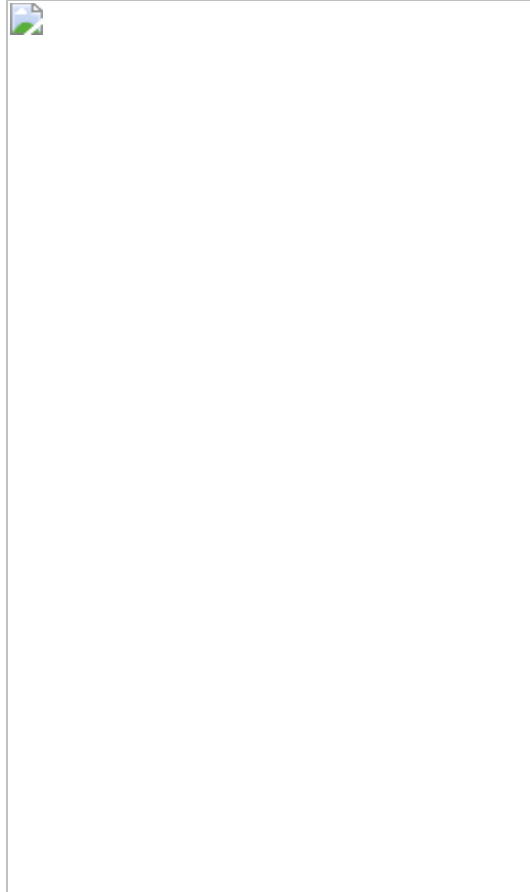

GRAHAM
GREENE

Mirni Amerikanac

Graham Greene - Mirni Amerikanac

Biblioteka Jutarnjeg lista XX. STOLJEĆE

Graham Greene - Mirni Amerikanac

Naslov originala: The Quiet American

Prijevod:

Ljerka Radović

© 1973, by Graham Green © Ljerka Radović

*© 2004 Mediasat Group, S.A/ International Rights Organization
(I.R.O.) KFT. za ovo izdanje*

Printed in Spain

ISBN 953-7160-11-4 D.L. B. 26 234-2004

Globus Media d.o.o. Odranska 1/1, Zagreb

*Knjiga se prodaje isključivo uz primjerak Jutarnjeg lista. Sva prava
pridržana.*

GRAHAM GREENE - Mirni Amerikanac

Prijevod Ljerka Radović

BIBLIOTEKA JUTARNJEG LISTA

Drage Rene i Fuong,

Zamolio sam vas za odobrenje da vam posvetim ovu knjigu, ne samo u znak sjećanja na sretne večeri koje sam s vama proveo u Sajgonu posljednjih pet godina, i zato sto sam, na korist čitatelja, tako besramno pozajmio položaj vašeg stana, da bih u njega smjestio jedno od svojih lica, a tako i Vaše ime, Fuong, zbog toga što je ono jednostavno, lijepo i lako za izgovor, a to se ne može reći za sva imena vaših zemljakinja. Obje ćete shvatiti da sam inače malo što posudio, a najmanje lik ijedne osobe iz Vijetnama. Pyle, Granger, Vigot, Joe — nitko od njih nije uzet iz života Sajгона ili Hanoja, a general Te je mrtav, pogođen metkom s leđa, kako kažu. Čak su i povijesne činjenice, osim jedne, raspoređene drukčije. Primjerice, velika bomba u blizini »Continental« pala je prije, a ne poslije malih biciklističkih bombi. Ne osjećam grižnju savjesti zbog tih malih promjena. Ovo je priča, a ne dio povijesti, i nadam se da će vam priča o nekoliko izmišljenih osoba skratiti jednu toplu sajgonsku večer.

Srdačno, vaš Graham Greene

Ne volim biti ganut; jer se volja uzbuđuje, a djelovanje je vrlo opasna stvar; drhtim zbog nečeg lažnoga, nekog nedjela srca i nezakonitosti; a tako smo povodljivi za tim, sa svojim strašnim pojmovima o dužnosti.

A. H. CLOUGH

Ovo je očigledno doba novih otkrića za ubijanje tijela i spašavanje duša, a sve se to množi s najboljim namjerama.

BYRON

Predgovor

Sasvim sam se slučajno zaljubio u Indokinu, iako je za moga prvog posjeta toj zemlji sve bilo toliko daleko od mojih misli, čak i pomisli, da radnju jednoga svog romana smjestim baš tamo.

Časopis »Life« mi je dao zadatak da napišem članak o gerilskom ratu u Malaji, pa sam u jesen i zimi 1951. godine tri mjeseca boravio tamo, trudeći se što bolje upoznati tu temu. Stanovao sam kod opkoljenih plantažera gume, pa kod željezničara, koji su se borili protiv poplava i obustava prometa i, napokon, kod Gurka u Pahangu, koji su radili u džungli. Trevor Wilson, moj stari ratni drug, bio je tada naš konzul u Hanoju, gdje se dugo već vodio jedan drugi rat, koji je britanski tisak, budući da je izvještaje primao od Reutera, bio gotovo potpuno zanemario (dok je »The Times« izvještaje dobivao iz Pariza). U Vijetnamu sam se zaustavio u namjeri da posjetim prijatelja, a nisam imao pojma da ću tijekom sljedećih nekoliko godina sve zime provoditi upravo tamo. Shvatio sam da je Malaja, osim onih stvari koje su se ticale hitnoga postupka u poslu, isto toliko dosadna koliko to ponekad bude i lijepa žena. Ljudi bi mi govorili — »Trebalo je ovu zemlju vidjeti u doba mira«. A ja sam želio odgovoriti — »Ali, ono što mene ovdje zanima — jest vaš rat.« Kalentan je bio prekrasna država sa svojom »Plažom strastvene ljubavi«, a takav je bio i džunglom obrastao Pahang; Singapur je posjedovao onu svoju poznatu zelenu anglikansku dražest, Kuala Lumpur se nije mogao zanemarivati zbog izuzetne željezničke stanice, sagrađene poput džamije. Ono u čemu sam u Malaji najviše uživao bijaše osjećaj nesigurnosti, opasnosti koja je u ranim jutarnjim inspekcijama plantaža gumina drveta, s automatom u krilu, iz zasjeda vrebala na cestama. Mirnodopska Malaja svakako ne bi bila ništa zanimljivija od obilaska britanskih klubova, pijuckanja ružičastog džina ili beznačajnih skandala, koji su upravo Maughama čekali da ih zabilježi.

U Indokini sam, međutim, iskapio čarobni napitak, ljubavni pehar, koji sam otada dijelio s mnogim umirovljenim kolonima i oficirima Legije stranaca, u kojih se oči užare i na samo spominjanje Sajgona i Hanoja.

Mislim da su prvi dojam na mene ostavile visoke, elegantne djevojke u bijelim svilenim hlačama, zatim srebrno večernje svjetlo po ravnim rižinim poljima, gdje su se indijski bivoli vukli sporim, iskonskim hodom — do gležnjeva u vodi, pa francuske parfumerije u ulici Catinat, kineske kockarnice u Solonu, a nadasve onaj osjećaj silne veselosti, koju posjetitelju s povratnom kartom pruža izvjesna doza opasnosti: restorani opasani žicom protiv napada granata, promatračnice — raspoređene uzduž cesta južne delte, s čudnovatim podsjetnicima na opasnost: »Si vous etes arretes ou attaques en cours de route, prevenez le chef du premier poste important.(Ako vas zaustave ili napadnu na putu, izvijestite zapovjednika prve važne postaje.)« (Ovo me je podsjetilo na obavijest u hladnom stilu, toliko tipičnu za Britanske željeznice, koja je istaknuta u odjeljcima malog vlaka što se lagano kreće prugom od Singapura do Kuala Lumpura: »U slučaju paljbe na liniji, savjetuje se putnicima da legnu na pod i da ni pod kojim okolnostima ne napuštaju vlak.«)

Tom sam prilikom ostao nešto dulje od dva tjedna i do krajnjih granica sabio »nepomirljivi trenutak«. Hanoj je od Sajgona udaljen koliko London od Rima, ali sam, ipak, uspio prvi put posjetiti neobičnu sektu u južnoj delti, koju sam poslije mnogo puta posjećivao. Radi se o sektu kaodaista, sveci koje uključuju i Victora Hugoa, Krista, Budu i Sun-Yat-Sena i malu srednjovjekovnu državu u močvarama Bentra, koju je osnovao mladi melez, pukovnik Leroy. On je čitao de Toquevillea, a brzinom i okrutnošću tigra u svojoj je oblasti napadao komuniste. Nekoliko je godina ranije bio samo dječčić i jahao indijskoga bivola po rižinim poljima. Sada je bio gotovo kralj. Kasnije sam se radovao što sam mogao napisati predgovor za njegovu autobiografiju, u kojoj nije ni pokušao iza osmijeha sakriti svoje tigrovsko lice. Tako sam mu se bar malo odužio, jer mi je, četiri godine kasnije, svojim mudrim savjetom spasio život.

Radovao sam se posjetu Fat-Dijemu, jednoj od dvije kneževske biskupije sjevera (drugu biskupiju, Bui-Chu, upoznao sam nekoliko godina kasnije). I tu bih bio stigao do kraja svoga puta, da nije bio otkriven rudnik, zakopan u usjeku na onom mjestu kuda je trebao proći moj džip). Ova su dva biskupa, poput pape kaodaista, bili prije

saveznici nego francuski podanici i držali su male, privatne vojske. Za ovog sam prvog posjeta još uvijek uživao naklonost generala de Lattrea i on mi je stavio na raspolaganje jedan mali Morain avion. Očekivao je da ću posjetiti i njegove vlastite položaje na mjestima koje su pogrešno nazivali linijama Hanoja. Umjesto toga, otišao sam s Trevorom Wilsonom vidjeti malu vojsku biskupa Fat-Dijema. Na povratku, avion je napadnut unutar zamišljenih linija, a ja sam pogriješio što sam, tijekom večere, ovaj incident spomenuo generalu. Nije mu bilo nimalo zabavno. Te su se večeri naši odnosi počeli hladiti, što je za mene bila mala neugodnost, a propast za mog prijatelja.

Ova promjena nije odmah bila uočljiva. U Hanoju sam bio generalov počasni gost; podario mi je počasni čin pripadnika Prve francuske armije, kojom je zapovijedao pri padu Strasbourga, i poveo me na sastanak sa svojim starim drugovima. Nekoliko su mjeseci prije toga sve francuske obitelji bile evakuirane iz Hanoja; prijetio je neizbježan pad grada, osjećala se demoralizacija zbog poraza. De Lattre je sve to promijenio. U to je doba general mogao očarati vojsku; čuo sam ga kako govori svojim starim drugovima: »Sada se vraćam u Sajgon, ali s vama ostavljam svoju ženu, kao znak da Francuska neće nikada, baš nikada napustiti Hanoj.« Bio je to vrhunac njegova uspjeha. Tada je bilo nemoguće zamisliti da će on, za nešto više od godinu dana, računajući od toga trenutka, u Parizu, obuzet tugom nakon poraza, umirati od raka i da ću ja, za manje od četiri godine, u Hanoju piti čaj s predsjednikom Ho Ši Minom.

Odlučio sam otići u Englesku i opet se vratiti, a još nisam bio svjestan da ću temu za neki roman naći u Vijetnamu. »Life« je bio zadovoljan mojim člankom o Malaji, pa su se složili da me sljedeće jeseni pošalju u Vijetnam (nije im se svidio članak koji sam tamo napisao, ali su mi velikodušno dopustili da ga objavim u »Paris Matchu«). Pretpostavljam da je moj podvojeni stav prema ratu već bio očigledan — moje divljenje prema njihovim neprijateljima i moja sumnja u bilo kakvu konačnu vrijednost toga rata.

Kada sam se poslije osam mjeseci, u listopadu 1951. godine, vratio, promjene su bile zapanjujuće. De Lattre je bio izgubio sina jedinca, napadnutog u zasjedi, dok se borio s jednim vijetnamskim

bataljunom na području Fat-Dijema. Nakon toga bio je izmijenjen čovjek. Njegovo govorništvo, dotad uvijek puno nade, bolno se utanjilo, njegovi su ga pukovnici otvoreno kritizirali, čak i pred strancem. Dosta im je bilo njegovih neprekidnih opominjanja na vlastite žrtve — i drugi su žrtvovali svoje sinove i nisu smogli da im tijela avionom prenesu u Pariz, da tamo budu pokopani. General je uvijek patio od izvjesne anglofobije i usprkos dubokoj pobožnosti njegove žene, u pogledu katolicizma bio je iznimno sumnjičav. A sad je, na neki čudan, bolestan način, povezoao smrt svoga sina s mojim pohodom Fat-Dijemu i s činjenicom da smo i Trevor Wilson i ja bili katolici. Na nas je, u mislima opsjednutima osjećajem krivnje, prebacio odgovornost za sinovljevu smrt (poslao je sina da se pridruži jednom vijetnamskom bataljunu kako bi prekinuo njegovu vezu s nekom Vijetnamkom, bivšom carevom ljubavnicom). Obavijestio je englesko Ministarstvo vanjskih poslova da Trevor Wilson, koji je bio odlikovan za svoje zasluge za Francusku tijekom rata, nije više persona grata. Trevor je bio protjeran iz Indokine. Time je Ministarstvo vanjskih poslova izgubilo sjajnog konzula, a Francuska velikoga prijatelja svoje zemlje. Kad sam se vratio u Hanoj, on je već bio otišao, ali mu je bilo dopušteno da se vrati na dva tjedna, kako bi spakirao svoje stvari.

U međuvremenu sam se našao pod nadzorom Službe sigurnosti, za što je bio zadužen jedan gospodin kojeg sam nazvao — Monsieur Dupont. Jao, jadni Monsieur Dupont, kakve li smo mu sve nevolje nas dvojica zadavali, kada smo opet privremeno bili zajedno. Obično bismo se s njim sastajali u Cafe de la Paix, u Hanoju, i rekli mu kamo idemo i o planovima za sljedeći dan, pa bismo onda popili vermut-cassis i odigrali po neku partiju quatre cent vingt-et-un, u kojima je Trevor Wilson neprekidno pobjeđivao.

Monsieur Dupont je imao prilično slabu glavu. Vraćao bi se kući, svojoj ženi, gotovo uvijek u prilično bijednom stanju, tako da su se i kućne nevolje nadovezivale na službene, jer njegova žena nije htjela povjerovati kako je njegovo bezbrižno i nevino kockanje bilo sve u ime službene dužnosti. Jednom je nesretnom prilikom pratio Trevora Wilsona do Hajfonga, gdje se Trevor želio oprostiti sa svojim prijateljima. Trevor je strasno volio neobične hamame, pa je službeni automobil Monsieura Duponta zaustavio na početku grada, privučen

natpisom koji je reklamirao kinesku kupku. Monsieur Dupont je unajmio odjeljak odmah do njegova, kao što mu je i dužnost nalagala, ali kineska se kupka sastoji i od intimne kineske masaže, a srce Monsieura Duponta nije to moglo izdržati. Pao je u nesvijest i morali su ga osvijestiti s mnogo viskija, na koji isto tako nije bio navikao. Ujutro je njegovo gueule du bois (Suho grlo) moralo biti liječeno dozom pića Fernet Branca, a i njega nikada prije nije pio. (Siguran sam da je smatrao kako je i ovaj pakleni alkohol bio dio špijunske zavjere.) Uz sve ove nevolje, izgubio je bio i moj trag; ja sam s vojnim biskupom bio u Fat-Dijemu.

Razglasio sam kako pišem neki roman policier o Indokini i kako sam odlučio da se na francuskom roman zove » Voild, Monsieur Dupont«, pa bih tako, sjedeći uvečer ispred Cafe de la Paix, dok su prolazile trupe vojnika i krasne lelujave Tonkinžanke, promatrao primicanje nervoznoga, savjesnog Monsieura Duponta, kojemu su se oči uzdizale prema meni poput psećih, poput kakvog šteneta koje čeka sljedeće zavatlavanje.

Nadzor je počeo prije Trevorova odlaska. Monsieur Dupont me posjetio nekoliko dana nakon što sam stigao u Hanoj. Sa sobom je donio dvije moje knjige u francuskom izdanju, pa sam ih potpisao i s njim popio čašu limunade. Sljedećeg je dana Monsieur Dupont došao donijevši još jednu knjigu — želio je posvetu za svoju ženu — da bi odmah sutradan donio i druge knjige, tražeći posvete za svoje prijatelje. Pokupovao je sve moje knjige u svim knjižarama u Hanoju, što sam otkrio kad sam pokušao nabaviti nekoliko primjeraka za svoje prijatelje. Nakon ovoga smo se događaja okanili tobožnjih izgovora i dogovarali se o večernjim sastancima, ali je bilo čudno koliko bi često Monsieur Dupont iznikao preda mnom za vrijeme mojih svakodnevnih šetnji; u kavani gdje sam pio, u prodavaonici gdje sam kupovao sapun, u dugoj dosadnoj ulici, kojom sam šetao zbog same šetnje. Postali smo iskreno odani jedan drugome, a nakon Trevorova odlaska, počeo je prema meni osjećati očinsku odgovornost. Tada sam pušio opijum dva-tri puta tjedno i on bi me iskreno molio da bar te večeri mirno odem kući poslije igre 421.

Kriza sumnjičavosti javila se kada mi je uručen jedan nepotpisani telegram, u kojem je Trevor najavljivao svoj skori odlazak iz Pariza. Njegova se ekscentrična štedljivost sastojala u tome da nikad

nepotrebno ne potpisuje telegram, ali je u očima cenzure ovo bio namjieran pokušaj da se nešto zavara. Pretpostavio sam da stvari počinju dosezati kritičnu točku kad sam, preko načelnika Odjela za sigurnost u Vijetnamu, dobio nalog da odem generalu na ručak. De Lattre je, naime, sljedećega dana odlazio u Pariz.

Tijekom ručka ništa nije bilo rečeno. Počasni je gost bio neki švicarski predstavnik Crvenoga križa, koji je nastojao urediti zamjenu zarobljenika; ja sam sjedio kraj gospodina Tama, načelnika vijetnamske policije, čovjeka na zlu glasu zbog svoje okrutnosti — otkako je izgubio ženu, sina i jedan prst u neprijateljskom napadu. Kad je ručak bio završen (to je bilo prvi put da sam vidio de Lattrea tihog za njegovim vlastitim stolom), general mi je prišao i rekao: »Ah, le pauvre Graham Greene«⁵ nije mogao sa mnom razgovarati; morao sam doći toga dana na koktel i ostati na večeri.

Koktel je trajao u nedogled — bio je to de Lattreov oproštaj od Hanoja: govorkalo se da se više neće vratiti i da je nedavna prazna pobjeda kod Hoa Binh bio milodar s proštenja, koji je skupo platio da bi ga sa sobom odnio u Pariz. Napokon su svi otišli, samo su generali i pukovnici ostali na večeri. Jedan zbor, sastavljen od vojnika, nešto je otpjevao, a general de Lattre je sjedio u naslonjaču i držao svoju ženu za ruku. Da sam tada znao da je na umoru, možda bih ponovno u njemu vidio heroja, kojega sam upoznao godinu dana prije. Sad mi je izgledao samo kao general kojemu su govori predugački, kojemu je čarolija izbljedjela i kojeg su njegovi pukovnici kritizirali — kao plamen koji se gasi, kao da nikad i nije bio ništa drugo do dima.

U deset je sati pjevanje prestalo i general se okrenuo prema meni. »A sad, Graham Greene, zašto ste vi ovdje?« Njegov je loš engleski jezik imao nenamjieran prizvuk otresitosti i uobraženosti. Rekao sam: »Već sam vam rekao. Pišem jedan članak za 'Life.«

»Čujem« — rekao je — dok su oni drugi generali s dvije zvjezdice, Linares, Salan i Cogny, sjedili na rubu svojih naslonjača i pretvarali se kao da ne slušaju — »da ste vi član Britanske tajne službe.«

Nasmijao sam se.

»Čujem da ste u ratu bili u Obavještajnoj službi. Tri godine.«

Objasnio sam generalu da mi ne bira posao kad smo u državnoj službi, niti ga nastavljamo kad se rat završi.

»Čujem da nitko nikad ne napušta Britansku tajnu službu.«

»To je, možda, istina ako se tiče Deuxieme Bureau,« — rekao sam — »ali što se tiče nas, to nije točno.« Poslužitelj je objavio početak večere.

Sjedio sam do generala i ljubazno smo razgovarali o beznačajnim stvarima. Gospođa de Lattre me je strogo promatrala — poremetio sam spokoj bolesnog čovjeka kojega je ona voljela, i to posljednje večeri u Hanoju, na toj pozornici njegova trijumfa i njegova poraza. Iako tada nisam bio svjestan koliko je bio bolestan, osjećao sam u sebi izvjesnu podlost; zasluživao je bolje društvo.

Kad smo ustali od stola, zamolio sam da s njim razgovaram nasamo. Rekao mi je da ostanem sve dok ostali ne odu i u pola dva ujutro mi je poručio da dođem u njegovu radnu sobu. Gospođa de Lattre mi je hladno poželjela laku noć. Zar njezin muž već nije imao dovoljno briga?

Pripremio sam bio dug i, mislim, jasan govor, koji je sadržavao čak i podatak o svoti koju mi »Life« plaća za moj članak. Saslušao me je i izrazio zadovoljstvo zbog moje rječitosti (ali to mu je bila navika). »Rekao sam Osiguranju da je Graham Greene moj prijatelj. A oni onda opet dođu...« Toplo se sa mnom rukovao, objašnjavajući kako je sretan što zna da je sve to bila pogreška, ali sutradan, prije odlaska u Pariz, vratilo mu se nepovjerenje. Primio sam još jedan sumnjiv telegram, i opet nepotpisan — ovaj put od mog izdavačkog zastupnika u Parizu. »Vaš prijatelj stiže u četvrtak. Dorothy ima upute od Philipa.«

Posljednja se rečenica odnosila na jednu moju prijateljicu, koja je bila odlučila postati katolkinja, a Philip, to je bio otac Philip Caraman, poznati londonski jezuit, ali je bilo očigledno da je Osiguranje sve to protumačilo na svoj način. »Znao sam ja da je on špijun« — rekao je de Lattre jednom od članova svog osoblja, prije ukrcavanja u avion. »Zašto bi itko došao u ovaj rat za 400 dolara?« Zaboravio sam koliko je njegov engleski bio nesiguran — zaboravio je jednu nulu.

Nikada nisam napisao »Voila, Monsieur Dupont«, umjesto toga kucnuo je čas za »Mirnog Amerikanca« dok sam se, nakon noći provedene s pukovnikom Leroyjem, vozio natrag u Sajgon. Prije nešto manje od godine dana, kada smo zajedno putovali po njegovoj vodenoj kraljevini, bilo je to u oklopnom čamcu sa strojnicama

uperenima prema obali, ali sada, budući da je pao mrak, polako smo se kretali rijekama u nenaoružanoj barci, opremljenoj ne strojnicama, nego gramofonima i plesačicama. U Bentru je sagradio jezero s pagodom, imitirajući pagodu u Hanoju; noć je bila puna čudnovatih krikova što su dopirali iz zoološkog vrta. On je taj vrt osnovao za svoj narod, Večerali smo na otoku u jezeru. Pukovnik je lijevao brendi djevojkama niz grlo. Da bi potaknuo zabavu, na gramofonu je, u moju počast, svirao temu Harryja Limea iz » Trećeg čovjeka«.

Te sam noći dijelio sobu s jednim Amerikancem, koji je bio u službi neke misije za ekonomsku pomoć. Francuzi su, vjerojatno točno, pretpostavili da članovi misije pripadaju CIA-i; moj poznanik uopće nije sličio Pyleu. Bio je mnogo inteligentniji i mnogo manje nevin, ali mi je cijelim putem do Sajgona držao predavanje o nužnosti da se pronađe »treća sila u Vijetnamu«.

Nikad prije nisam bio tako blizu američkom snu, koji će zamrsiti stvari na Istoku, kao što se poslije dogodilo u sjevernoj Africi.

Jedini je prepoznatljivi vođa »treće sile« bio samozvani general Te. U vrijeme moga prvog posjeta kaodaistima, on je bio pukovnik u papinoj armiji od 20.000 ljudi, koji su se teoretski borili na francuskoj strani. Imali su svoju vlastitu tvornicu municije u Holy Seeu kod Tay Ninha; bilo koje malo oružje, koje su mogli iznuditi od Francuza, dopunjavali su minama napravljenima od ispusnih cijevi starih automobila. Dovitljiv narod — teško je bilo posumnjati u njihovu domišljatost u pravljenju biciklističkih bombi, koje su sljedeće godine eksplodirale u Sajgonu. Tempirane su bombe bile skrivene u plastičnoj ambalaži, napravljenom u obliku pumpi za bicikle, a bicikle su ostavljali u parkovima ispred ministarstava, naslonjene na zidove... Bicikl ne pobuđuje nikakvu pozornost u Sajgonu. Kao i Kopenhagen, to je grad bicikla.

U razdoblju između moja dva posjeta, general Te (on je samoga sebe unaprijedio) dezertirao je iz kaodaističke armije, zajedno s još nekoliko stotina ljudi, i sada se smjestio u Svetoj planini, nedaleko od Tay Ninha. Objavio je rat i Francuzima i komunistima. Kad je moj roman konačno bio primijećen u časopisu »New Yorker«, kritičar, gospodin Liebermann, osudio me je da sam optužio svoje »najbolje prijatelje« (Amerikance) zbog ubojstva. Njima sam, naime, pripisao odgovornost za veliku eksploziju, koja je bila daleko gora od

beznačajnih bombi na biciklima, na glavnom sajgonskom trgu, gdje su mnogi ljudi izgubili živote. Ali, koje su to bile činjenice koje Liebermann, nepotrebno je čak i reći, nije znao? Fotograf »Lifea« je, u trenutku eksplozije, imao tako pogodno mjesto da je mogao snimiti zapanjujući i užasavajući događaj, odnosno jednog vozača rikše kako stoji i dalje uspravljen, ali bombom raznesenih nogu. Ova je fotografija bila objavljena u nekom američkom propagandnom časopisu u Manili, pod naslovom »djelo Ho Si Mina«, iako je general Te spremno i ponosno tvrdio da je to bila njegova bomba. Ali, tko je taj koji je materijalom opskrbio jednog bandita koji se borio protiv svih: protiv Francuza, kaodaista i komunista?

Svakako da je bilo dokaza o kontaktima između američkih službi i »generala« Tea. Jedan je džip s mrtvim tijelima dviju Amerikanki nađen blizu plantaže gumina drveta, koja je pripadala nekom Francuzu, a nalazila se na putu prema Svetoj planini. Po svoj ih je prilici ubio netko na strani Vijet Mina, ali što su radile na toj plantaži? Američka je ambasada odmah pokupila tijela i ništa se više nije čulo o ovom događaju. Nijedna riječ o ovome nije se pojavila u tisku. Jedan je američki konzul uhićen kasno u noći na mostu prema Dakowu (gdje je u mojem romanu Pyle izgubio život), prenoseći plastične bombe u svojem automobilu. I ovaj je događaj potom bio zataškan iz diplomatskih razloga.

Tema za »Mirnog Amerikanca« pala mi je na pamet za vrijeme razgovora o »trećoj sili«, na putu kroz deltu, a sve moje ličnosti iz romana, osim jedne, uslijedile su brzo iz moje podsvijesti. Iznimka je bio Granger, dopisnik američkih novina. Konferencija za novinare u Hanoju, gdje se on pojavljuje, svojedobno je zabilježena gotovo od riječi do riječi u mojem dnevniku.

Možda u »Mirnom Amerikancu« ima više elemenata reportaže nego u bilo kojem drugom mojem romanu. Bio sam odlučio ponovno iskoristiti ono iskustvo koje sam stekao romanom »Kraj afere«, koristeći prvo lice jednine i prebacivanje u vremenu, a činilo mi se da moj izbor novinara za »ja« opravdava reportažni stil pisanja. Konferencija za tisak nije jedini primjer izravnog izvještavanja. Bio sam u bombarderu za obrušavanje (pilot je prekršio naredbu generala de Lattrea povevši me sa sobom na taj let), koji je napadao vijetnamski garnizon i bio sam u patroli Legije stranaca u blizini Fat-

Dijema. Još se sjećam bolne slike mrtvog djeteta kako leži u jarku pokraj svoje mrtve majke. Sama je urednost njihovih rana od metaka više uznemirivala nego sveopći pokolj po okolnim kanalima.

Četvrti, i posljednji, put vratio sam se u Indokinu 1955. godine, poslije poraza Francuza na sjeveru, i prilično sam teško stigao do Hanoja — toga tužnog grada, koji su Francuzi napustili i gdje sam posljednju bocu piva popio u kavani koju sam posjećivao s Monsieuirom Dupontom. Osjećao sam se i bolesnim i umornim i tužnim. Suosjećao sam s pobjednicima, ali sam suosjećao i s Francuzima. Francuski su klasici još bili izloženi u onom malom antikvarijatu koji je Monsieur Dupont ispraznio kupivši sve moje knjige prije nekoliko godina, ali je sto godina francuske civilizacije prohujalo na jug, zajedno s katoličkim seljacima. Hotel »Metropol«, gdje sam nekada odsjedao, bio je u rukama Međunarodne komisije. Vijetminovi su stražari stajali pred zgradom, pred kojom je de Lattre ushićeno govorio: »Ostavljam vam svoju ženu kao znak da Francuska neće nikada, nikada...«

Dan je za danom prolazio, a ja sam se pokušavao progurati u Ho Si Minovo društvo. To je bilo razdoblje crachina; vrijeme toplih kišica zbog kojih mi je raspoloženje sve više tonulo. Svojim sam vezama rekao da više ne mogu čekati; sutra ću se vratiti onamo gdje je na sjeveru ostalo još nešto francuskog teritorija. Ne znam zašto je moja ucjena uspjela. Iznenada sam bio pozvan na čaj kod Ho Si Mina, ali sam se sada osjećao i previše bolesnim za takav sastanak. Mogla se učiniti samo jedna stvar. Otišao sam u jednu staru kinesku ljekarnu u Ulici des Voiles, u kojoj sam već bio prošle godine. Vlasnik je, govorilo se, bio »najsretniji čovjek na svijetu«. Tu sam mogao popušiti nekoliko lula opijuma, dok su komadići madžonga šumili kao šljunak na obali. Osjećao sam strasnu čežnju za nemogućim — za jednom bocom Enosa. Poslali su kurira i prije nego što su lule bile gotove, dobio sam ono što je bilo nemoguće. Posljednju sam bocu bio popio u Hanoju. Je li mi ovo bila posljednja boca Enosa? Kako bilo da bilo, Enos i lule raspršili su moju mučninu i tromost i dali mi snage da se sretnem na čaju kod Ho Ši Mina.

Za te četiri zime, koje sam proveo u Indokini, opijum mi je ostao u najsretnijem sjećanju kako je, naime, odigrao važnu ulogu u Fowlerovu životu (premda ne u čednim mladalačkim iskustvima

mirnog Amerikanca). U vezi s tim dodajem još nekoliko sjećanja iz mojeg dnevnika, jer nerado zauvijek napuštam Indokinu sa samo jednim romanom, po kojemu ću je se sjećati. Sajgon, 31. prosinca 1953.

Jedno je od zanimljivosti dalekih mjesta »prijatelj prijatelja«: njegova je vrijednost privukla nekoga koga ti poznaješ — hoće li privući i tebe? Ove mi je večeri jedan takav čovjek došao u posjet, bio je to neki brodski liječnik. Poslije viskija, koji smo pili u mojoj sobi, provozao sam se Sajgonom, sjedeći na stražnjem sjedalu njegova motora. Posjetili smo i nekoliko pušionica opijuma. Prva, koja se nalazila na prvom katu, iznad jedne male škole gdje su učenike pripremali za »le diplome et le brevet«, bila je jeftina. I sam je vlasnik pušio. Bio je malade imaginaire (Umišljeni bolesnik), dehidriran od šezdeset lula koje bi dnevno popušio. Osim njega, tu se nalazila i jedna mlada djevojka, koja je spavala, i neki dječak. Opijum ne smiju pušiti mladi ljudi, već, kako misle Kinezi, samo sredovječni i stari. Lule su ovdje koštale 10 pijastra svaka (oko 2 šilinga). Zatim smo otišli na otmjenije mjesto — kod Pole. Ovdje se soba mora unaprijed osigurati, a može se povesti prijatelja. Tu je široki kineski suncobran nad velikim okruglim kaučem, pokraj kauča polica puna knjiga — čudno je bilo naići na dva moja romana u jednoj pušionici: »Le Ministere de la Peur« i »Rocher de Brighton«.

Moje iskustvo s opijumom počelo je u listopadu 1951. godine, kad sam bio u Hajfongu, na putu u zaljev Along. Poslije večere me jedan francuski činovnik odveo u neki mali stan, u sporednoj uličici; penjući se stubištem, omirisao sam opijum. To je sličilo prvom susretu s lijepom ženom s kojom je, čovjek to odmah osjeća, moguća veza: s nekim kojemu sjećanje neće biti pomračeno noćnim snom.

Vlasnica je preporučila da kao početnik ne smijem popušiti više od četiri lule, pa sam joj zahvalan što je moje prvo iskustvo bilo ugodno i nepomućeno mučninom, koja dolazi zbog preobilna pušenja. Ambijent mi je odmah prirastao k srcu — tvrdi kauč, kožnati jastuk, tvrd kao kamen — što je tu, u tom uživanju, neki znak izvjesne atletske strogosti. Mala svjetiljka osvjetljava lice osobe koja puni lulu, gnječeći lopticu smeđe gume nad plamenom, sve dok se ne stvore mjehurići i dok loptica ne promijeni oblik, kao što se to događa u snu.

A prigušena su svjetla i male krjeposne šalice nezaslađenoga zelenog čaja ovdje zbog »luksuza i sladostrasti«.

Svaka lula, od trenutka kada se igla zabode do kraja u lopticu i kada se zdjela nad plamenom preokrene, ne traje dulje od četvrt minute; izvježbani pušač može povući cijeli sadržaj lule jednim dugim udisajem. Poslije dvije lule osjetio sam sanjivost, poslije četiri misli su mi bile žive i mirne; jad i strah od budućnosti postali su nešto čega sam se nejasno sjećao, a što sam nekada smatrao važnim. Ja, koji se stidim pokazati svoje krajnje neznanje francuskoga jezika, iznenada sam počeo svojem prijatelju recitirati jednu Baudelaireovu pjesmu. Kad sam te večeri stigao kući, prvi put sam iskusio bijelu noć opijuma. Ležiš opušten i budan, ne želeći sna. Obično se užasavamo nesanice kad su nam misli uznemirene, ali u ovakvom je stanju čovjek spokojan i miran — bilo bi, čak, pogrešno reći da je čovjek sretan — sreća uznemirava puls. I onda, iznenada, zaspiš. Nikada, inače, čovjek ne spava tako dubokim snom cijele noći i kada se probudi, osvijetljeni brojčanik sata pokazuje da je proteklo samo dvadeset minuta takozvanog stvarnog vremena. Slijedi mirno ležanje u budnom stanju i na kraju duboko, kratko cjelonoćno spavanje. Iako sam jednom u Sajgonu, poslije pušenja, otišao u krevet u 1.30 i morao ustati u 4 sata, da bih uhvatio bombarder za Hanoj, ipak sam u ta manje od tri sata spavanja odagnao sav umor.

Jedne sam noći, mnogo kasnije, imao čudesno slikovit san. Čovjek obično ne sanja poslije pušenja opijuma, ali se katkad budi u paničnom strahu: kažu, sanja za vrijeme dezintoksikacije; to je razdoblje kada se bore um i tijelo. Ja sam sanjao da sam u nekom intelektualnom razgovoru primijetio: »Bilo bi zanimljivo da je pri rođenju našega Gospoda bio prisutan netko tko uopće ništa nije vidio«, a onda, na onaj uobičajeni način, kako to u snu i biva, ja sam bio taj čovjek. Pastiri su klečali i molili se, mudraci nudili svoje darove (još u sjećanju vidim rame i crveno-smeđu halju jednog od njih — Etiopljanina), ali oni su se molili i nudili darove ničemu — praznom zidu. Bio sam zbunjen i uznemiren. Mislio sam: »Ako nikom ne nude, onda znaju što smjeraju, pa ni ja neću nikome nuditi« i posežući rukom u džep, nađoh jedan zlatnik, kojim sam namjeravao kupiti neku ženu u Betlehemu. Mnogo godina kasnije, čitao sam jedno od evanđelja i prepoznao prizor u kojem sam kao promatrač

sudjelovao. »Tako su svoje darove nudili i Majci Božjoj« — pomislio sam. »Pa, donio sam taj zlatnik u Betlehem, da ga dam nekoj ženi i čini se da sam ga jednoj ženi ipak dao.«

Hanoj, 10. siječnja 1954.

S francuskim sam prijateljima u kineskoj četvrti Hanoja. Prvo smo potražili našega kineskog prijatelja, koji stanuje iznad svog skladišta suhих ljekovitih biljaka iz Hong Konga — tu su bale i bale istinskog nadriliječništva. Cijela se obitelj skupila u jednoj sobi na katu, sa psom i mačkom — muž i žena, kćeri, baka i djed, rođaci. Poslije šalice čaja posjetili smo jednog njihova rođaka — nekada poznatog po imenu Zmijska glava, ponekad zvanog »najsretniji čovjek na svijetu«. Sve te kineske kuće imaju malu fasadu, ali se protežu duboko u pozadinu. »Najsretniji čovjek na svijetu« sjedio je između uskih zidova, u sobi nalik na tunel, u tankoj pidžami — nikad se nije trudio oko oblačenja. Bio je bogat i naslijedio je posao od oca, prije nego što je i bilo potrebno da radi, i to onda kad su mu sinovi dovoljno poodrasli da oni za njega rade. I sam je nalikovao na komad osušena lijeka, od pušenja opijuma pretvorio se u kostur. U pozadini su igrači madžonga gradili svoje zidove, rušili ih, miješali figurice. Nisu morali ni gledati komade koje su vukli, pogađali su im oblik i samim dodirrom prsta. Igrajući, pravili su buku nalik na olujnu plimu, koja prevrće oblutke po žalu. Popušio sam dvije lule kao aperitiv, a poslije večere sam se vratio u »Novu pagodu« i popušio ih još pet.

Hanoj, 11. siječnja 1954.

Večerao sam s francuskim prijateljima i poslije toga popušio šest lula. Čula se za to vrijeme topovska paljba i nisko nad krovovima zaglušujuća buka helikoptera, koji odnekud donose ranjenike. Što si bliže ratu, to manje znaš što se zbiva. Dnevne novine u Hanoju tiskaju manje novosti od dnevnih novina u Sajgonu, a ove, pak, manje od onih u Parizu. Buka helikoptera je na mene djelovala poput pušenja opijuma. Zaglušila je meki mjhurić voska nad plamenom, a kako je lula bila tiha, opijum kao da je poprilično izgubio od svojeg mirisa, kao što cigareta gubi okus kad se puši u prirodi.

Vijentian, 12. siječnja 1954.

Ustao sam rano da uhvatim vojni avion za Vijentian, administrativni centar Laosa. Bio je to teretni avion bez sjedala. Sjedio sam na sanduku i bio sretan što sam stigao.

Nakon objeda sam brzo obišao Vijentian. Osim jedne pagode i dugih pješčanih sprudova rijeke Mekong, to je nezanimljiv grad, koji se sastoji od samo dvije ravne ulice, jednoga europskog restorana, kluba, uobičajeno prljave tržnice, gdje osim hrane ima samo ostataka civilizacije — iscijeđenih tuba zubne paste, sapuna uprljanih u prodavaonicama, lonaca i tava iz Bon Marchea. Riba je bila mala i skupa, prekrivena muhama. Bilo je paketića obojenih slatkiša i otužnih kolača od riže, obojene svijetlo ružičastom bojom. Bogataš je u Vijentianu bio jedan čovjek, koji je imao malo parkiralište bicikala — stotine bicikala za dva pijastra po mjestu (što je iznosilo, recimo, 20 santima). Kad je bio platio za koncesiju, imao je izgleda da zarađuje 600 pijastera dnevno (recimo 6000 franaka). Ali, u istočnim zemljama uvijek postoje nevidljive sile i sasvim je vjerojatno da je ovaj vlasnik parkinga samo radio u ime jednog od prinčeva, kojemu je ime ostalo u tajnosti.

Ponekad se čovjek pita: zašto se zamara putovanjem da bi na kraju puta od 8000 milja naišao samo na Vijentian, pa ipak mu se tek kasnije javlja čudan osjećaj zadovoljstva, kad u Engleskoj čita svoja ratna priopćenja, a poznata imena iskrsavaju na novinskoj stranici — Nam Dinh, Vijentian, Luang Prabang— imena koja trenutno na novinskoj stranici izgledaju toliko važna kao da su dio povijesti. Čudno je zadovoljstvo da ih se čovjek sjeća zbog svijetloljubičastih kolača od riže, štakora koji trči preko poda restorana, kao što se to dogodilo večeras, sve dok ga nisu otjerali iza bara. Čovjek nauči da mjesta u povijesti i nisu toliko važna.

Poslije večere posjet kući gospodina X, Euroazijca i kroničnog pušača opijuma. Omršavio od pušenja, koščatih zglobova na rukama i nogama te ruku kao u dječaćića, gospodin X je bio šarmantan i melankoličan družbenik. Govorio je divnim, jasnim francuskim jezikom, zureći u svoju iglu kroz naočale, uokvirene čeličnim okvirom. Kuća mu je bila kolibica, premala da bi se u njoj našlo prostora za njegovu ženu i dijete, koje je ostavio u Pnom Penu. Navečer nije imao što raditi — kinematograf je prikazivao samo

najstarije filmove, a ni tijekom cijeloga dana nije imao što raditi nego čekati pred vladinim uredom, gdje je bio zaposlen na sitnim poslovima. Jedno mu je palmino drvo bilo polica za knjige, a imao je običaj knjigu ili novine utaknuti u pukotine debla, kad bi ga netko pozvao u kuću. Dogodilo se da mi je bio potreban papir za zamatanje, pa je otišao k palmi da vidi nije li nešto papira sačuvao. Njegov je opijum bio odličan, čisti laoski opijum, a lule je pripremao izvrsno. Uskoro će se njegovi francuski poslodavci spakirati i otići iz Laosa, on će otići u Francusku i neće više imati opijuma — sva će lagodnost života iščeznuti. Ali, on nije bio u stanju misliti na budućnost. Njegovo je žalosno, podsmješljivo azijsko lice piljilo nad lulom. Dok su mu koščati prsti gnječili i zagrijavali smeđe sjeme zadovoljstva, on je, poput nekog sveučilišnog profesora, ugodno i precizno govorio o vrstama i godinama proizvodnje opijuma — o opijumu iz Laosa, Yunana, Szechuana, Istanbula, Benaresa — ah, iz Benaresa, to je bila vrsta opijuma koja se pamti godinama.

13. siječnja 1954.

Opet sam na putu u Luang Prabang. Dok Vijentian ima dvije ulice, Luang Prabang ima samo jednu, nekoliko dućana, malenu, skromnu kraljevsku palaču (kralj je isto tako siromašan kao i država). Nasuprot palači nalazi se strmi brijeg, na vrhu kojega stoji pagoda u kojoj se nalazi — tako se vjeruje — divovski otisak Budina stopala. Male poprečne ulice vode do rijeke Mekong, koja je ovdje puna vode. Osjeća se blizina drveća, hramova, malih tih domova, rijeke i mira. Grad se može razgledati u polusatnoj šetnji, a ovdje bi se, čini mi se, moglo živjeti tjednima, raditi, šetati, spavati — kad se ne bi približavala vojska Viet Minha, koja napušta planine. Odlučili smo se sutradan, prije povratka, provesti brodom po rijeci Mekong do pećine i kipa Bude, koji brani Luang Prabang od njegovih neprijatelja. U pagodi se atmosfera molitve osjeća više nego u većini crkava. Crte Bude ne mogu se sentimentalizirati poput crta na licu Krista; ovdje nema groznih slika po zidovima, nema nošenja križa, nema napora poslije mučenja koje nisi ni osjetio. Opazio sam da se molim Budi, kao i uvijek kad uđem u pagodu, jer sada je on sigurno među našim svecima, i njegov zagovor bit će isto toliko moćan kao i zagovor

Malog Cvijeta — možda i moćniji ovdje među rasom srodnom njegovoj vlastitoj.

Poslije večere sam bio umoran, ali me pet lula niže kvalitete — gorkih i punih otpadaka — popušenih u vozačevoj kući, opet osvježilo. To je bila kuća na stupovima, a na kraju duge, uske verande, ograđene mrežom protiv mraka i komaraca, jedan je vozačev sinčić klečao za stolom i učio, dok je njegova majka kraj njega čučala. Tiho recitiranje zadaće pratilo je mrmorenje i mjehuranje lule.

16. siječnja 1954., Sajgon.

Laos je do kraja ostao bezbrižni Laos. Uznemirio sam se zbog kasnog dolaska automobila i jedva stigao na avion, koji je poletio s uzletišta po mraku, u sedam sati uvečer. Zašto je uvijek tako ugodno vratiti se u Sajgon? Sjećam se kako sam, tijekom prvoga dugog putovanja po Africi, kad sam pješice išao preko Liberije, sanjao o užicima tople kupke, dobrog obroka, ugodnoga kreveta. Želio sam iz afričke kolibe, pune štakora koji noću jure uza zidove, otići ravno u neki luksuzni europski hotel i uživati u suprotnostima. Zapravo, nikad na zadovoljavajući način nisam našao suprotnost ni u Liberiji ni, kasnije, u Meksiku. Civilizacija mi se uvijek postupno otkrivala: trgovačka je tvrtka u Grand Bassi bila mnogo bolja od džungle, konzulat u Monroviji mnogo bolji od trgovčeve kuće, teretni je brod bio približavanje civilizaciji, i dok stigneš do Engleske, osjećaj kontrasta već je potpuno izgubljen. Ovdje, u Indokini, čovjek kontrast doživljava kao stvarnost. Vijentian je za cijelo stoljeće udaljen od Sajgona.

18. siječnja 1954.

Poslije čašice pića s M i D iz službe osiguranja i večere s popriličnim brojem ljudi iz poslanstva, rano sam se vratio u hotel, da bih se sastao s jednim policijskim komesarom (mješancem) i dvojicom Vijetnamaca u građanskim odijelima, koji su me vodili na noćni obilazak Sajgona. Naša je prva pušionica bila u četvrti potleušica, zvanih paillote — kvartu kuća sa slamnatim i vrlo trošnim krovovima. U jednom malom dvorištu, nadomak glavne ulice, mogli ste naići na potpuni seoski život: na kavanu, restoran, bordel,

pušionicu. Popeli smo se drvenim ljestvama na tavan, koji se nalazio odmah ispod slamnatoga krova. Strmi je krov bio prenizak da bi se pod njim uspravno stajalo, tako da se moglo samo uspuzati ljestvarna do jednog od dva velika dvostruka madraca, prostrta po podu i zastrta čistom, bijelom plahtom. Poslali su po čovjeka koji spravlja lule i po jednu privlačnu, ali prljavu, malo razroku djevojku, koja je očigledno bila pozvana radi mog osobnog zadovoljstva. Policijski komesar je rekao: »Ima jedna poslovice: — slađa je ona lula koju žena priprema.« Zapravo, ova je djevojka samo oponašala kretnje kao da grije kuglicu opijuma jedan trenutak prije nego što ju je predala stručnjaku. Ne znajući u koliko ćemo pušionica te noći zaći, popušio sam samo dvije lule, a poslije prve lule vijetnamska policija se diskretno četveronoške udaljila niz ljestve, kako bih se ja mogao poslužiti bračnim krevetom. Nisam osjećao nikakvu želju da to učinim. I da nije bilo nekoga drugog razloga, opet bi bilo teško usredotočiti se na zadovoljstvo, dok su ona tri policajca, samo nekoliko stopa udaljena, slušajući i ispijajući šalice čaja stajala pri dnu ljestava. Jedina riječ koju sam znao na vijetnamskom bila je »ne«, a jedina djevojčina riječ na engleskom bila je »OK«, pa je nastao uljudni boj ovim dvjema riječima.

Na dnu ljestava popio sam šalicu čaja s policajcima i vrlo lijepom gospođom, nepomućena i mirna lica mlade opatice. Pokušao sam objasniti vijetnamskom komesaru da me je te večeri zanimao samo ambijent. Ovo je ohladilo raspoloženje moga društva.

Zamolio sam ih da mi pokažu otmjeniji bordel i smjesta su me odvezli u predgrađe. Sada je bilo tek oko jedan sat poslije ponoći. Zastali smo ispred male, zabačene kavane i ušli. Odmah se iza vrata nalazio veliki krevet s gomilom djevojaka, a iz tog roja pojavljivao se neki čovjek. Zapazio sam jedno lice, jedan rukav, jedno stopalo. Prošli smo kroz kavanu i popili narančadu. Gazdarica me podsjetila na staru javansku vlasnicu javne kuće u komadu »Južni Pacifik«. Kad smo odlazili, čovjek s kreveta je već bio otišao, a dvojica su Amerikanaca sjedila među djevojkama čekajući lule. Jedan je imao bradu i nosio naočale sa zlatnim okvirima i nalikovao na profesora, drugi je bio odjeven u bijeli šore. Te je noći bilo mnogo komaraca i zasigurno su ga gotovo nepodnošljivo izboli. Možda je zbog toga bio

naprasit. Izgledalo je kao da misli da smo došli zatvoriti kavanu, i nisam mu se nimalo svidio.

Poslije povišenih i ljutih glasova ovih Amerikanaca, bradata lica i debelih koljena, bila je ugodna promjena otići u kinesku pušionicu u Šolonu. Ovdje, u ovom lokalu, s golim drvenim policama, vladali su tišina i pristojnost. Cijene lula — jedna cijena za male, a druga za velike lule — bile su istaknute na zidu. Ovo nikada ranije nisam vidio u pušionici. Popušio sam samo dvije lule i vlasnik, neki Kinez, nije mi dopustio da platim. Rekao je da sam prvi Europljanin koji je ovdje pušio i da zbog toga neće primiti moj novac. Kad sam otišao kući na počinak, bilo je 2.30 sati. Razočarao sam svoje vijetnamske pratiocice. Te noći probudio sam se sav potišten zbog kazališnog komada koji sam pisao, a taj mi je posao išao vrlo loše, pa sam ga u mislima pokušavao popraviti.

Pnom Pen, 20. siječnja 1954.

Poslije večere smo se, moj domaćin i ja, odvezli u centar Pnom Pena i parkirali auto. Vozaču rikše sam dao znak, stavljajući palac u usta i praveći pokret kao da nekom pokazujem dugi nos. Ovo uvijek znači da želite pušiti. Odveo nas je u prilično sumorno dvorište, nadomak ulice A. Bilo je tu mnogo kanti za smeće, jedan je štakor vrludao među njima, a nekoliko je ljudi ležalo pod otrcanim mrežama protiv komaraca. Gore, na prvom katu, odmah do balkona, bila je pušionica. Bila je prilično posjećena i hlače su visjele kao stjegovi u crkvenoj lađi. Popušio sam osam lula; jedan čovjek u gaćama, ali otmjena izgleda, pomogao je da se moje želje prevedu na njihov jezik. Po svoj prilici bijaše nastavnik engleskog jezika.

Sajgon, 9. veljače 1954.

Poslije večere kod »Nebeskih luka« otišao sam u pušionicu preko puta kasina, iznad škole. Popušio sam samo pet lula, ali sam te noći već bio opijen drogom. Nastala je prava zbrka u glavi: jurili su me kvadrati — geometrijski kvadrati koji su me podsjetili na Angkor, jednake razdaljine itd., a zatim matematički kvadrati — prihodi ljudi itd., kvadrat za kvadratom, kvadrat za kvadratom, koji kao da su nicali čitavu noć. Naposljetku sam se probudio i kad sam opet zaspao, usnuo sam čudan, potpun san, kakav sam doživio samo

poslije opijuma. Silazio sam — sanjam — stubama nekoga kluba u St James s Streetu i na stubama sreo Đavla, odjevena u sportski kaput od tvida i kapu poput Sherlocka Holmesa. Imao je duge, crne eduardijanske brkove.

Na ulici me u automobilu čekala djevojka s kojom sam, po svojoj prilici, živio. Đavo me zaustavi i upita: bih li želio proživjeti još jednom godinu ili preskočiti jednu godinu i vidjeti što će mi se događati za dvije godine, računajući od sada. Odgovorio sam mu da nemam nikakve želje ponovno proživjeti bilo koju godinu, ali da bih želio baciti pogled na dvije godine pred sobom. Đavla je smjesta nestalo, a ja sam u rukama držao neko pismo. Otvorio sam pismo — od djevojke koju sam samo letimice poznavao. Bilo je to vrlo nježno, zapravo oprostajno pismo. Bilo je očigledno da smo tijekom te manjkajuće godine dostigli odnos na koji je ona sada stavljala točku. Gledajući dolje prema ženi u automobilu, mislio sam: »Ne smijem joj pokazati pismo, jer bi bilo smiješno, kad bi bila ljubomorna na djevojku koju zbog budućnosti jedva i poznajem.« Otišao sam u svoju sobu (više nisam bio u klubu) i rastrgao pismo u sitne komadiće, ali je na dnu omota bila niska koja je vjerojatno imala neko sentimentalno značenje. Nisam je htio uništiti, pa sam otvorio ladicu, stavio je unutra i zaključao. Kad sam to učinio, iznenada mi je palo na um: »Za dvije godine upravo ovo ću raditi: otvarati ladicu, odlagati nisku i vidjeti da je ona već u ladici.« I, onda sam se probudio.

Prevela Dušanka Jovanović

PRVI DIO

PRVO POGLAVLJE

Sjedio sam poslije večere i čekao Pylea u svojoj sobi, u ulici Catinat. Rekao je: »Bit ću kod tebe najkasnije u deset«; kad je ponoć otkucala, nisam više mogao ostati miran, pa siđoh na ulicu. Mnogo starih žena u crnim hlačama čučalo je na stubištu. Bila je veljača, pa im je sigurno bilo odveć toplo u postelji. Jedan vozač rikše polagano je išao prema obali i mogao sam vidjeti kako gore svjetiljke tamo gdje su se iskrcavali novi američki zrakoplovi. U dugoj ulici nigdje nije bilo ni traga Pyleu.

Naravno, rekoh sam sebi, mogli su ga zbog nečega zadržati u američkom poslanstvu, ali u tom slučaju on bi sigurno telefonirao u restoran — on je vrlo pažljiv kad god se radi o sitnim primjerima uljudnosti. Okrenuh se s namjerom da se vratim u kuću, kad spazih jednu djevojku kako čeka kod susjedne veže. Nisam joj mogao vidjeti lice, već samo bijele svilene hlače i dugu haljinu, išaranu cvijećem, ali sam je ipak prepoznao. Ranije je često i mene očekivala da se vratim kući, upravo na tom istom mjestu i u to vrijeme.

— Fuong — rekoh. To znači feniks, ali danas više ne postoje legendarna bića i ništa se više ne preobražava iz pepela. Znao sam da čeka Pylea i prije nego što mi je to stigla reći.

— On nije ovdje.

— Je sais. Je t'ai vu seul a la fenetre.(Znam. Vidjela sam te samoga na prozoru)

— Bolje da čekaš gore — rekoh. — Doći će uskoro.

— Mogu čekati i ovdje.

— Bolje da tu ne čekaš. Mogla bi te pokupiti policija.

Ona pođe gore za mnom. Sjetio sam se nekoliko ironičnih i neugodnih šala, koje bih mogao napraviti, ali ona nije znala dovoljno ni engleski ni francuski da bi mogla razumjeti ironiju, a uz to, začudno, nisam osjetio ni želju da je uvrijedim, ili možda čak sebe. Kad smo stigli do stuba, sve starice okrenuše glave, a čim smo prošli, njihovi se glasovi pojačaše, pa utišaše, kao da pjevaju u zboru.

— O čemu govore?

— Misle da sam se vratila kući.

U mojoj sobi, s drvca koje sam bio postavio prije nekoliko tjedana, za kinesku Novu godinu, otpali su gotovo svi žuti cvjetovi. Popadali su među tipke mog pisačkog stroja. Vadio sam ih odande.

— Tu es trouble (Uznemiren si) — reče Fuong.

— To ne sliči na njega. On je tako točan.

Skinuo sam kravatu i cipele i legao na krevet. Fuong upali plinsku peć i pristavi vodu za čaj, kao prije šest mjeseci.

— On kaže da uskoro odlaziš — reče ona.

— Možda.

— On te jako voli.

— Baš mu hvala — rekoh.

Vidio sam da se drugačije češljala. Pustila je da joj crna i ravna kosa pada na ramena. Sjetih se da je Pyle jednom kritizirao njezinu dotjeranu frizuru, a ona je mislila da takva baš pristaje kćeri jednog mandarina. Zatvorio sam oči, i ona je ponovno bila isto što i nekad. Bila je šuštanje pare, zveckanje šalice, bila je određen sat u noći i obećanje odmora.

— Doći će uskoro — reče ona, kao da je mene trebalo tješiti zbog njegove odsutnosti.

Pitao sam se o čemu njih dvoje razgovaraju. Pyle je bio vrlo ozbiljan, pa sam i ja s mukom podnosio njegova predavanja o Dalekom istoku, koji je on poznao onoliko mjeseci koliko ja godina.

Demokracija je bila druga njegova tema: imao je određene i razdražljive stavove o tome što Sjedinjene Države čine za svijet. Fuong je, međutim, bila nevjerojatna neznalica. Ako bi se u razgovoru spomenulo Hitlera, ona bi prekidala razgovor da upita tko je to. To joj je bilo teško objasniti, jer ona nikada nije upoznala nijednog Nijemca, niti Poljaka, a imala je samo maglovite pojmove o zemljama Europe, premda je o princezi Margareti znala više od mene. Čuo sam kako stavlja pladanj na rub postelje.

— Je li on još uvijek u tebe zaljubljen, Fuong?

Uzeti Anamićanku u postelju isto je kao uzeti pticu. One cvrkuću i pjevaju na uzglavlju. Neko sam vrijeme mislio da nijedan glas ne pjeva kao Fuongin. Pružih ruku i dotakoh njezinu nadlakticu; i njihove su kosti lomne kao ptičje.

— Je li, Fuong?

Ona se nasmija i ja začuh kako pali šibicu.

»Zaljubljen«? — Možda je to jedan od izraza koje ona nije razumijevala.

— Mogu li ti napuniti lulu? — upita.

Kad sam otvorio oči, ona bijaše zapalila svjetiljku, a pladanj je već bio spreman. Svjetlost svjetiljke davala je njezinoj puti boju tamnog jantara, dok se naginjala nad plamen, grijući malo opijumskog praha i okrećući ga na igli.

— Pyle još uvijek ne puši? — upitah je.

— Ne, ne puši.

— Moraš ga natjerati, inače se neće vratiti.

Kod njih je vladalo praznovjerje da će se ljubavnik koji puši opijum uvijek vratiti, pa čak i iz Francuske. Pušenje je moglo i oštetiti spolnu sposobnost muškaraca, ali je njima uvijek bila važnija vjernost nego potentnost. Ona je sada gnječila lopticu vrelog tijesta na izbočenom rubu zdjele, a ja sam mogao osjetiti miris opijuma. Ne postoji miris sličan tome. Moja budilica pokraj kreveta pokazivala je dvanaest i dvadeset, ali je moja napetost bila već prošla. Pyle se gubio. Svjetiljka osvijetli njezino lice dok je punila dugačku lulu, nadnoseći se nad nju s ozbiljnom pažnjom kakvu bi poklonila djetetu. Volio sam svoju lulu. Više od dvije stope ravnog bambusa s bjelokošću na oba kraja. Dvije trećine lule sastojalo se od ognjišta u obliku izvrnutog slaka. Njegov izbočen rub bio je izglačan i potamnio od čestog gnječenja opijuma. Lakom kretnjom zgloba ona zaroni iglu u malu šupljinu, pusti opijum i nagne glavu lule nad plamen, pridržavajući je čvrsto. Kapljice opijuma blago su i tiho žuborile dok sam uvlačio dim.

Izvježban pušač može povući cijelu lulu jednim udisajem, ali ja sam uvijek morao vući nekoliko puta. Onda sam legao, položivši glavu na kožno uzglavlje, dok je ona pripremala drugu lulu.

— Znaš, zbilja, jasno je kao dan — rekoh — Pyle zna da ja prije spavanja popušim nekoliko lula, pa mi ne želi smetati. Doći će ujutro.

Igla uđe, uzeh drugu lulu. Dok sam je odlagao, rekoh:

— Nema razloga da se uznemiruješ. Uopće nema razloga.

— Popih gutljaj čaja i uhvatih je za ruku.

— Kad si me ostavila — rekoh — bio sam sretan što sam u ovome našao utočište. Ima jedna dobra kuća u ulici d' Ormay. Kakve li gluposti pravimo mi Europljani ni za što! Ti ne bi trebala živjeti s čovjekom koji ne puši.

— Ali on će se vjenčati sa mnom — reče ona. — Uskoro.

— Naravno, to je nešto drugo.

— Da ti opet napunim lulu?

— Da.

Razmišljao sam hoće li pristati spavati sa mnom te noći, ako Pyle uopće ne dođe, ali sam isto tako znao da je, kad popušim četiri lule, više neću željeti. Naravno, bilo bi ugodno osjećati njezino bedro pokraj sebe u postelji (uvijek je spavala na leđima), a kad bih se ujutro probudio, mogao bih započeti dan s lulom, umjesto sa samim sobom.

— Pyle sada više neće doći — rekoh. — Ostani ovdje, Fuong.

Ona mi pruži lulu i odmahnu glavom. Kad sam popušio opijum, nije mi više bila važna njezina prisutnost.

— Zašto nema Pylea? — upita ona.

— Otkuda bih ja to znao?

— Je li se otišao naći s generalom Teom?

— Ne znam.

— Rekao mi je da neće doći ovamo ako ne bude mogao s tobom večerati.

— Nemoj se zabrinjavati. Doći će. Pripremi mi još jednu lulu.

Kad se nagnula nad plamen, pade mi na pamet Baudelaireova pjesma: »Mon enfant, ma soeur...«

Kako li dalje ide?

»Aimer, a loisir,

Aimer et mourir Aupays qui te ressemble« Sestro, dijete moje

Do volje se ljubiti.

Ljubiti i izgubiti U zemlji nalik na te!

Vani, na vodi ležali su brodovi, »dont l'humeur est vagabonde«

Kad bih pomirisao njezinu kožu, pomislio sam, sigurno bih osjetio slab miris opijuma; put joj je bila kao boja sitnog plamena. Cvijeće na njezinoj haljini vidio sam uz kanale na Sjeveru. Ona je prirasla za tlo kao domaća biljka, i ja poželjeh da nikada ne odem kući.

— Volio bih da sam Pyle — rekoš glasno, ali bol bijaše ograničena i mogla se izdržati — za to se pobrinuo opijum. Netko zakuca na vrata.

— Pyle! — reče ona.

— Nije, on ne kuca tako.

Netko ponovno nestrpljivo zakuca. Ona brzo ustade, pritom zatrese žuto drvo, tako da su se latice ponovno osule u moj pisaći stroj. Vrata se otvoriše.

— Monsieur Fowlair — začu se jedan zapovjednički glas.

— Ja sam Fowler — rekoš. Nisam htio ustati zbog policajca — mogao sam vidjeti njegovu kaki košulju, i ne dižući glavu.

On objasni svojim nerazumljivim vijetnamskim francuskim jezikom da sam smjesta potreban — brzo u Surete.

— U francuskoj ili vijetnamskoj Surete?

— U francuskoj. — U njegovim ustima riječ je zvučala kao »franzuzkoj«.

— Zašto?

— Nije znao; bilo mu je naređeno da me dovede.

— Toi aussi. — obrati se on Fuong.

— Kaži »vous« kad govoriš jednoj dami — rekoš mu.

— Otkuda si znao da je ona ovdje?

On ponovi da mu je tako naređeno.

— Doći ću ujutro.

— Sur le champ — reče on, mali tvrdoglavi lik. Nije imalo nikakva smisla prepirati se, pa zato ustadoh, stavih kravatu i obuh cipele. Ovdje je policija imala posljednju riječ. Mogli su mi oduzeti dozvolu za kretanje. Mogli su mi onemogućiti pristup na konferencije za tisak. Čak su mi mogli, ako bi htjeli, odbiti izlaznu vizu. To su bile legalne metode, ali legalnost i nije bila bitna u zemlji koja je u ratu. Poznavao sam čovjeka koji je iznenada i na neobjašnjiv način izgubio svog kuhara; trag ga je odveo u vijetnamsku Surete, ali su ga tamo oficiri uvjerali da je pušten nakon ispitivanja. Njegova ga obitelj nikada više nije vidjela. Možda se pridružio komunistima, možda su ga uzeli u neku privatnu vojsku kojih je bilo mnogo oko Sajgona — u vojsku Hoa-Haosa ili kaodaista ili generala Tea. Možda je bio u francuskom zatvoru. Možda je sretno zarađivao novac s

pomoću djevojaka u Solonu, kineskom predgrađu. Možda mu je srce popustilo dok su ga ispitivali.

— Neću ići pješice — rekoh. — Morat ćete mi platiti rikšu. Čovjek mora paziti na svoje dostojanstvo.

Iz tog razloga odbih i cigaretu koju mi je ponudio francuski časnik u Sureteu. Poslije tri lule razum mi je bio bistar i živahan. Mogao sam lako donositi odluke, a da ne izgubim iz vida glavno pitanje — što oni hoće od mene? Vigota sam ranije nekoliko puta sreo na zabavama — primijetio sam ga, jer je, čini se, bio beznadno zaljubljen u svoju ženu, nakićenu i obojenu plavušu koja se na njega nije osvrkala. Sada je bilo dva sata ujutro, sjedio je umoran i utučen u dimu cigarete i u teškoj vrućini, sa zelenim štitnikom nad očima, a na njegovu pisaćem stolu stajala je otvorena Pascalova knjiga kojom je kratio vrijeme. Kad nisam dopustio da ispituje Fuong bez mene, odmah je popustio, uz jedan jedini uzdah koji je mogao značiti da je umoran od Sajgona, od vrućine, ili od ljudske sudbine uopće. On reče na engleskom:

— Tako mi je žao što sam vas morao zamoliti da dođete.

— Niste me zamolili. Bilo mi je naređeno.

— Oh, ta domaća policija, oni ništa ne razumiju. Oči su mu počivale na stranicama »Les Pensees«, kao da je još uvijek zadubljen u te žalosne teme.

— Želio bih vam postaviti nekoliko pitanja o Pyleu.

— Bilo bi bolje da pitate nju.

On se okrenu prema Fuong i oštro je upita na francuskom:

— Kako si dugo živjela s gospodinom Pyleom?

— Mjesec dana, ne znam — reče ona.

— Koliko ti je platio?

— Nemate je pravo to pitati — rekoh. — Ona nije na prodaju.

— Ona je nekada živjela s vama, zar ne? — upita on iznenada. Dvije godine?

— Ja sam dopisnik koji treba izvještavati o vašem ratu kad mu to dopustite. Nemojte od mene tražiti da dajem priloge i za vaše skandale.

— Što znate o Pyleu? Molim vas da odgovorite na moj upit, gospodine Fowler. Ne želim nju pitati. Ali ovo je ozbiljno. Molim vas, vjerujte mi da je vrlo ozbiljno..

— Ja nisam doušnik. Vi znate sve što vam mogu reći o Pyleu. Oko trideset i dvije godine, zaposlen u Misiji za ekonomsku pomoć, po narodnosti Amerikanac.

— Smatraju vas njegovim prijateljem — reče Vigot, gledajući preko mene na Fuong.

Jedan domaći policajac uđe s tri šalice crne kave.

— Biste li možda više voljeli čaj? upita Vigot.

— Ja mu i jesam prijatelj — rekoh. — Zašto ne? Jednog dana ću se vratiti kući. Ne mogu je povesti sa sobom. S njim će joj biti dobro. To je pametno rješenje. A on će se i vjenčati s njom, kako kaže. Vjerujem da će to i učiniti. On je dobar momak, na svoj način. Ozbiljan. Nije od onih nametljivih galamdžija iz »Continental«. Miran Amerikanac — točno sam ga odredio, kao što sam mogao reći »plavi gušter« ili »bijeli slon«.

Vigot reče »da«. Doimao se kao da traži riječi po svom pisaćem stolu, kako bi svoje mišljenje izrazio isto onako točno kao ja. »Vrlo miran Amerikanac«. Sjedio je tu, u malom toplom uredu, i čekao da jedno od nas progovori. Jedan komarac je zujanjem objavljivao napad, a ja sam promatrao Fuong. Opijum daje čovjeku sposobnost da brzo shvaća — možda samo zbog toga što smiruje živce i stišava uzbuđenja. Ništa, pa čak ni smrt, ne čine se tako važnima. Fuong, pomislih, nije osjetila njegov ton, tužan i određen, a engleski je znala vrlo slabo. Dok je tamo sjedila, na tvrdom uredskom stolcu, još uvijek je strpljivo čekala Pylea. Ja sam ga toga trenutka prestao čekati i razabrao sam da Vigot shvaća te dvije činjenice.

— Kako ste se s njim upoznali? — upita me.

Zašto bih mu objašnjavao da se Pyle sa mnom upoznao? U rujnu prošle godine vidio sam ga kako ide preko trga prema baru »Continental«: jedno očividno mlado, neistrošeno lice, ubačeno među nas kao strijela. Na svojim štrakastim nogama, s kratko podšišanom kosom i s lakovjernim pogledom djelovao je nesposoban da učini kakvo zlo. Stolovi na ulici bili su većinom puni.

— Je li slobodno? — upita on s ozbiljnom uljudnošću.

— Moje je ime Pyle. Ovdje sam novi. — I on se baci na stolac i naruči pivo. Zatim naglo pogleda gore, u blještavo podnevno nebo.

— Je li to granata? — upita uzbuđeno i pun nade.

— Najvjerojatnije je da je to neki auto ispustio sagorjele plinove — rekoh, i odmah mi bi žao što sam ga razočarao. Čovjek tako brzo zaboravlja svoju mladost: nekad je i mene zanimalo ono što se u nedostatku boljeg izraza naziva vijestima. Ali granate su za mene bile već otrcana stvar; o njima se pisalo na zadnjoj stranici lokalnih novina — toliko i toliko ih je eksplodiralo prošle noći u Sajgonu, toliko u Solonu; vijesti koje se nikad nisu pojavljivale u europskom tisku.

Ulicom su se primicale privlačne pojave u bijelim svilenim hlačama, u dugačkim uzanim kaputićima s ružičastim šarama i patentnim zatvaračima, otvorenima na bedru. Promatrao sam ih s čežnjom, jer sam znao da ću je osjećati kad jednom zauvijek napustim ovaj kraj.

— Divne su, zar ne? — rekoh pijući pivo, a Pyle baci na njih letimičan pogled, dok su one produžavale ulicom Catinat.

— Oh, naravno — reče on nemirno. Bio je ozbiljan tip.

— Ambasador je vrlo zabrinut zbog tih granata. On kaže da bi bilo veoma nezgodno kad bi se nekome od nas dogodio nesretan slučaj.

— Nekome od vas? Da, mislim da bi to bila ozbiljna stvar. Kongresu to ne bi bilo pravo. Zašto čovjek voli zadirkivati bezazlene stvorove? Možda se on još prije deset dana šetao po bostonskom Commonu, s rukama punima knjiga o Dalekom istoku i kineskim problemima. Nije ni čuo što sam rekao; bio je već zaokupljen dilemama demokracije i odgovornošću Zapada. Bio je odlučio — to sam vrlo brzo spoznao — činiti dobro, ne pojedincu, već jednoj zemlji, jednom kontinentu, jednom svijetu. Pa, sad je bio u svom elementu, mogao je usavršavati cijeli svemir.

— Je li u mrtvačnici? — upitah Vigota.

— Otkuda znate da je mrtav? — Bilo je to glupo pitanje policajaca, nedostojno čovjeka koji čita Pascala i isto tako nedostojno čovjeka koji tako čudno voli svoju ženu. Voljeti se ne može bez intuicije.

— Nisam kriv — rekoh. Samoga sam sebe uvjeravao da je to istina. Zar Pyle nije uvijek išao svojim putom? Pokušavao sam u sebi izazvati bilo kakav osjećaj, makar i srdžbu zbog policajčeve sumnje, ali nisam u tome uspio. Za to nije bio kriv nitko, osim Pylea. Zar nam nije svima bolje kad smo mrtvi? — razmišljao je opijum u meni.

Oprezno sam pogledao Fuong; za nju je to bilo teško. Sigurno ga je voljela na svoj način. Zar nije voljela i mene i zar me nije ostavila zbog Pylea? Ona se vezala uz mladost, nadu i ozbiljnost, a sada su je one iznevjerile više nego starost i očaj. Sjedila je i gledala u obojicu, te pomislih da ona još uvijek nije shvatila. Možda bi bilo dobro kad bih je mogao odvesti prije nego što joj sine istina. Bio sam spreman odgovoriti na bilo koje pitanje, ako bih time mogao postići okončanje ispitivanja, kako bih joj kasnije rekao istinu nasamo, daleko od policajčevih očiju, tvrdih uredskih stolaca i svjetiljke oko koje su kružili noćni leptiri.

— Koje vrijeme vas zanima? — upitah Vigota.

— Između šest i deset odgovori on.

— U šest sati popio sam nešto u »Continentalu«. Konobari će se prisjetiti. U šest i četrdeset i pet odšetao sam dolje na obalu, da promatram kako istovaruju američke zrakoplove. Vidio sam Wilkinsa iz »Associated Newsa« na ulazu u »Majestic«. Onda sam otišao u susjedni kinematograf. Vjerojatno će se i tamo sjetiti — morao sam čekati na sitniš. Odande sam uzeo rikšu za »Vieux Moulin«, čini mi se da sam tamo stigao oko osam i trideset, i večerao sam sam. Granger je bio tamo — možete ga pitati. Onda sam se vratio rikšom oko četvrt do deset. Vjerojatno biste mogli naći vozača. Čekao sam Pylea u deset, ali se on nije pojavio.

— Zašto ste ga čekali?

— Telefonirao mi je. Rekao mi je da mora sa mnom razgovarati o nečemu važnom.

— Pretpostavljate li o čemu?

— Ne. Pyleu je sve bilo važno.

— A njegova djevojka? Znate li gdje je ona bila?

— Ona ga je čekala u pola noći, vani. Bila je zabrinuta. Ona ništa ne zna. Pa, zar ne vidite da ga još uvijek čeka?

— Da, vidim — reče on.

— Pa vi ne možete stvarno pretpostavljati da sam ga ja ubio iz ljubomore, ili ona — zbog čega? Namjeravao ju je oženiti.

— Da.

— Gdje ste ga našli?

— Bio je u vodi, ispod mosta za Dakov.

»Vieux Moulin« se nalazio pokraj mosta. Naoružana policija bila je na mostu, a restoran je imao željeznu rešetku za obranu od granata. Prijelaz preko mosta bio je noću vrlo nesiguran, jer je cijela druga obala rijeke, kad je pao mrak, bila u rukama Vijetnamaca. Mora biti da sam večerao pedeset jardi od njegova tijela.

— Nezgoda je bila u tome — rekoh — što se bio zapleo...

— Da govorimo otvoreno — reče Vigot — meni ga uopće nije žao. Pravio je dosta neprilika.

— Bog nas čuvao — rekoh — od onoga tko je bezazlen i dobar.

— Dobar?

— Da. Dobar. Na svoj način. Vi ste rimokatolik. Vi ne biste prihvatili njegov način. Uostalom, bio je vražji Jenki.

— Biste li bili tako dobri da ga identificirate? Žao mi je. To je praksa, ne baš tako ugodna praksa.

Nije mi se dalo pitati zašto ne pričeka nekoga iz američkog poslanstva, jer sam znao razlog. Francuske metode su pomalo staromodne u usporedbi s našim hladnim mjerilima. Oni vjeruju u savjest i osjećaj krivnje; zločinac se treba suočiti sa svojim zločinom, jer može klonuti i izdati se. Ponovno rekoh sam sebi da sam nevin, dok je on silazio niz kamene stube, do mjesta u podrumu gdje su zujali hladnjaci. Izvukoše ga kao na pladnju, s blokovima leda, i ja ga pogledah. Rane bijahu zamrznute, tako da nisu uznemiravale.

— Vidite, ne otvaraju se u mojoj nazočnosti — rekoh.

— Comment? Kako?

— Zar to nije jedan od ciljeva? Božji sud, na ovaj ili onaj način. Ali vi ste ga zamrznuli. U srednjem vijeku nisu imali hladnjake.

— Prepoznajete li ga?

— Ah, da.

Više nego ikada doimao se kao da nije na mjestu koje mu odgovara; trebao je ostati kod kuće. Sjetih ga se sa slika u obiteljskom albumu: kako jaše na nekom ranču za turiste, kako se kupa na Long Islandu, snimljena s njegovim kolegama u nekom apartmanu na dvadeset i trećem katu. On je pripadao neboderima i ekspresnim liftovima, sladoledu i gorkom martiniju, od mlijeka i sendviča s piletinom u »Mercham Limited«.

— Nije umro od toga — reče Vigot, pokazujući ranu na grudima. — Utopio se u blatu. Našli smo blato u njegovim plućima.

— Brzo radite.

— Mora se, zbog ove klime.

Oni gurnuše pladanj natrag i zatvoriše vrata. Guma ih zapuši.

— Možete li nam pomoći? — upita Vigot.

— Uopće ne mogu.

Pođoh s Fuong prema svome stanu. Nije mi više bilo toliko stalo do dostojanstva. Smrt uklanja taštinu, čak i taštinu rogonje koji ne smije pokazati svoj bol. Ona još nije bila svjesna o čemu se radi, a ja nisam znao na koji joj način to priopćiti, oprezno i taktično. Bio sam dopisnik, mislio sam o naslovima. »Američki službenik umoren u Sajgonu«. Kad čovjek radi u novinarskoj struci, ne uči kako se priopćuju loše vijesti; čak sam i sada morao misliti na svoj list i zamoliti je da bude tako ljubazna da me pričeka kod telegrafskog ureda. Ostavih je na ulici, poslao telegram, pa se vratih k njoj. Bijaše to samo formalnost. Znao sam dobro da su francuski dopisnici već bili obaviješteni ili, ako je Vigot igrao fer igru (što je bilo moguće), da će cenzori zadržati moj telegram dok Francuzi ne pošalju svoje. Moje novine primit će vijest najranije kad i pariške. Ne zbog toga što bi Pyle bio važna ličnost. Nisu se mogle telegrafirati potankosti o njegovom pravom poslu, kao ni to da je, prije nego što je umro, skrivio najmanje pedeset smrtnih slučajeva, jer bi to štetilo angloameričkim odnosima. Poslanik bi se uzbudio. On je vrlo cijenio Pylea. Pyle je diplomirao iz — pa iz jednog od onih predmeta iz kojih Amerikanci mogu diplomirati: možda iz »odnosa s javnošću« ili iz kazališne umjetnosti, ili čak iz orijentalistike (o čemu je mnogo toga bio pročitao).

— Gdje je Pyle? — upita Fuong. — Što su htjeli?

— Idemo kući — rekoh.

— Hoće li doći Pyle?

— Doći će baš kao i nekamo drugdje.

Starice su još uvijek brbljale na stubištu, u relativnoj hladovini. Kad sam otvorio sobu, ustanovio sam da je u njoj bila premetačina; sve je bilo u boljem redu nego kakav sam ja ikada ostavio.

— Još jednu lulu? — upita Fuong.

— Da.

Skinuh kravatu i cipele; međuigra bijaše svršena; noć bijaše gotovo ista kao nekada: Fuong se zgurila na rubu postelje i upalila svjetiljku. Mon enfant, ma soeur — kože boje jantara. Sa douce langue natale.

— Fuong — rekoh. Drobila je opijum na rubu lule. — Il est mort, Fuong.

Držala je iglu u ruci i pogledala me kao neko dijete koje se pokušava usredotočiti na nešto, mršteći se. Tu diši¹³

— Pyle est mort. Assassine.

Ona ostavi iglu i sjede na pete, gledajući me. — Nije bilo ni scena ni suza, samo misli — dugo razmišljanje, kao kad netko mora promijeniti cijeli tok života.

— Bolje da noćas ostaneš ovdje — rekoh.

Ona klimnu glavom, uzimajući ponovo iglu da zagrije opijum. Te noći probudio sam se iz onog dubokog kratkog opijumskog sna, koji traje deset minuta, a čini se kao odmor koji traje cijelu noć, i našao svoju ruku tamo gdje je uvijek noću počivala, između njezinih nogu. Ona je spavala, i jedva sam je mogao čuti kako diše. Opet, poslije toliko mjeseci, nisam bio sam, pa ipak sam se iznenada počeo u mislima ljutiti kad sam se sjetio Vigota u policijskoj stanici, s njegovim štitnikom nad očima, mirnih hodnika poslanstva, u kojima nema nikoga, i mekane kože bez malja pod mojom rukom. Zar sam ja jedini kome je bilo stalo do Pylea?

DRUGO POGLAVLJE

Onoga jutra kad je Pyle stigao na trg do »Continental« vidio sam dosta svojih američkih kolega — novinara, krupnih, bučnih, mladenačkih i sredovječnih, punih jetkih šala na račun Francuza, koji su, bez obzira što se govorilo, ipak vodili ovaj rat. Povremeno, kad bi neka borba bila završena i kad bi žrtve bile uklonjene s poprišta, oni bi bili pozvani u Hanoj, udaljen gotovo četiri sata leta, odslušali govor glavnog zapovjednika, proveli jednu noć u Novinarskom logoru, gdje je, kako su se hvastali, bio najbolji barmen u Indokini, letjeli preko ratnog područja na visini od tri tisuće stopa (granica dometa teških strojnica), a zatim bi sigurno, i uz veliku graju, kao na školskom izletu, bili prenijeti u hotel »Continental« u Sajgonu.

Pyle je bio miran, doimao se kadikad i skromnim. Tog prvog dana morao sam se naginjati prema njemu da bih razumio što kaže. I bio je vrlo, vrlo ozbiljan. Nekoliko puta činilo se kao da se u sebi grči od buke američkih novinara na gornjoj terasi, na terasi za koju se općenito vjerovalo da nije tako izložena ručnim granatama. Ali nikoga nije kritizirao.

— Jeste li čitali Yorke Hardinga? — upita on.

— Ne. Mislim da nisam. Što je napisao?

On se zagleda u mliječni restoran preko ulice i reče sanjarski: »Ono je, izgleda, dobra točionica sode«. Pitao sam se kakva li ga je duboka nostalgija navela da baš to primijeti uz jedan tako bezličan prizor. Ali zar nisam i ja pri svojoj prvoj šetnji ulicom Catinat prvo opazio dućan s parfemima »Guerlain« i utješio se pri pomisli da je, na kraju krajeva, Europa udaljena samo trideset sati? On preko volje skrenu pogled s restorana i reče:

— York je napisao knjigu koja se zove »Napredak crvene Kine«. To je vrlo dubokoumna knjiga.

— Nisam je čitao. Poznajete li ga?

On ozbiljno klimnu glavom i utonu u šutnju. Ali je trenutak kasnije ponovno prekine, da bi pojasnio dojam koji je izazvao.

— Ne poznajem ga dobro — reče. — Čini mi se da sam ga vidio samo dva puta.

Sviđao mi se zbog toga što je smatrao da bi bilo hvastanje kad bi polagao pravo na poznanstvo s — kako se ono zvao? Yorkom Hardingom. Kasnije sam doznao da je gajio golemo poštovanje prema onima koje je nazivao ozbiljnim piscima. Taj izraz nije uključivao romanopisce, pjesnike i dramatičare, ako oni ne bi pisali o onome što je on nazivao suvremenom temom, pa čak i u tome bilo je za njega bolje čitati pravi materijal, kakav se dobivao od Yorka.

— Znao — rekoh — kad dugo živite u jednom kraju, prestajete čitati o njemu.

— Naravno, uvijek volim čuti ono što ima reći čovjek koji živi u tom kraju — odgovori on oprezno.

— Pa da onda to usporedite s Yorkom?

— Da. — Možda je primijetio ironiju, jer je sa svojom uobičajenom uljudnošću dodao:

— Cijenio bih to kao veliku uslugu, kad biste našli vremena da me uputite u osnovne stvari. Vidite, York je bio ovdje prije više od dvije godine.

Sviđala mi se njegova odanost Hardingu, ma tko da je taj Harding bio. Bilo je to različito od novinarskog ogovaranja i njihova nezrelog cinizma.

— Uzmite još jednu bocu piva, a ja ću vam pokušati stvoriti neku predodžbu o stvarima — rekoh. Počeo sam, dok me on pozorno motrio kao neki odličan učenik, objašnjavati situaciju na sjeveru, u Tonkinu, gdje su se Francuzi tih dana držali uz deltu Crvene rijeke, koja obuhvaća Hanoj i jedinu sjevernu luku, Hajfong. Tu se uzgajala gotovo sva riža i kad bi žetva bila spremna, uvijek bi počinjala godišnja bitka za rižu.

— To je sjever — rekoh. — Francuzi, ubogi vragovi, mogli bi se održati, ako Kinezi ne bi došli u pomoć vijetmancima. To je rat džungle, brda, rižinih polja, po kojima gazite vodu do ramena, a neprijatelj jednostavno nestaje, zakopava oružje, odijeva se u seljačku nošnju... Ali u magli Hanoja možete udobno trunuti. Tamo ne padaju bombe. Bogzna zašto. Mogli biste to nazvati pravim ratom.

— A ovdje na jugu?

— Francuzi nadziru glavne ceste do sedam uvečer. Kasnije drže u rukama promatračnice i gradove, odnosno dijelove gradova.

To ne znači da ste sigurni. Inače ne bi bilo željeznih rešetaka pred restoranima.

Kako sam često sve to već objašnjavao! Bio sam kao gramofonska ploča koja se stalno vrti, kao uputa za pridošlice, članove parlamenta u posjetu, za novog britanskog poslanika. Katkada bih se noću probudio, govoreći: »Uzmite slučaj kaodaista. Ili Hoa-Haosa ili Bin Ksujena, tih privatnih vojski koje prodaju svoje usluge za novac ili zbog osvete. Stranci drže da su one slikovite, ali nema ničega slikovitog u izdaji i u nepovjerenju«.

— A onda — rekoh — tu je general Te. On je bio šef štaba kaodaista, ali je otišao u brda boriti se protiv obje strane, i Francuza i komunista...

— York je pisao — reče Pyle — da je Dalekom istoku potrebna treća sila. Možda je trebalo tada zamjetiti taj fanatični sjaj, to brzo reagiranje na frazu, taj čarobni zvuk brojki: peta kolona, treća sila, sedmi dan. Mogao sam uštedjeti svima nama, pa čak i Pyleu, mnogo neprilika da sam uočio smjer tog neumornog, mladog mozga. Ali sam ga onda ostavio s tako oskudnim obavijestima i pošao na svoju dnevnu šetnju gore-dolje ulicom Catinat. Morat će sam upoznati pravu pozadinu koja čovjeka obuzima kao miris: zlato rižinih polja pod niskim, večernjim suncem; nježne ždralove koji lebde nad poljima kao komarci; šalice čaja na terasi kod starog opata, s njegovim krevetom i trgovačkim kalendarima, njegovim vjedrima i slomljenim šalicama i otpacima koje je život naplavio oko njegova stolca; djevojke sa šeširima nalik na priljepke, koje popravljaju ceste gdje je eksplodirala mina; zlatna, zelenkasta i svijetla odijela juga, a na sjeveru tamnosmeđa i crna odijela, i obruč neprijateljskih brda i brujanja aviona. Kad sam prvi put došao ovamo, brojao sam dane roka koji mi je bio određen, kao što učenik odbrojava dane školske godine; mislio sam da sam vezan uz ono što je ostalo od Bloombury Squarea, autobusa broj 73 koji prolazi uz trijem Eustona i od proljetnog prizora na trgu Torrington. A sada, lukovice mogu klijeti u parku na Squareu, a mene to ni najmanje nije briga. Želio sam da mi dan bude obilježen onim brzim izvješćima koja mogu govoriti o ispusnim cijevima automobila ili o granatama, želio sam i dalje gledati one prilike u svilenim hlačama koje se

otmjeno kreću kroz vlažno podne, želio sam Fuong, i moj je dom pomaknuo svoje temelje za osam tisuća milja.

Skrenuo sam kod zgrade visokog komesara, gdje su vojnici Legije stranaca sa svojim bijelim kapama i grimiznim epoletama čuvali stražu, prešao ulicu kod katedrale i vratio se uz pusti zid vijetnamske Surete koji kao da je vonjao po mokraći i nepravdi. A ipak je to bio dio doma, kao oni tamni hodnici na gornjim katovima koje je čovjek u djetinjstvu izbjegavao. Novi pornočasopisi bili su izloženi u kioscima blizu pristaništa — »Tabu« i »Illusion«, a mornari su pili pivo na pločniku, kao pogodne mete za bombe domaće izrade. Pomislio sam na Fuong koja se vjerojatno cjenkala za ribu, dolje u trećoj ulici lijevo, prije nego što bi otišla na doručak u mliječni restoran (tada sam uvijek znao gdje se nalazi), i Pyle lako i prirodno iščeznu iz moje glave. Nisam ga čak ni spomenuo Fuong, kad smo sjeli zajedno ručati u mojoj sobi nad ulicom Catinat, kad je ona obukla svoju najbolju šarenu svilenu haljinu, jer su se toga dana navršavale točno dvije godine otkako smo se upoznali u »Grand Mondeu« u Solonu.

2

Nijedno od nas nije ga spomenulo ni kad smo se probudili, sutradan poslije njegove smrti. Fuong je ustala prije nego što sam se sasvim razbudio i spremila je čaj. Čovjek nije ljubomoran na mrtve, i toga jutra učinilo mi se da bi nam bilo lako ponovno otpočeti svoj stari život udvoje.

— Hoćeš li ostati noćas? — upitah Fuong uz zajutak, što sam mogao ravnodušnije.

— Morat ću donijeti svoju kutiju.

— Policija bi mogla biti tamo — rekoh. — Bolje da pođem s tobom. Toga se dana u razgovoru više nismo doticali Pylea.

Pyle je stanovao u jednoj novoj vili, blizu ulice Duranton, što je ulazila u jednu od onih glavnih ulica koje su Francuzi stalno dalje dijelili u čast svojih generala — tako da je De Gaulleova ulica počinjala poslije trećeg presijecanja Leclercove, koja će se, prije ili kasnije, vjerojatno iznenada pretvoriti u Lattreovu ulicu. Neka važna ličnost zasigurno je baš stizala zrakoplovom iz Europe, jer je na

svakih dvadeset jardi na putu za sjedište Visokog komesara stajao po jedan policajac.

Na šljunkovitom prilazu Pyleovu stanu stajalo je nekoliko motocikla, i jedan je vijetnamski policajac pregledao moju novinarsku iskaznicu. Nije dopustio da Fuong uđe u kuću, tako da sam otišao potražiti francuskog časnika. U Pyleovoj sobi Vigot je baš oprao ruke Pyleovim sapunom i brisao ih Pyleovim ručnikom. Njegovo tropsko odijelo imalo je mrlju od ulja na rukavu — Pyleova ulja, pretpostavljao sam.

— Ima li što novo? — upitah.

— Našli smo njegova kola u garaži. U njima nije bilo benzina. Sigurno je sinoć otišao rikšom ili nečijim tuđim kolima. Možda su mu ispustili benzin.

— Možda je čak išao pješice — rekoh. — Vi znate kakvi su Amerikanci.

— Vaša su kola izgorjela, zar ne? — nastavi on zamišljeno.

— Nemate nova?

— Ne, nemam.

— To nije ni važno.

— Nije.

— Imate li vi kakvu pretpostavku? — upita on.

— I suviše — rekoh.

— Kažite mi.

— Pa, možda su ga ubili vijetminci. Ubili su mnogo ljudi u Sajgonu. Njegovo je tijelo nađeno u rijeci, pokraj mosta koji vodi u Dakov — a to je vijetnamski teritorij, kad se vaša policija noću povuče. Ili ga je možda vijetnamska Surete — to se već događalo. Možda nisu voljeli njegove prijatelje. Možda su ga ubili kaodaisti, jer je poznavao generala Tea.

— Zar ga je poznavao?

— Tako kažu. Možda ga je ubio general Te jer je poznavao kaodaiste. Možda su ga ubili Hoa-Haosi, zato što je nasrtao na generalove ljubavnice. Možda ga je jednostavno ubio netko tko je htio njegov novac.

— Ili običan slučaj ljubomore — reče Vigot.

— Ili možda francuska Surete — nastavih — jer im se nisu sviđale njihove veze. Zar zbilja tražite ljude koji su ga ubili?

— Ne — reče Vigot. — Samo pravim izvještaj, to je sve. To se dogodilo u ratu... pa, tisuće su ubijene svake godine.

— Mene možete isključiti — rekoh. — Ja nisam u to upleten. — Nisam upleten — ponovih. To je bio moj credo. Budući da je sudbina ljudi onakva kakva jest, neka se bore, ljube, ubijaju, ali ja neću biti u to upleten. Moji kolege novinari nazivali su sebe dopisnicima; ja sam volio naziv reportera. Pisao sam o onome što sam vidio. Nisam sudjelovao u tome — čak je i stav neka vrsta sudjelovanja.

— Što radite ovdje?

— Došao sam po Fuongine stvari. Vaša je policija nije htjela pustiti unutra.

— E pa naći ćemo ih.

— To je vrlo ljubazno od vas, Vigot.

Pyle je imao dvije sobe, kuhinju i kupaonicu. Pošli smo u spavaću sobu. Znao sam gdje je Fuong mogla držati svoju kutiju — pod krevetom. Zajedno je izvukosmo; unutra su bile njezine knjige sa slikama. Izvadio sam iz ormara ono malo njezine rezervne odjeće, njene dvije lijepe haljine i jedne hlače. Čovjeku se činilo kao da je odjeća tu visjela svega nekoliko sati, da joj tu nije mjesto i da je tuda samo proletjela, kao leptir kroz sobu. U jednoj ladici našao sam njezine trokutaste gaćice i njezinu zbirku šalova. Zaista je bilo vrlo malo toga da se stavi u kutiju, manje nego što bi kod kuće, u Engleskoj, neki gost ponio na vikend.

U salonu se nalazila jedna fotografija Pylea i nje. Slikali su se u botaničkom vrtu, kraj jednog velikog kamenog zmaja. Ona je držala Pyleova psa na uzici — crnog psa chow pasmine s crnim jezikom. Suviše crn pas. Stavih fotografiju u njezinu kutiju.

— Što se dogodilo sa psom? — upitah.

— Nije ovdje. Možda ga je poveo sa sobom.

— Možda će se vratiti, pa ćete moći analizirati zemlju na njegovim šapama.

— Ja nisam Lecoq, pa čak ni Maigrat, a uz to je rat.

Prišao sam ormaru za knjige i pregledao oba reda Pyleove knjižnice. »Napredak Crvene Kine«, »Izazov demokraciji« i »Uloga Zapada« — to su, čini mi se, bila sveukupna djela Yorka Hardinga. Bio je tu izvještaj Kongresu, jedan vijetnamski jezični priručnik,

povijest rata na Filipinima, Shakespeare u izdanju »Moderne biblioteke«. A koje je knjige čitao u satima odmora? Njegovu laku literaturu našao sam na drugoj polici: malo izdanje Thomasa Wolfea, neku misterioznu antologiju koja se zvala »Trijumf života« i jednu zbirku američke poezije. Tu se također nalazila knjiga o šahovskim problemima. Nije se činilo da je bilo mnogo toga za čitanje na kraju radnog dana, ali, napokon, imao je Fuong. Skrivena iza antologije, nalazila se jedna džepna knjiga s naslovom »Filozofija braka«. Možda je studirao seks, kao što je studirao Istok, na papiru. A glavna riječ bila je brak. Pyle je vjerovao da čovjek treba biti uključen. Njegov pisaći stol bio je potpuno prazan.

— Dobro ste ga počistili — rekoh.

— Oh — reče Vigot — morao sam to preuzeti za američko poslanstvo. Vi znate kako se brzo šire glasine. Moglo je doći do pljačke. Sve sam njegove papire zapečatio — rekao je ozbiljno, bez i najmanjeg osmijeha.

— Je li bilo ičega štetnog?

— Mi ne možemo dopustiti da nađemo išta štetno, kada je u pitanju saveznik — reče Vigot.

— Biste li se ljutili kad bih uzeo jednu od ovih knjiga — za uspomenu?

— Pogledat ću na drugu stranu.

Izabrao sam »Ulogu Zapada« Yorka Hardinga i stavio je u kutiju s Fuonginim stvarima.

— Zar nema ničega — reče Vigot — što biste mi mogli reći u povjerenju, kao prijatelj? Moj izvještaj je zaključen. Ubili su ga komunisti. Možda je to početak kampanje protiv američke pomoći. Ali među nama — slušajte, to je besmislen razgovor. Kako bi bilo da popijemo vermut iza ugla?

— Suviše je rano.

— Nije vam ništa povjerio, kad vas je posljednji put vidio?

— Ne, nije.

— Kad je to bilo?

— Jučer ujutro. Poslije velikog treska.

On zastade da bi se moj odgovor urezao u moju pamet, a ne u njegovu; ispitivao je s određenom namjerom.

— Jeste li bili izvan kuće kad vas je zvao prošle noći?

— Prošle noći? Sigurno sam bio izašao. Nisam mislio...

— Vi biste jednom mogli zaželjeti izlaznu vizu. Znate da je mi možemo neograničeno odgađati.

— Zar vi zbilja vjerujete — rekoh — da ja želim kući?

Vigot pogleda kroz prozor na vedar dan bez oblaka. Onda reče tužno: — Većina to želi.

— Meni se ovdje sviđa. Kod kuće su problemi.

— Merdt — reče Vigot. — Evo američkog ekonomskog atašea. Ponovi sa sarkazmom: — Ekonomskog atašea.

— Bolje da idem. Htjet će i mene zapečatiti. Vigot reče umorno: — Sretno! Imat će mi užasno puno kazati.

Ekonomski ataše je stajao pokraj svog packarda, kad sam izašao, pokušavajući nešto objasniti vozaču. Bio je to krupan čovjek srednjih godina, s pretjerano razvijenom stražnjicom i s licem koje je djelovalo kao da mu nikad ne treba brijač. On poviče:

— Fowler, možete li objasniti tom prokletom šoferu...

Ja objasnih.

— Ali baš sam mu to kazao — reče on — ali on se uvijek pravi da ne razumije francuski. — Možda zbog naglaska.

— Bio sam tri godine u Parizu. Moj akcent je posve dobar za te proklete Vijetnamce.

— Glas demokracije.

— Što je to?

— Mislim da je to jedna knjiga od Yorka Hardinga.

— Ne razumijem vas. — On nepovjerljivo pogleda na kutiju koju sam nosio. — Što vam je to? — upita.

— Dva para bijelih svilenih hlača, dvije svilene haljine, nešto ženskih gaćica, tri para, čini mi se. Sve domaća proizvodnja. Nije američka pomoć.

— Jeste li bili gore? — upita on.

— Da.

— Jeste li čuli što je novo?

— Da.

— Strašna stvar — reče on — strašna.

— Poslanik je sigurno vrlo uzbuđen.

— Vjerujem. Sada je kod visokog komesara, a predsjednik ga je pozvao na razgovor.

On stavi ruku na moje rame i odvede me podalje od kola.

— Vi ste dobro poznavali mladoga Pylea, zar ne? Nikako ne mogu zaboraviti to što mu se dogodilo! Poznajem njegova oca. Profesor Harold C. Pyle — jeste li čuli za njega?

— Ne, nisam.

— On je svjetski autoritet za podvodnu eroziju. Zar niste vidjeli njegovu sliku na naslovnoj strani »Timea« prošlog mjeseca?

— Oh, čini mi se da se sjećam. U pozadini jedna stijena koja se ruši i naočale sa zlatnim okvirom u prednjem planu.

— To je on. Morao sam sastaviti telegram njegovima. Bilo je strašno. Volio sam tog mladića kao da mi je bio sin.

— To vas dovodi u blisko srodstvo s njegovim ocem.

On usmjeri na mene svoje vlažne, smeđe oči. — Što je vama? — upita. Nije red da se tako govori, kad je jedan dobar mladić...

— Oprostite — rekoh. — Smrt pogađa ljude na različite načine.

Možda je zaista volio Pylea. — Što ste rekli u telegramu? — upitah.

On odgovori ozbiljno i doslovno: — »S bolom javljam vaš sin umro smrću vojnika za stvar demokracije«. Poslanik je potpisao.

— »Smrću vojnika« — rekoh. — Zar to neće biti malo čudno? Mislim, njegovima kod kuće. Misija za ekonomsku pomoć ne zvuči kao da je vojska. Zar vi dobivate »Purple Heartsa«?

On reče tihim glasom, punim dvosmislenosti:

— On je imao specijalne dužnosti.

— Oh, svi smo to naslućivali.

— On to nije pričao, zar ne?

— On, ne — rekoh, i Vigotova mi rečenica iskrсну u sjećanju: — Bio je to vrlo miran Amerikanac.

— Slutite li — upita on — zašto su ga ubili? I tko?

Odjednom se naljutih. Dosadila mi je bila cijela ta gomila s njihovim privatnim prodavaonicama Coca-Cole, s njihovim pokretnim bolnicama, s njihovim preširokim kolima i s njihovim topovima ne baš posljednjeg tipa. Rekoh:

— Da. Ubili su ga zato što je bio suviše bezazlen da bi živio. Bio je mlad, i neuk, i glup, i zapleo se. On nije imao više pojma nego bilo tko od vas u čemu je bit stvari, a vi ste mu dali novca, i knjige Yorka Hardinga o Istoku, i rekli ste mu: »Idi, osvoji Istok za

demokraciju«. Nikada ništa nije vidio što nije čuo u učionicama, a njegovi pisci i predavači napravili su od njega budalu. I kad bi vidio mrtvaca, on ne bi mogao vidjeti gdje su rane. Crvena opasnost, vojnik demokracije.

— Mislio sam da ste mu bili prijatelj — reče on prijekornim tonom.

— I bio sam njegov prijatelj. Volio bih da sam ga mogao vidjeti kako kod kuće čita tjedni dodatak novina i kako prati bejzbol. Volio bih da sam ga vidio izvan opasnosti, s jednom standardnom američkom djevojkom koja je pretplatnik »Kluba knjiga«.

On se zbunjeno nakašlja. — Naravno — reče. — Zaboravio sam taj nesretan slučaj. Bio sam potpuno na vašoj strani, Fowler. Vrlo loše se ponio. Mogu vam mirno reći da sam s njim dugo razgovarao o toj djevojci. Vidite, imam sreću da poznajem profesora Pylea i njegovu suprugu...

— Vigot čeka — rekoh i odoh. Tek sada je primijetio Fuong, a kad sam se osvrnuo, promatrao me je s bolnom zbunjenošću, kao stariji brat koji ništa ne shvaća.

TREĆE POGLAVLJE

Pyle je prvi put sreo Fuong također u »Continentalu«, otprilike dva mjeseca nakon svog dolaska. Bilo je to rano uvečer, u onom trenutku svježine koja nastupa neposredno po sunčevu zalasku, kada se pale svijeće po tezgama u sporednim ulicama. Kocke su čegrtale po stolovima, za kojima su Francuzi igrali »quatre cent vingt-et-un«, a djevojke u bijelim svilenim hlačama vozile su se kući biciklima kroz ulicu Catinat. Fuong je pila narančin sok, a ja pivo; sjedili smo šutke, zadovoljni da smo zajedno. Tada je prišao Pyle, neodlučno, i ja sam ih upoznao. On je imao običaj zagledati se u djevojku kao da nikad prije nije nijednu vidio, a zatim bi porumenio.

— Biste li vi i vaša dama — reče Pyle — htjeli prijeći za moj stol. Jedan naš ataše...

Bio je to ekonomski ataše. Smiješio se na nas s gornje terase širokim, toplim osmijehom dobrodošlice, pun povjerenja, kao čovjek koji ne gubi prijatelje, jer upotrebljava pravi dezodorans. Čuo sam nekoliko puta da ga zovu Joe, ali nikad nisam čuo kako mu je prezime. Napravio je nekoliko bučnih pokreta, izvlačeći stolice i pozivajući konobara, iako se u »Continentalu« moglo naručiti samo pivo, brendi sa sodom ili crni vermut.

— Nisam se nadao da ću vas ovdje vidjeti, Fowler — reče on. Čekamo momke koji se vraćaju iz Hanoja. Bit će da se tamo vodila prilična bitka. Zar vi niste bili s njima?

— Dosadilo mi je letjeti četiri sata radi neke konferencije za novinstvo — rekoh.

On me pogleda s neodobravanjem.

— Ti momci su zaista revni — reče. — Ali, čini mi se da bi mogli zaraditi dva puta više trgovinom ili na radiju, bez ikakva rizika.

— Morali bi raditi — rekoh.

— Čini se da njuše bitku poput ratnih konja — nastavi on likujući, ne obraćajući pažnju na riječi koje mu se nisu sviđale. Eto, Billa Grangera ne možete zadržati da se ne umiješa u gužvu.

— Vjerujem da imate pravo. Neku večer vidio sam ga pored bara u »Sportingu«.

— Vrlo dobro znate da nisam to mislio.

Dva vozača rikši dojurila su, pedalirajući, bijesno ulicom Catinat i zaustavila se u filmskom stilu ispred »Continental«. U prvoj je bio Granger. Druga je sadržavala neku malu, sivu, tihu hrpu koju Granger poče izvlačiti na pločnik.

— Hajdemo, Mick — reče on. — Izlazi! — Onda se poče prepirati s vozačem zbog plaćanja.

— Evo — reče on — uzmi ili ostavi — i baci peterostruki iznos tražene svote na ulicu, kako bi se čovjek morao sagnuti.

Ekonomski ataše reče nervozno: — Čini mi se da ti momci zaslužuju da se malo odmore.

Granger se baci svom težinom na stolac. Zatim primijeti Foug.

— No — reče on — ti stari Joe. Gdje si je našao? Nisam znao da i ti znaš uživati. Oprosti, moram potražiti jamu. Pripazi na Micka.

— Sirovo vojničko ponašanje — reko.

Pyle reče ozbiljno, ponovno se zarumenjevši: — Ne bih pozvao vas dvoje da prijedete ovamo, da sam mogao pomisliti...

Siva gomila se pomakne na stolici, a glava joj pade na stol kao da nije pričvršćena. Zatim uzdahnu dugačkim, šištećim uzdahom beskrajnog umora, i ostade mirno ležati.

— Poznajete li ga? — upitah Pylea.

— Ne. Zar ne pripada novinarima?

— Čuo sam da ga Bili zove Mick — reče ekonomski ataše.

— Da nije novi dopisnik United pressa?

— To nije on. Onoga poznajem. A vaša ekonomska misija? Vi ne možete poznavati sve svoje ljude, ima ih na stotine.

— Čini mi se da ne pripada nama — reče ekonomski ataše — ne mogu ga se sjetiti.

— Da potražimo njegovu iskaznicu? — predloži Pyle.

— Zaboga, nemojte ga buditi. Jedan pijanac nam je dostatan. Uostalom, Granger će znati.

Ali ga Granger nije poznavao. Došao je namršten iz zahoda.

— Tko je ta curica? — upita on mrzovoljno.

— Gospođica Fuong je Fowlerova prijateljica — reče kruto Pyle. — Željeli bismo znati tko...

— Gdje ju je našao? U ovom gradu moramo biti oprezni. Hvala Bogu za penicilin — doda on turobno.

— Bili — reče ekonomski ataše — željeli bismo znati tko je Mick.

— Pretresite ga.

— Ali ti si ga ovamo doveo.

— Nije viski za žaboždere. Crknuo je.

— Zar je Francuz? Čini mi se da si ga zvao Mick. — Nekako ga moram zvati — reče Granger. On se nagnu prema Fuong:

— Hej, ti. Još jednu čašu narančina soka? — Imaš li noćas sastanak?

— Ona ima svake noći sastanak — odvratih ja. Ekonomski ataše reče brzo: — Kako ide rat, Bille?

— Velika pobjeda sjeverozapadno od Hanoja. Francuzi su vratili dva sela za koja nam nikad nisu rekli ni da su ih izgubili. Teški vijetminski gubici. Još nisu mogli izbrojati svoje, ali će nam javiti za tjedan, dva.

Ekonomski ataše reče: — Priča se da su vijetminci prodrli u Fat Dijem, zapalili katedralu, najurili biskupa.

— To nam nisu htjeli reći u Hanoju. To nije pobjeda.

— Jedna naša medicinska ekipa nije mogla prodrijeti dalje od Nam Dina — reče Pyle.

— Vi niste došli do tamo, Bille? — upita ekonomski ataše.

— Što vi mislite, tko sam ja? Ja sam dopisnik s ordre de circulation koja pokazuje dokle smijem. Odletim na aerodrom u Hanoj. Tamo nam daju kola za Novinarski logor. Onda organiziraju let iznad dva grada koja su vratili i pokažu nam kako leprša trobojnica. S te visine to može biti bilo koja prokleta zastava. A onda imamo konferenciju za tisak, i pukovnik nam objasni što smo vidjeli. Onda predajemo svoje izvještaje cenzoru. Onda popijemo pokoju. Najbolji barmen u Indokini. A onda uhvatimo avion za povratak.

Pyle se mrštio uza svoje pivo.

— Vi se podcjenjujete — reče ekonomski ataše. Pa, onaj izvještaj o cesti 66, kako ste ga ono nazvali? Autocesta za pakao — to je bilo vrijedno Pulitzerove nagrade. Znae na koju reportažu mislim — o čovjeku kojemu je odrubljena glava, dok je klečao u jarku, i o onom drugome kojega ste vidjeli kako hoda u snu...

— Zar vi mislite da sam se ja zaista približio tom njihovom smrdljivom autoputu? Stephen Crane je mogao opisati rat, a da ga nije ni vidio. Zašto ne bih i ja to mogao? Ovo je ionako samo jedan prokleti kolonijalni rat. Dajte mi još jedno piće. A onda, hajdemo, naći ćemo neku djevojku. Vi ste sebi našli komadić, pa ću i ja naći sebi.

Rekoh Pyleu: — Mislite li da ima nečega u onome što se govorka o Fat Dijemu?

Ne znam. Je li to važno? Volio bih otići tamo i vidjeti — reče on — ako je važno.

— Važno za ekonomsku misiju?

— Oh — reče on — pa ne možete to strogo odvojiti. Medicina je neka vrsta oružja, zar ne? Ti katolici, ti mora da su i te kako protiv komunista, zar ne?

— Oni trguju s komunistima. Biskup dobiva od komunista krave i bambus za svoje zgrade. Ne bih rekao da je to baš ona »treća sila« Yorka Hardinga — rekoh, peckajući ga.

— Prestanite — poviče Granger. — Ne mogu ovdje protratiti cijelu noć. Idem u »Kuću pet stotina djevojaka«.

— Ako biste vi i gospođica Fuong htjeli večerati sa mnom — reče Pyle.

— Možete večerati i kod »Chaleta« — prekinu ga Granger — dok ja derem djevojke za susjednim vratima. Hajdemo, Joe. Ti si ipak muškarac.

Čini mi se da sam tada, pitajući se kakav je to čovjek, prvi put osjetio naklonost prema Pyleu. On je sjedio, okrenuvši se malo od Grangera, stežući svoj vrč piva, s izrazom odlučnosti da ostane po strani. On se obrati Fuong: — Vjerujem da vam je dojadilo sve ovo brbljanje — o vašoj zemlji, mislim?

— Comment?

— Pto ćete uraditi s Mickom? — upita ekonomski ataše.

— Ostavit ćemo ga ovdje — reče Granger.

— To ne možete uraditi. Ne znate čak ni kako se zove.

— Mogli bismo ga povesti sa sobom i prepustiti djevojkama da se pobrinu za njega.

Ekonomski ataše se glasno nasmija, ličio je na neko lice s televizije. On reče: — Vi mladi možete raditi što hoćete, ali ja sam odveć star da se igram. Povest ću ga sobom kući. Rekoste da je Francuz?

- Govorio je francuski.
- Ako ga možete smjestiti u moj auto...

Pošto je ataše otišao, Pyle uze rikšu s Grangerom, a Fuong i ja zajedno, te smo pošli za njima cestom prema Solonu. Granger je pokušao ući u rikšu s Fuong, ali ga je Pyle odvratio od toga. Dok kolona francuskih oklopnih vozila prođe pored nas svaka s uperenim mitraljezom i šutljivim oficirima, nepomičnima poput izrezbarenih likova pod zvijezdama i crnim, glatkim zasvođenim nebom — vjerojatno opet neprilike s privatnom vojskom Bin Ksujena, koja je držala »Grand Monde« i kockarnice u Solonu. Bila je to zemlja buntovnih velikaša. Kao Europa u srednjem vijeku. Ali, što ovdje rade Amerikanci? Kolumbo još nije otkrio njihovu zemlju. Rekoh Fuong:

- Sviđa mi se taj momak, Pyle.
- Miran je — reče ona i pridjev koji je ona prva upotrijebila prionu uza njega kao školski nadimak, tako da sam čuo kako ga upotrebljava čak i Vigot, dok je tamo sjedio sa svojim zelenim štitnikom za oči i pričao mi o Pyleovoj smrti.

Zaustavih rikšu pred »Chaletom« i rekoh Fuong: — Uđi i potraži stol. Ja ću potražiti Pylea. Bio je to moj prvi instinkt, da ga zaštitim. Nije mi uopće palo na pamet da bi bilo potrebnije da zaštitim sebe. Bezazlenost uvijek nijemo traži zaštitu, dok bi bilo pametnije da sami sebe štitimo od nje: bezazlenost je nalik na nekog gluhog gubavca koji je izgubio zvonice, pa luta svijetom, ne smjerajući zlo.

Kad sam stigao do »Kuće pet stotina djevojaka«, Pyle i Granger su već bili ušli. Upitah policajca na ulazu: — Deux Americains?

Bio je to mlad narednik Legije stranaca. On prestade čistiti revolver i pokaza palcem na vrata iza svojih leđa, našalivši se na njemačkom. Nisam mogao razumjeti.

Bio je to sat odmora u golemom dvorištu koje je bilo otvoreno prema nebu. Stotine djevojaka ležale su na travi ili čučale, razgovarajući sa svojim prijateljicama. Na malim pregrađenim prostorijama oko dvorišta zastori su bili podignuti — neka umorna djevojka ležala je na krevetu prekriženih nogu. U Solonu su vladali nemiri, trupe su bile u vojarnama, pa nije bilo posla; dan odmora za tijelo. Jedino sam po jednom klupku djevojaka koje su se tukle, greble i vikale opazio da još uvijek ima mušterija. Sjetio sam se stare

sajgonske priče o nekom finom posjetiocu koji je izgubio hlače, probijajući si put u policijsku postaju. Ovdje nije bilo zaštite za civila. Tko bi se odlučio na krivolov po vojnom području, morao je paziti sam na sebe i sam gledati kako će se izvući.

Bio sam naučio jedno umijeće — podijeli, pa vladaj. Izabrao sam jednu iz gomile koja se skupila oko mene i odveo je polagano prema mjestu gdje su se borili Pyle i Granger.

— Je suis un vieux — rekoh. — Trop fatigué.

Ona je hihotala i stiskala se uza me.

— Mon ami — rekoh — il est très riche, très vigoureux. (Moj prijatelj je vrlo bogat, vrlo snažan.)

— Tu es sale — reče ona. (Ti si gad.)

Pogledah Grangera koji se bio zarumenio i trijumfirao; činilo se da on shvaća ovu demonstraciju kao pohvalu njegovoj muškosti. Jedna djevojka je Pylea držala ispod ruke, blago pokušavajući izvući ga iz kruga. Gurnuh svoju djevojku među njih i povikah mu: — Pyle, ovamo.

On me pogleda preko njihovih glava i reče:

— Ovo je strašno. Strašno. Možda je to bila varka svjetiljke, ali njegovo lice doimalo se uplašenim. Učini mi se posve mogućim da je nevin.

— Dođi, Pyle — rekoh. — Ostavimo ih Grangeru. — Ugledah njegovu ruku kako se maše džepa. Stvarno vjerujem da je namjeravao iz svojih džepova isprazniti sve pijastere i dolare.

— Ne budite ludi, Pyle — rekoh oštro. — One će se potući. Moja djevojka se vrati meni i ja je ponovo gurnuh u unutrašnji krug oko Grangera.

— Non, non — rekoh — je suis un Anglais, pauvre, très pauvre. (Ne, ne, ja sam siromašan Englez, vrlo siromašan.) A onda dohvatih Pyleov rukav i izvukoh ga van, dok se djevojka objesila o njegovu drugu ruku, kao upecana riba. Dvije — tri djevojke pokušашe, ali mlitavo, prepriječiti nam put prije nego što smo stigli do izlaza, gdje je stajao narednik i promatrao.

— Što da radim s ovom? — upita Pyle.

— Neće vam smetati. — I tog trenutka ona pusti njegovu ruku i zaroni natrag u gužvu oko Grangera.

— Što će biti s njim? — upita Pyle zabrinuto.

— Dobio je ono što je želio — svoj komadić.

Vani je noć djelovala vrlo mirno, jedino što je prolazio još jedan eskadron naoružanih kola, nalik na ljude s nekom određenom namjerom.

— To je strašno. Ne bih to vjerovao... — reče on i doda tužno i bojažljivo: — Bile su tako lijepe. Nije zavidio Grangeru, žalio je što nešto što je dobro — a ljepota i ljupkost sigurno su oblici dobrote — može biti pokvareno ili zlostavljano. Pyle je mogao vidjeti patnju kad mu je bila pred očima (ovo ne pišem podrugljivo; napokon ima nas mnogo koji to ne možemo).

— Vratimo se do Chaleta. Fuong čeka — rekoh. — Oprostite — reče. — Potpuno sam zaboravio. Niste je trebali ostaviti.

— Ona nije bila u opasnosti.

— Mislio sam samo Grangera sigurno dopratiti... — On opet utonu u svoje misli, ali, kad smo ulazili u Chalet, reče s nejasnom tugom: — Zaboravio sam koliko ljudi ima...

2

Fuong je zauzela stav kraj ruba plesnog prostora, a orkestar je svirao neku melodiju koja je u Parizu bila popularna prije pet godina. Dva vijetnamska para su plesala, bili su sitni, fini, izdvojeni, a na licu im se ogledao izraz civilizacije na onaj način koji mi ne možemo postići. (Jedan sam par poznao, činovnika Indokineske banke i njegovu ženu). Čovjek je osjećao da se oni nikada nepažljivo ne oblače, da nikad ne kažu neku gadnu riječ, da nisu žrtve loših strasti. Ako je rat podsjećao na srednji vijek, oni su bili budućnost osamnaestoga stoljeća. Moglo se pretpostavljati da gospodin Fam Van tu u slobodno vrijeme piše klasične stihove, ali sam doznao da studira Wordswortha i da piše pjesme o prirodi. Svoj odmor provodio je u Dalatu, gdje je bio najbliži atmosferi engleskih jezera. Malo se poklonio kad je prolazio. Pitao sam se kako se pedeset jardi odavde proveo Granger.

Pyle se svojim lošim francuskim jezikom ispričavao Fuong što ju je pustio da čeka: »C'est impardonable« (To je neoprostivo) — reče on.

— Gdje ste bili? — upita ga ona.

— Pratio sam Grangera kući — odgovori Pyle.

— Kući? — rekoh i nasmijah se, a Pyle me pogleda kao da sam ja drugi Granger. Odjednom vidjeh sebe onakvog kakvog me je on vidio, kao čovjeka srednjih godina, pomalo zakrvavljenih očiju, koji se počinje debljati, nezgrapnog u ljubavi, možda manje bučnog od Grangera, ali ciničnijeg, i manje nedužnog. Vidjeh i Fuong onakvu kakvu sam je prvi put vidio. Bilo joj je osamnaest godina, plesala je kraj moga stola u »Grand Mondeu« u bijeloj večernjoj haljini, pod nadzorom starije sestre koja je bila odlučila da Fuong treba sklopiti dobar europski brak. Jedan Amerikanac je kupio kartu i zamolio je za ples. Bio je malo pijan, ne opasno, i vjerujem da je bio novajlija u zemlji, pa je mislio da su hostese u »Grand Mondeu« prostitutke. Dok su plešući prvi put obilazili dvoranu on ju je držao suviše blizu; odjednom vidjeh kako se vraća sjesti kraj svoje sestre, a on je ostao napušten i izgubljen među plesačima, ne znajući što se dogodilo i zašto. A djevojka, kojoj ime nisam znao, sjedila je mirno, pijuckala narančin sok i potpuno vladala sobom.

— Peut-on avoir l'honneur? — govorio je Pyle sa svojim strašnim naglaskom, i trenutak kasnije vidjeh kako šutke plešu na drugom kraju dvorane. Pyle ju je držao tako daleko od sebe da je čovjek svakog trenutka očekivao da će se posve odvojiti. Bio je vrlo loš plesač, dok je ona bila najbolja plesačica koju sam uopće poznavao u »Grand Mondeu«.

Udvaranje je trajalo dugo i uz puno poteškoća. Da sam joj mogao ponuditi brak i sigurnost, sve bi bilo lako, i starija bi se sestra mirno i taktično izgubila, kad bismo bili zajedno. Ali je bilo prošlo tri mjeseca prije nego što sam se s njom na trenutak vidio nasamo, na balkonu »Majestica«, dok je njezina sestra u susjednoj sobi stalno zapitkivala kad mislimo ući. Upravo su na rijeci Sajgonu istovarivali jedan teretni brod iz Francuske pri svjetlosti zublji, zvonca rikši zvonila su kao telefoni, a ja sam, po onome što sam se tada sjetio kazati, izgledao kao neka mlada neiskusna budala. Vratio sam se beznadno u svoj krevet u ulici Catinat, ni ne sanjajući da će ona četiri mjeseca kasnije ležati kraj mene, malo zadihana, smijući se kao da je iznenađena, jer ništa nije bilo baš onako kako je ona očekivala.

— Monsieur Fowlair! — Promatrao sam ih kako plešu i nisam vidio kako mi njezina sestra daje znakove s drugog stola. Ona tada priđe i ja je preko volje zamolih da sjedne. Nismo bili prijatelji,

pogotovo od one noći kad se ona razboljela u »Grand Mondeu«, a ja sam odveo Fuong kući.

— Nisam vas vidjela čitavu godinu — reče.

— Često odlazim u Hanoj.

— Tko je vaš prijatelj? — upita ona.

— Zove se Pyle.

— Čime se bavi?

— Pripada Američkoj ekonomskoj misiji. Znae već one stvari — električni šivaći strojevi za krojačice koje umiru od gladi.

— Ima li takvih?

— Ne znam.

— Ali one ne upotrebljavaju šivaće strojeve. Tamo gdje one žive, sigurno nema struje. Ona je bila od onih žena koje sve shvaćaju doslovno.

— Morat ćete pitati Pylea — rekoh.

— Je li oženjen?

Pogledah na plesni prostor. Rekao bih da se još nikad nije toliko približio nekoj ženi.

— Vrlo loše pleše — reče ona.

— Da.

— Ali doima se da je pouzdan mladić.

— Da.

— Mogu li malo sjesti k vama? Moji prijatelji su vrlo dosadni.

Glazba prestade, i Pyle se kruto pokloni pred Fuong, a onda je povede natrag i odmaknu njezinu stolicu. Mogao sam uočiti da joj se to formalističko ponašanje sviđa. Pomislio sam koliko joj toga nedostaje u njezinu odnosu sa mnom.

— Ovo je Fuongina sestra — rekoh Pyleu. Gospođica Hei.

— Drago mi je što sam vas upoznao — reče on i pocrveni.

— Dolazite li iz New Yorka? — upita ona.

— Ne. Iz Bostona.

— I to je u Sjedinjenim Državama?

— Oh, da. Da.

— Je li vaš otac biznismen?

— Nije. On je profesor.

— Učitelj? — upita ona s prizvukom razočaranja u glasu.

— Pa, on je neki autoritet, znate. Ljudi ga traže savjete.

— O zdravlju? Je li doktor?

— Nije doktor te vrste. Premda je doktor tehničkih znanosti. On se razumije u podvodnu eroziju. Znete li što je to?

— Ne, ne znam.

Pyle reče, pokušavajući se neodređeno našaliti: — Dakle, prepustit ću to tati da vam objasni.

— Je li on ovdje?

— Ne, nije.

— Ali će doći?

— Ne. To je bila samo šala — reče Pyle, ispričavajući se.

— Imate li još neku sestru? — upitah gospođicu Hei.

— Ne. Zašto?

— Čini mi se da ste ispitivali Pyleove mogućnosti za brak.

— Imam samo jednu sestru — reče gospođica Hei i snažno spusti svoju ruku na Fuongino koljeno, kao predsjedavajući koji svojim čekićem najavljuje neku točku dnevnog reda.

— Ona je vrlo lijepa sestra — reče Pyle.

— Ona je najljepša djevojka u Sajgonu — reče gospođica Hei, kao da ga ispravlja.

— Vjerujem.

— Vrijeme je da naručimo večeru — rekoh. — Čak i najljepša djevojka u Sajgonu mora jesti.

— Nisam gladna — izjavi Fuong.

— Ona je nježna — nastavi gospođica Hei odlučno. U njezinu glasu osjećala se prijetnja. Potrebna joj je pažnja. Ona zaslužuje pažnju. Vrlo je, vrlo odana.

— Moj prijatelj je sretan čovjek — reče Pyle ozbiljno.

— Ona voli djecu — reče gospođica Hei.

Ja se nasmijah i uhvatih Pyleov pogled: gledao me je preneraženo, i odjednom mi se učini da ga iskreno zanima ono što gospođica Hei govori. Dok sam naručivao večeru iako mi je Fuong kazala da nije gladna, znao sam da može pojesti dobar odrezak s tartarskim umakom i dva meko kuhana jaja, i još, još, još toga, slušao sam ga kako ozbiljno raspravlja o pitanju djece.

— Uvijek sam držao da bih volio imati mnogo djece — reče on.

— Velika obitelj je divan dobitak. Učvršćuje brak. A dobro je i za djecu.

— Ja sam bio jedinac. Vrlo je nezgodno biti jedinac. Nikada ga ranije nisam čuo da toliko govori.

— Koliko je godina vašem ocu? — upita gospođica Hei pohlepno.

— Šezdeset i devet.

— Stari ljudi vole unuke. Vrlo je žalosno što moja sestra nema roditelja koji bi uživali u njezinoj djeci. Kad taj dan dođe — doda ona, pogledavši me zlokobno.

— I vi nemate djece — reče Pyle, prilično nepotrebno, pomislih.

— Naš otac je bio iz vrlo dobre obitelji. Bio je mandarin u Hulu.

— Naručio sam večeru za sve — rekoh.

— Ne za mene — reče gospođica Hei. — Moram se vratiti svojim prijateljima. Željela bih opet vidjeti gospodina Pylea. Možda biste mogli upriličiti.

— Kad se vratim sa sjevera — rekoh.

— Idete na sjever.

— Mislim da je već vrijeme da malo pogledam rat.

— Ali sve novinstvo se vratilo — reče Pyle.

— To je najbolje vrijeme za mene. Ne moram se sresti s Grangerom.

— Onda morate večerati sa mnom i s mojom sestrom, kad gospodin Fowlair ode — Zatim doda sa zlovoljnom uljudnošću.

— Da je razvedrite. — Pošto je otišla, Pyle reče: — Kako divna, kulturna žena! I tako dobro govori engleski.

— Kaži mu da je moja sestra jednom bila zaposlena u Singapuru — reče ponosito Fuong.

— Stvarno? A što je radila?

Ja sam prevodio — Uvoz, izvoz. Ona zna stenografiju.

— Volio bih da u Ekonomskoj misiji imamo više takvih kao što je ona.

— Govorit ću s njom — reče Fuong. — Ona bi voljela raditi kod Amerikanaca.

Poslije večere oni su opet plesali. I ja sam loš plesač, ali nisam bio toliko ležeran kao Pyle — možda sam i ja bio takav onih dana kad sam se zaljubio u Fuong? Sigurno sam mnogo puta, prije one značajne noći kad je gospođica Hei bila bolesna, plesao u »Grand Mondeu« s Fuong samo zato da bih imao priliku s njom razgovarati. Pyle nije iskorištavao tu priliku kad su opet prelazili preko prostora za ples; malo se opustio, to je bilo sve, i više je nije držao tako daleko od sebe, ali su oboje šutjeli. Odjednom sam se, promatrajući njezine noge, koje su bile tako lake i točne i koje su gospodarile nad njegovim geganjem, ponovno u nju zaljubio. Jedva sam mogao povjerovati da će se ona za sat-dva vratiti sa mnom u onu prljavu sobu sa zajedničkim nužnikom i onim starcima koji čuče na stubištu.

Poželio sam da nikad nisam čuo glasine o Fat Dijemu, ili barem da su se one odnosile na bilo koji drugi grad, a ne upravo na taj, gdje će mi prijateljstvo s jednim francuskim pomorskim časnikom omogućiti da se uvučem bez cenzure i bez kontrole. Je li to bila novinarska senzacija u dane kad je cijeli svijet želio čitati o Koreji?

Ili prilika za smrt? Zašto bih želio umrijeti kad svake noći Fuong spava pokraj mene? Ali znao sam odgovor na to pitanje.

Od djetinjstva nikad nisam vjerovao u postojanost, a ipak sam čeznuo za njom. Uvijek sam se bojao da ću izgubiti sreću. Ovog mjeseca ili sljedeće godine, Fuong će me ostaviti. Ako ne sljedeće godine, onda za tri godine. Smrt je bila jedina apsolutna vrijednost u mom svijetu. Kad bih izgubio život, nikad više ne bih ništa mogao izgubiti.

Zavidio sam onima koji su mogli vjerovati u Boga, i nisam im vjerovao. Činilo mi se da oni održavaju svoju hrabrost bajkama o nečem nepromjenjivom i stalnom. Smrt je bila mnogo izvjesnija od Boga, i sa smrću bi nestala svakidašnja mogućnost da će umrijeti ljubav. Mora budućnosti, puna dosade i ravnodušnosti, bila bi otklonjena. Nikada ne bih mogao biti pacifist. Ubiti nekog čovjeka značilo bi učiniti mu neizmjereno dobročinstvo. Oh, da, ljudi uvijek, svuda, vole svoje neprijatelje, a prijatelje čuvaju za bol i ništavilo.

— Oprostite mi što sam odveo gospođicu Fuong — reče Pyleov glas.

— Oh, ja nisam plesač, ali volim je promatrati kako pleše. O njoj se uvijek govorilo u trećem licu kao da je nema. Katkad se činila

nevidljiva kao mir.

Poče prvi dio programa: jedan pjevač, jedan žongler, jedan lakrdijaš. Taj je bio nepristojan, ali kad sam pogledao Pylea, bilo mi je jasno da on ne može pratiti žargon. Smijao bi se kad bi se Fuong osmjehnula, a nelagodno se smijao kad bih se smijao ja.

— Želio bih znati gdje je sada Granger — rekoh, a Pyle me pogleda prijekorno.

A onda dođe glavna točka večeri: ženska glumačka trupa.

Mnoge od njih sam danju vidio kako se šeću gore-dolje ulicom Catinat, u starim hlačama i džemperima, malo mamurne, njišući se u kukovima. Sada, u duboko izrezanim haljinama, s lažnim nakitom i lažnim grudima, promuklih glasova, djelovale su barem toliko poželjne kao što su bile poželjne gotovo sve europske žene u Sajgonu. Skupina mladih zrakoplovnih časnika zviždala im je, a one su im se ljupko smiješile. Zapanjila me iznenadna žestina s kojom je Pyle prosvjedovao.

— Fowler — reče — hajdemo! Dosta nam je bilo, zar ne? Ovo nije nimalo zgodno za nju.

ČETVRTO POGLAVLJE

Sa zvonika katedrale bitka se doimala čak i slikovito, nepomična kao neka panorama burskog rata u starom »Illustrated London Newsu«. Jedan zrakoplov bacao je padobranom namirnice na osamljeno mjesto u kršu, u onim čudnovatim planinama izjedanim vremenom, na granici Anama, koje djeluju kao gomila kamena plavca. Kako se avion stalno vraćao na isto mjesto, činilo se kao da se uopće ne kreće i kao da je padobran uvijek na istom mjestu, na pola puta prema zemlji. U ravnici se stalno primjećivala eksplozija merzera i dim čvrst kao kamen, a na trgu su vatre blijedo gorjele na suncu. Sitne prilike padobranaca kretale su se jedna po jedna uzduž kanala, ali s ove visine pričinjalo se da stoje. Čak i svećenik, koji je sjedio u kutu zvonika, nije nikako mijenjao svoj položaj dok je čitao molitvenik. S te daljine rat je bio vrlo uredan i čist.

Stigao sam prije zore teretnim brodom iz Nam Dina. Nismo mogli pristati u pristaništu, jer ga je bio odsjekao neprijatelj koji je potpuno opkolio grad u krugu od šest stotina jardi, tako da je brod uplovio iza trga koji je bio u plamenu. Bili smo pogodna meta na svjetlosti vatre, ali iz nekog razloga nitko nije pucao. Sve je bilo tiho, osim kloparanja i pucketanja jedne prodavaonice koja je gorjela. Mogao sam čuti kako jedan senegalski strijelac namješta nišan na obali rijeke.

U danima prije napada ja sam dobro poznao Fat Dijem — bila je to dugačka uzana ulica s drvenim dućančićima, koju je nakon svakih stotinu jardi presijecao kanal, s crkvom i mostom. Noću je bio osvijetljen samo svijećama ili malim uljenim svjetiljkama (u Fat Dijemu nije bilo električne rasvjete, osim u četvrti francuskih oficira), i danju i noću ulice su bile prepune i bučne. Na svoj čudan srednjovjekovni način, pod sjenom i zaštitom kneza biskupa, to je bio najživlji grad u cijeloj zemlji, a sada, kad sam pristao i pošao prema časničkoj četvrti, bio je to najmrtviji grad. Krhotine, razbijeno staklo, miris izgorjele boje i kreča, te dugačka ulica koja je bila pusta dokle god je pogled mogao doseći, podsjetili su me na jednu prometnu londonsku ulicu jednog ranog jutra poslije zračnog napadaja; čovjek je očekivao da će vidjeti natpis: »Neeksplozirana bomba«.

Prednji zid oficirskog doma bio je odnesen, a kuće preko puta bile su u ruševinama. Kad sam dolazio rijekom iz Nam Dina, čuo sam od poručnika Peraua što se dogodilo. Bio je to ozbiljan mlad čovjek i slobodni zidar. Biskup Fat Dijema jednom je posjetio Europu i tamo je postao poklonik Naše Gospe od Fatime — one Djevice koja se, kako rimokatolici vjeruju, ukazala jednoj skupini djece u Portugalu. Kad se vratio kući, sagradio je u njezinu čast jednu špilju u porti katedrale, i svake je godine jednom procesijom slavio njezin blagdan. Odnosi s pukovnikom koji je zapovijedao francuskim i vijetnamskim trupama bili su napeti od dana kad su vlasti raspustile biskupovu privatnu vojsku.

Te godine je pukovnik — koji je gajio neke simpatije za biskupa, jer je jednom i drugom njihova zemlja bila važnija od katolicizma — pokazao gestu prijateljstva i išao sa svojim starijim časnicima na čelu procesije. Nikad se nije više svijeta skupilo u Fat Dijemu da oda počast Našoj Gospi od Fatime. Čak i mnogi budisti — koji tvore gotovo polovicu stanovništva — nisu mogli propustiti zabavu, a oni koji nisu vjerovali ni u Boga ni u Budu, vjerovali su da će sve te zastave, kadionice i zlatni kaleži nekako zadržati rat daleko od njihovih domova. Sve što je ostalo od biskupove vojske bio je njegov duhački orkestar koji je vodio procesiju, a francuski oficiri, pobožni po naredbi pukovnika, slijedili su ga, poput dječaka koji pjevaju u zboru, kroz ulaz u portu katedrale, prošli su pokraj bijelog kipa Presvetog Srca koji je stajao na jednom otočiću usred malog jezera ispred katedrale i ispod zvonika s raširenim istočnjačkim krilima, pa su zatim pošli u drvenu izrezbarenu katedralu s divovskim stupovima, načinjenima od jednog jedinog stabla, do grimiznog lakiranog oltara, koji je bio više budistički nego katolički. Ljudi su se slijevali iz svih sela koja su ležala između kanala, i koja su podsjećala na nizozemske krajolike, gdje su mladi zeleni izdanci riže i zlatna žetva zauzimali mjesto tulipana, a crkve mjesto vjetrenjače.

Nitko nije primijetio vijetnamskog agenta koji se također pridružio procesiji. Kada je te noći veliki komunistički bataljon krenuo kroz glavne prolaze krša u Tonkinšku ravnici, koju je bespomoćno čuvala francuska predstraža u bregovima iznad njih, prethodnice su upale u Fat Dijem.

Sada, četiri dana kasnije, uz pomoć padobranaca, neprijatelj je odbijen na pola milje od grada. To je bio poraz: novinarima nije bio dopušten pristup, izvještaji se nisu mogli slati, jer novine moraju javljati samo pobjede. Vlasti bi me u Hanoju zaustavile da su znale moj cilj; ali što se dalje stigne od Glavnog štaba, kontrola je sve manja, dok na dometu neprijateljske vatre ne postanete dobrodošao gost. Ono što je predstavljalo opasnost za Etat Major u Hanoju, a brigu za pukovnika u Nam Dinu — to je za poručnika na bojištu bila šala i rasonoda, znak da se vanjski svijet zanima za njih, tako da tijekom nekoliko blagoslovljenih sati on može i sebe malo dramtizirati, te vidjeti čak i svoje vlastite mrtve i ranjene u lažnoj herojskoj svjetlosti.

Svećenik sklopi brevijar i reče: — Dakle, to je svršeno.

Bio je Europljanin, ali ne Francuz, jer biskup ne bi trpio francuske svećenike u svojoj biskupiji. On reče ispričavajući se:

— Morao sam doći ovamo, znate, da nađem malo mira od svih tih jadnih ljudi.

Činilo se da se zvuk topovske paljbe primiče, ili da možda neprijatelj napokon odgovara. Čudna poteškoća bila je u tome da se neprijatelj pronađe; postojalo je tuce uskih frontova, a između kanala, seoskih zgrada i rižinih polja bilo je bezbroj mogućnosti za zasjedu.

Neposredno ispod nas sjedilo je i ležalo cijelo stanovništvo Fat Dijema. Katolici, budisti, neznabošci, svi su spakirali svoje najskupocjenije stvari — štednjak, svjetiljku, zrcalo, odijelo, rogožinu, svetu sliku, i doselili se u portu katedrale. Ovdje na sjeveru bilo je silno hladno kad padne noć, a katedrala je već bila puna: ovamo se više nitko nije mogao skloniti; čak i na stubištu, koje vodi na zvonik, svaka je stepenica bila zauzeta, a sve više ljudi neprestano se guralo kroz vrata, noseći djecu i stvari iz kuća. Vjerovali su, bez obzira na religiju, da će ovdje biti sigurni. Dok smo ih promatrali, jedan mladić s puškom u vijetnamskoj uniformi probijao se kroz gomilu: svećenik ga zaustavi i oduze mu pušku. Redovnik pokraj mene reče objašnjavajući:

— Mi smo ovdje neutralni. Ovo je Božji teritorij.

Pomislih: Čudno je kako je to bijedno stanovništvo, koje Bog ima u svom kraljevstvu, uplašeno, prozebalo, gladno.

— Ne znam kako ćemo prehraniti taj svijet — rekao mi je svećenik. — Gospodin bi to uradio bolje.

A onda pomislih: svuda je isto ma kamo čovjek krenuo — nisu uvijek najmoćniji oni vladari koji imaju najsretnije stanovništvo.

Dolje su već bili podigli male dućančiče.

— Ovo sliča na neki veliki sajam, zar ne? — rekoš. — Ali bez ijednog veselog lica.

Svećenik primijeti:

— Prošle noći bilo im je strašno hladno. Moramo držati zatvorena samostanska vrata, inače bi nas preplavili.

— Je li vam tamo toplo? — upitah.

— Nije baš jako toplo. A ne bismo imali mjesta ni za desetinu od njih. — On nastavi: — Znam što mislite. Ali je od bitne važnosti da neki od nas ostanu zdravi. Imamo samo jednu bolnicu u Fat Dijemu, a naše jedine bolničarke su redovnice.

— A vaš kirurg?

— Činim što mogu. — Onda zamijetih da je njegov habit natopljen krvlju.

— Jeste li došli ovamo da biste mene našli? — reče on.

— Ne. Želio sam se upoznati sa situacijom.

— Pitam vas zato, jer mi je sinoć ovamo došao jedan čovjek. Želio se ispovjediti. Malo se uplašio, vidite, onoga što je vidio duž kanala. Čovjek mu ne može zamjeriti

— Je li tamo gadno?

— Padobranci su ih uhvatili u unakrsnu vatru. Jadnici. Mislio sam da vi možda isto osjećate.

— Ja nisam rimokatolik. Čak mislim da me ne biste mogli nazvati ni kršćaninom.

— Čudno je što strah može učiniti od čovjeka.

— Od mene to nikad ne bi mogao učiniti. Kad bih uopće vjerovao u nekog Boga, ipak bih mrzio pomisao na ispovijed. Klečati u jednoj od vaših ispovjedaonica, otkrivati dušu nekom drugom čovjeku, morate mi oprostiti, oče, ali to se meni čini bolesno, čak nemuževno.

— Oh — izusti on. — Mislim da ste dobar čovjek. Vjerujem da nikad niste imali mnogo toga zbog čega biste se trebali kajati.

Pogledah redom crkve koje su se ravnomjerno nizale između kanala, prema moru. Svjetlost bijesnu s drugog zvonika.

— Niste uspjeli da sve crkve budu neutralne — primijetih.

— To nije moguće — reče on. — Francuzi su pristali da unutrašnjost katedrale ostave na miru. Više ne možemo očekivati. To što gledate je straža legije stranaca.

— Idem. Zbogom oče.

— Zbogom i sretno. Čuvajte se snajpera.

Morao sam se progurati kroz gomilu i proći kraj jezera i bijelog kipa s njegovim zavodnički raširenim rukama, da bih izišao na ulicu. Mogao sam vidjeti na udaljenost od gotovo tri četvrt milje na obje strane, a osim mene na cijelom tom prostoru bila su još svega dva živa stvorenja — dva vojnika sa zakamufliranim kacigama koji su polagano išli rubom ulice, s uperenim strojnicama. Rekao sam živa, jer je jedno tijelo ležalo na pragu, s glavom na cesti. Jedini zvuci bili su zujanje muha koje su se tamo skupljale i škripanje vojničkih čizama koje je postajalo sve slabije i slabije. Brzo sam prošao pokraj tijela, okrenuvši glavu na drugu stranu. Poslije nekoliko trenutaka, kad sam se osvrnuo, bio sam potpuno sam sa svojom sjenom, i nije bilo nikakvih drugih zvukova osim onih koje sam sam izazivao. Osjetio sam se kao da sam na nišanu. Učinilo mi se da bi, kad bi mi se nešto u toj ulici dogodilo, moglo proći mnogo sati prije nego što bi me pokupili: dovoljno vremena da se skupe muhe.

Kad sam prošao dva kanala, krenuo sam putem koji vodi prema jednoj crkvi. Tuce ljudi sjedilo je na zemlji u zakamufliranim odorama padobranaca, dok su dva časnika proučavali neki zemljovid. Nitko na mene nije obratio nikakvu pozornost kad sam im prišao. Jedan čovjek, koji je nosio dugu antenu pokretne radiostanice, reče: — Sad možemo krenuti. — I svi ustadoše.

Upitah ih svojim lošim francuskim jezikom mogu li im se pridružiti. U ovom ratu bila je prednost u tome što je europsko lice vrijedilo kao pasoš za frontu. Za jednog Europljanina nije se moglo sumnjati da je neprijateljski agent. — Tko ste vi? — upita me poručnik.

— Pišem o ratu — rekoh.

— Amerikanac?

— Ne. Englez.

— Ovo je sitna stvar — reče on — ali ako želite poći s nama... — I poče skidati svoju čeličnu kacigu.

— Ne, ne — rekoš — to je za borce.

— Kako god želite.

Pošli smo od crkve jedan po jedan; poručnik je predvodio i zastao na trenutak na obali kanala, da bi vojnik s radiostanicom stupio u vezu s patrolom na drugoj strani. Šrapneli su se rasprskavali nad nama i nestajali s vidika. Pokupili smo još ljudi iza crkve i sada nas je bilo tridesetak. Poručnik mi objasni tihim glasom, pokazujući prstom na kartu.

— Bilo je prijavljeno da ih u ovom selu ima tri stotine. Možda će se noćas skupiti. Ne znamo. Još ih nitko nije pronašao.

— Kako je to daleko?

— Tri stotine jardi.

Vijesti stigoše preko radija i mi nastavismo šutke; s desna nam se pružao kanal, s lijeva nisko grmlje, polja, i ponovno grmlje. — Čisto je — prošapta poručnik uz ohrabrujući pokret, dok smo polazili. Četrdeset jardi dalje još je jedan kanal, s onim što je još bilo ostalo od mosta — jednom jedinom daskom bez ograde — presijecao naš front. Poručnik nam dade znak da se razvijemo u stroj, i mi se šćućurismo, okrenuvši se licem prema nepoznatom teritoriju, udaljenom trideset stopa s one strane daske. Ljudi pogledaše u vodu, a zatim, kao po naredbi, svi zajedno odvратиše pogled od nje. Za trenutak nisam znao što su vidjeli, jer se moja misao vratila, ne znam zašto, Chalet, glumicama i mladim vojnicima koji su zviždali, i Pyleu koji je govorio:

— Ovo nije nimalo zgodno za nju.

Kanal je bio pun leševa, podsjećao me na irski lonac u kojem ima odveć bravetine. Tjelesa su ležala jedna preko drugih; jedna glava, sijeda i bezimena kao osuđenik s izbrijanom lubanjom, virila je iz vode kao plutača. Nije bilo krvi: vjerujem da je odavno istekla. Nemam pojma koliko ih je tamo bilo: mora da su bili uhvaćeni unakrsnom vatrom, kad su se pokušavali vratiti, i sigurno je svatko od nas tamo kraj obale mislio: »Batina ima dva kraja«. I ja odvratih pogled: nismo željeli da nas išta podsjeća na to kako malo značimo, kako brzo, jednostavno i bezimeno dolazi smrt. Premda je moj razum želio stanje smrti, bojao sam je se kao djevica ljubavnog čina.

Ja sam više volio pogledati oko sebe na ono malo što ću morati ostaviti.

Poručnik je sjedio pokraj čovjeka s radiostanicom i buljio u tlo između svojih nogu. Aparat, krkljajući, počeo davati instrukcije i s uzdahom, kao da se probudio iz sna, poručnik ustade. U svim njihovim pokretima bilo je nekog čudnog drugarstva, kao da su svi jednaki i zauzeti dužnošću koju su zajedno izvršavali već bezbroj puta. Nitko nije čekao da mu se kaže što da radi. Dva čovjeka stupiše na dasku i pokušahu je prijeći, ali nisu mogli održati ravnotežu zbog težine oružja; morali su je zajahati i na taj način prelaziti palac po palac. Jedan drugi vojnik bio je našao jedan čun, koji je bio skriven u grmu pored kanala i dovukao ga do mjesta gdje je stajao poručnik. Nas šestorica uđosmo, i on ga počeo motkom gurati prema drugoj obali; ali se nasukasmo na sprud leševa i zapesmo. On se odupirao motkom, zabadajući je u tu glinu od ljudskih tjelesa; jedna lešina se oslobodi i zapliva svom svojom dužinom pored čuna, kao plivač koji leži na suncu. Onda smo opet slobodno zaplovili i kad smo stigli na drugu obalu, ispuzasmo van, ne bacivši nijedan pogled natrag. Nije bio ispaljen ni jedan metak; bili smo živi; smrt se povukla možda samo do sljedećeg kanala. Začuh kako netko iza mene vrlo ozbiljno reče: — Gott sei Dank — Osim poručnika svi su bili Nijemci.

Nešto dalje pružao se niz gospodarskih zgrada; poručnik uđe prvi, držeći se zida, a mi za njim, sve jedan po jedan, u razmacima od šest stopa. A onda se ljudi, opet bez reda, razidoše po posjedu. Život ga je bio napustio — nije bila ostavljena čak ni jedna jedina kokoš; ali na zidovima sobe, gdje je nekad bila blagovaonica, visile su dvije grozne oleografije Presvetog Srca i Bogorodice s Djetetom, koje su davale cijeloj skupini trošnih zgrada nekakav europski ton. Čovjek je znao u što su ti ljudi vjerovali, čak ako i nije dijelio njihovu vjeru; bili su ljudska stvorenja, a ne samo sive, iscijeđene lešine.

U ratu se obično samo sjedi, ništa se ne radi i čeka se na nekoga. A pošto nitko ne jamči koliko vremena čovjek ima na raspolaganju, čini se da čak nema smisla ni započinjati neki tok misli. Radeći ono što su tako često i ranije radili, stražari krenuše naprijed. Sve što se sada kretalo ispred nas, bilo je neprijatelj. Poručnik ubilježi na mapi naš položaj i javi ga preko radija. Spustila se podnevena tišina; čak su

i merzeri šutjeli, a u zraku nije bilo aviona. Jedan vojnik je čeprkao prutom po dvorišnom blatu. Poslije nekog vremena činilo se kao da nas je rat zaboravio. Nadao sam se da je Fuong poslala moja odijela na čišćenje. Hladan vjetar vijao je slamu po dvorištu, a jedan vojnik ode stidljivo iza štaglja, da se olakša. Pokušavao sam se prisjetiti jesam li britanskom konzulu u Hanoju platio bocu viskija koju mi je doznačio.

Dva hica odjeknuše na našoj fronti, i ja pomislih:

— Evo je sada dolazi. — To je bila ona najava koju sam želio. Čekao sam s osjećajem veselosti onu vječitu stvar.

Ali se ništa ne dogodi. Još jednom sam se bio odveć pripremio za događaje.

Tek poslije nekoliko dugih minuta uđe jedan stražar i nešto javi poručniku. Do ušiju mi dođoše riječi: »Deux civils«.

Poručnik mu reče: — Hajdemo vidjeti! — Pošavši za stražarom, uputismo se kaljavom, zaraslom stazom između dva polja. Dvadeset jardi iza poljodjelskih zgrada, u uskom jarku, naiđosmo na ono što smo tražili: ženu i malo dijete. Bili su očigledno mrtvi: mala sasušena grudica krvi bila je na ženinu čelu, a dijete kao da je spavalo. Bilo mu je oko šest godina, a ležalo je kao zametak u utrobi, zgrčivši ispod tijela svoja mala, koščata koljena. — Mal chact — reče poručnik. On se sagnu i okrenu dijete. Imalo je posvećenu medalju oko vrata, i ja rekoh sam sebi: — Fetiš, čini se, ne pomaže. Ispod njegova tijela nalazio se odgrižen hljepčić. — Mrzim rat — pomislih.

Poručnik reče: — Jeste li dosta vidjeli? — Rekao je to tako grubo, kao da sam ja odgovoran za te smrti; možda je za vojnika civil onaj čovjek koji ga unajmljuje da ubija, koji prilaže i krivicu za ubojstvo u omotnicu, u kojoj se daje plaća, i izmiče odgovornosti. Vratismo se na imanje i ponovno šutke sjedosmo na slamu u zavjetrini, kao životinje koje znaju da dolazi mrak. Vojnik koji je ranije čeprkao po blatu, sada bijaše otišao da se olakša, a onaj koji je to ranije učinio, sada je ondje čeprkao. Pomislio sam kako su ono dvoje u tim trenucima mira, pošto su bile postavljene straže, zasigurno povjerovali da mogu bez opasnosti izaći iz jarka. Pitao sam se jesu li dugo tamo ležali — kruh je bio vrlo suh. Ovo imanje je vjerojatno bilo njihov dom.

Radio je opet oživio. Poručnik reče: — Bombardirat će selo. Noćas se patrole povlače.

Ustadosmo i krenusmo natrag, tjerajući opet čamac oko spruda leševa, prolazeći pokraj crkve. Nismo bili otišli daleko, a ipak se put činio odveć dug, a da bi mu jedini rezultat bilo ono dvoje mrtvih. Zrakoplovi uzletješe, i iza nas poče bombardiranje.

Pao je već mrak, kad sam stigao do oficirskog logora, gdje smo trebali provesti noć. Temperatura je bila samo jedan stupanj iznad ništice, a jedino mjesto gdje je uopće bilo toplo, bio je trg koji je bio u plamenu. Budući da je bazuka bila porušila jedan zid i izvalila vrata, platneni zastori nisu mogli zadržati propuh. Generator nije radio, pa smo morali sagraditi barikade od kutija knjiga da bi svijeće mogle gorjeti. Igrao sam quatre vingt-et-un u komunistički novac s kapetanom Sorelom; nije bilo moguće igrati u piće, jer sam bio gost menze. Sreća se jednolično mijenjala. Otvorih bocu viskija, pokušavajući da se malo zagrijemo, a ostali se okupiše oko nas. Pukovnik reče:

— Ovo je prva čaša viskija koju sam popio otkako sam napustio Pariz.

Jedan poručnik se vrati s obilaska straže: — Možda ćemo imati mirnu noć — reče on.

— Neće napasti prije četiri — reče poručnik. — Imate li revolver? — upita me.

— Ne.

— Naći ću vam jedan. Bolje da ga držite uz uzglavlje. — I dodade ljubazno: — Bojim se da će vam strunjača biti odviše tvrda. A u tri i trideset počet će merzerska paljba. Pokušat ćemo razbiti svaku koncentraciju snaga.

— Što mislite, koliko će to trajati?

— Tko zna. Iz Nam Dina ne možemo dobiti više trupa. Ovo je samo diverzija. Ako se budemo mogli držati s onom pomoći koju smo dobili prije dva dana, onda možemo reći da će to biti pobjeda.

Vjetar je ponovno počeo i kao da je pokušavao ući. Platneni zastori su se uvijali (podsjetih se na Polonija, koji je bio proboden kroz zastor), a plamen svijeća se lelujavao. Sjenke su bile teatralne. Sličili smo na putujuće kazalište.

— Jesu li se vaši položaji održali?

— Koliko znamo, jesu — reče on s izrazom krajnjeg zamora.

— To nije ništa, razumijete li, to je događaj bez značenja, a u usporedbi s onim što se zbiva sto kilometara od Hoa Bina. Ono je bitka.

— Još jednu čašu, pukovniče?

— Hvala, ne. Divan je taj vaš engleski viski, ali je bolje da sačuvate malo za noćas, u slučaju potrebe. A sada, ako biste me htjeli ispričati, poći ću malo odspavati. Čovjek ne može spavati kad jednom počnu merzeri. Kapetan Sorel, vi ćete se pobrinuti da gospodin Fowler ima sve što mu je potrebno: svijeću, šibice, revolver. — On ode u svoju sobu.

To je bio znak za sve nas. Stavili su mi u maloj ostavi jednu strunjaču na pod, i sav sam se okružio drvenim sanducima. Bio sam budan samo vrlo kratko vrijeme — jer je i tvrdi pod predstavljao mjesto za odmor. Pitao sam se, ali začudo bez ljubomore, je li Fuong sada u stanu. Posjedovanje jednog tijela noćas mi se činilo vrlo beznačajnim — možda sam toga dana vidio odveć tjelesa koja nisu nikome pripadala, čak ni samima sebi. Svi smo bili namijenjeni trošenju. Kad sam zaspao, sanjao sam Pylea. Plesao je sam na nekoj pozornici, ruku kruto ispruženih prema nekoj nevidljivoj partnerici, a ja sam sjedio i promatrao ga s jednog sjedišta koje je bilo nalik stolcu uz glasovir, s revolverom u ruci, za slučaj da se tko umiješa u njegov ples. Program se sastojao od prizora sličnih točkama u nekom engleskom music-halu i zvao se »Ples ljubavi«. Netko se pomaknuo u pozadini pozornice, a ja čvršće stegoh revolver. Zatim se probudih.

Ruka mi se nalazila na revolveru koji su mi pozajmili, a jedan čovjek je stajao na pragu sa svijećom u ruci. Nosio je čeličnu kacigu koja mu je bacala sjenu preko očiju, i tek kad je progovorio, znao sam da je to Pyle. On reče stidljivo:

— Strašno mi je žao što sam vas probudio. Rekli su mi da ovdje mogu spavati.

Još uvijek nisam bio potpuno budan. — Gdje ste dobili tu kacigu?
— upitah.

— Oh, netko mi ju je posudio — reče on neodređeno. Vukao je za sobom vojničku torbu i počeo iz nje izvlačiti vunenu vreću za spavanje.

— Vrlo dobro ste opremljeni — rekoh, pokušavajući se sjetiti zašto ijedan od nas treba biti ovdje.

— To je standardna putna oprema za naše medicinske ekipe — reče.

— Pozajmili su mi jednu u Hanoju. — On izvadi termos-bocu, malu peć na špirit, četku, pribor za brijanje i konzervu. Pogledah na sat. Bilo je gotovo tri ujutro.

2

Pyle nastavi raspremati stvari. Od sanduka napravi malu policu na koju stavi zrcalo i pribor za brijanje.

— Sumnjam da ćete dobiti vode — rekoh.

— Oh, imam dosta u termosici za jutro. — On sjede na vreću za spavanje i poče skidati čizme.

— Ta, zaboga, kako ste stigli ovamo? — upitah. — Propustili su me do Nam Dina da vidim našu ekipu za borbu protiv trahoma, a onda sam unajmio jedan čamac.

— Čamac?

— Oh, neku vrstu čuna — ne znam kako se zove. Zapravo, morao sam ga kupiti. Nije mnogo stajao.

— I sami ste došli?

— Znaite, zapravo nije bilo teško, struja mi je pomagala.

— Vi ste ljudi.

— Oh, nisam. Jedina prava pogibao bila je da se nasučem.

— Ili da na vas zapuca neka mornarička patrola ili neki francuski avion. Ili da vam vijetminci prerežu grkljan.

On se stidljivo smijao. — No, ipak sam tu — reče.

— Zašto?

— Oh, ima dva razloga. Ali, ne želim vam oduzimati san.

— Nisam pospan. Uskoro će početi pucnjava.

— Smijem li pomaknuti svijeću? Previše je svjetla. — Djelovao je uzrujano.

— Koji je prvi razlog?

— Dakle, neki dan ste me naveli da pomislim kako je ovo mjesto doista zanimljivo. Sjećate li se kad smo bili s Grangerom... i Fuong?

— Da.

— Pomislio sam da bih ga trebao pogledati. Da vam kažem istinu, pomalo sam se stidio zbog Grangera.

— Razumijem. To je tako jednostavno.

— No, nije bilo nekih stvarnih neugodnosti, zar ne? On se počeo igrati vezicom od cipela; nastade duga šutnja.

— Nisam sasvim pošten — reče on napokon.

— Niste?

— Zapravo, došao sam da bih vas vidio.

— Ovamo ste došli da biste mene vidjeli?

— Da.

— Zašto?

On diže pogled sa svojih vezica, sav na mukama od uzbuđenja.

— Moram vam reći — zaljubio sam se u Fuong.

Nasmijah se. Nisam se mogao suzdržati. Bilo je to tako neočekivano i tako ozbiljno.

— Zar niste mogli pričekati da se vratim? Bit ću u Sajgonu idući tjedan.

— Mogli biste poginuti — reče. — Ne bi bilo pošteno. A onda, ne znam bih li se sve to vrijeme mogao držati podalje od Fuong.

— Mislite reći da ste se držali podalje?

— Naravno. Ne mislite valjda da bih njoj kazao, a da vi to ne znate?

— Ljudi to rade — rekoh. — Kad se to dogodilo?

— Čini mi se one noći u Chaletu, kad sam s njom plesao.

— Nisam mislio da ste joj ikad prišli dovoljno blizu.

On me pogleda zbunjeno. Ako se meni njegovo ponašanje činilo glupim, moje je ponašanje njemu očigledno bilo nepojmljivo.

— Znae, mislim da je to zbog toga što sam vidio sve one djevojke u onoj kući. Bile su tako lijepe. Pa, ona je mogla biti jedna od njih. Želio sam je zaštititi.

— Mislim da joj zaštita nije potrebna. Je li vas pozivala gospođica Hei?

— Da, ali nisam otišao. Držao sam se postrance. — On reče tužno:

— Bilo je strašno. Osjećam se kao zločinac, ali vi mi vjerujete, zar ne? Kad biste bili vjenčani, ja se nikad ne bih postavio

između muža i žene.

— Čini se da ste vrlo sigurni da se možete postaviti između muža i žene — rekoh. To je bilo prvi put da me je razdražio.

— Fowler. Ne znam vaše ime?...

— Thomas. Zašto?

— Mogu vas zvati Tom, zar ne? Nekako osjećam da nas je to zbližilo. Hoću reći, to što volimo istu ženu.

— Što ćete dalje raditi?

On oduševljeno sjede nasuprot sanduku. — Sada, pošto znate, sve izgleda drukčije — reče. — Zaprošit ću je, Tome.

— Više bih volio da me zovete Thomas.

— Ona će jednostavno morati izabrati između nas dvojice, Thomas. To je doista u redu.

Je li to bilo u redu? Prvi put osjetih hladnu slutnju o usamljenosti. Sve to bijaše fantastično, a ipak... On je možda bio jadan ljubavnik, ali ja sam bio jadan čovjek. On je u svojim rukama imao beskrajno bogatstvo ugleda. On se počeo svlačiti, a ja pomislih: — On ima i mladost. Kako je bilo žalosno zavidjeti Pyleu!

— Ja se ne mogu oženiti njome — rekoh. Imam ženu kod kuće. Ona se nikad neće rastaviti od mene. Ona pripada anglikanskoj crkvi, ako znate što to znači.

— Žao mi je, Thomas. Usput, moje ime je Alden, ako biste htjeli...

— Radije ću ostati pri Pyle — rekoh. — Vi ste za mene Pyle.

On se uvuče u vreću za spavanje i ispruži ruku prema svijeći.

— Jao — reče — sretan sam što sam to završio, Thomas. Strašno sam se zbog toga osjećao.

I sada je bilo čak i suviše jasno da se više ne osjeća strašno.

Kad se svijeća ugasila, mogao sam vidjeti samo obrise njegove kratko podšišane kose prema svjetlosti vanjskih plamenova.

— Laku noć, Thomas. Dobro spavajte!

I odmah na te riječi, kao najava u nekoj lošoj komediji, počne paljba iz merzera, zvižduci i eksplozije.

— Moj bože — reče Pyle. — Je li to napad?

— Pokušavaju onemogućiti napad.

— Čini se da sada nema ništa od spavanja.

— Nema.

— Thomas, želio bih vam reći što mislim o tome kako ste vi sve to primili — mislim da ste bili sjajni, sjajni, za to nema druge riječi.

— Hvala.

— Vidjeli ste mnogo više svijeta nego ja. Znae, Boston je, u neku ruku, pomalo — skućen. Čak i ako niste Lowell ili Cabot. Želio bih da me savjetujete, Thomas.

— O čemu?

— O Fuong.

— Ja ne bih vjerovao mojim savjetima, kad bih bio na vašem mjestu. Ja sam pristran. Želim je zadržati.

— Oh, ali ja znam da ste vi poštteni, savršeno poštteni, a obojici nam je na srcu njezino dobro.

Odjednom nisam više mogao podnijeti njegovu nedozrelost. Rekoh: — Nije me briga za njezino dobro. Vi se možete brinuti o njenom dobru. Ja želim samo njezino tijelo. Želim da je sa mnom u postelji. Radije bih je upropastio i spavao s njom nego, nego... branio njene proklete interese.

— Ah — začu se u mraku njegov slabi glas.

Ja nastavih: — Ako vam je samo stalo do njenih interesa, za ime Božje, ostavite Fuong na miru. Kao i svaka druga žena, i ona više voli imati dobar... — paljba merzera spasi bostonsko uho od anglosaksonske riječi.

Ali u Pyleu je bilo nečeg neumoljivoga. On je zaključio da se ja dobro ponašam i ja sam se morao dobro ponašati. On reče:

— Znam koliko patite, Thomas.

— Ja ne patim.

— Oh, da, vi patite. Ja znam koliko bih ja patio kad bih se morao odreći Fuong.

— Ali ja je se nisam odrekao.

— I ja sam od krvi i mesa, Thomas, ali ja bih napustio sve takve nade, kad bih je mogao vidjeti sretnu.

— Ona je sretna.

— Ne može biti sretna, ne u sadašnjem položaju. Njoj trebaju djeca.

— Vjerujete li uistinu u sve one gluposti koje je njena sestra...

— Sestra katkad zna bolje...

— Ona vam je samo pokušala prodati tu ideju, Pyle, zato što misli da vi imate više para. I, bogami, dobro ju je prodala.

— Ja imam samo svoju plaću.

— Pa, na svaki način imate dobar obračunski tečaj.

— Ne budite zajedljivi, Thomas. To se događa. Više bih volio da se to zbilo bilo kome, nego vama. Jesu li to naši merzeri?

— Da, »naši« merzeri. Vi govorite kao da me ona ostavlja, Pyle.

— Naravno — reče on neuvjerljivo — ona se može odlučiti da ostane s vama.

— Što biste vi onda učinili?

— Zatražio bih premještaj.

— Zašto jednostavno ne odete, Pyle, a da ne stvarate neprilike?

— To ne bi bilo u redu prema njoj, Thomas — reče on posve ozbiljno.

Nikad nisam poznavao čovjeka koji je imao bolje razloge za sve neprilike koje je prouzročio. On dodaje: — Ne vjerujem da vi potpuno razumijete Fuong.

I dok sam onog jutra, mjesec dana kasnije, šetao s Fuong, mislio sam: A jeste li je vi razumjeli? Jeste li mogli predvidjeti ovu situaciju? Fuong, koja tako sretno spava pokraj mene, dok ste vi mrtvi?

Vrijeme se osvećuje, ali te se osvete tako često čine gorkima. Zar nam svima ne bi bilo bolje kad ne bismo pokušavali razumjeti, kad bismo prihvatili činjenicu da nikada jedno ljudsko biće neće razumjeti drugo, ni žena muža, ni ljubavnik ljubavnicu, ni roditelji djecu? Možda su zato ljudi izmislili Boga — biće koje može razumjeti. Možda bih se i ja, kad bih želio da me netko razumije ili da ja nekoga razumijem, uljuljkao u to vjerovanje; ali ja sam reporter; Bog postoji samo za pisce uvodnih članaka.

— Jeste li sigurni da tu ima mnogo što za razumjeti? — upitao sam Pylea. — Oh, zaboga, hajdmo popiti jedan viski. Suviše je bučno za raspravljanje.

— Malo je rano — reče Pyle.

— Vraški je kasno.

Natočio sam dvije čaše. Pyle podiže svoju pa se kroz viski zagleda u svjetlost svijeće. Ruka bi mu zadrhtala kad god bi se granata

rasprsnula, a ipak je poduzeo taj besmisleni put iz Nam Dina.

— Čudno je da nijedan od nas dvojice ne može kazati »sretno« — reče Pyle. I tako smo pili, ne govoreći ništa.

PETO POGLAVLJE

Mislio sam da me samo tjedan dana neće biti u Sajgonu, ali je prošlo gotovo tri tjedna dok sam se vratio. U prvom redu pokazalo se da je bilo teže izaći iz područja Fat Dijema, nego što je bilo ući u njega. Cesta između Nam Dina i Hanoja bila je prekinuta, a zrakoplovni promet nije mogao biti na raspolaganju jednom reporteru, koji uostalom nije ni trebao biti tamo. Kad sam stigao u Hanoj, dopisnici su bili tamo, da bi se upoznali s posljednjom pobjedom, a u avionu kojim su se oni vraćali nije za mene bilo mjesta. Pyle je otišao iz Fat Dijema istog jutra kad je stigao; ispunio je svoj zadatak da razgovara sa mnom o Fuong, i više ga ništa nije moglo zadržati. Ostavio sam ga da spava, a kad je topovska paljba u pet i trideset prestala, i kad sam se vratio, popivši šalicu kave i pojevši nekoliko keksa u menzi, njega više nije bilo. Pretpostavljam sam da je otišao u šetnju, pošto je veslao cijelim tokom rijeke od Nam Dina. Opasnost od snajpera nije mu zadavala brige; bio je isto toliko nesposoban zamisliti da će doživjeti neku patnju ili opasnost, kao što je bio nesposoban zamisliti patnje koje bi mogao nanijeti drugima. Jednom prilikom — ali to je bilo nekoliko mjeseci kasnije — izgubio sam vlast nad sobom i gurnuo mu nogu u patnju, da se tako izrazim, i sjećam se kako se okrenuo i pogledao zbunjeno svoju zaprljanu cipelu, rekavši: — Moram očistiti cipele prije nego odem poslaniku. — Onda sam već znao da je sastavljao svoje fraze u stilu koji je naučio od Yorka Hardinga. Ipak je bio iskren na svoj način; bila je slučajnost što su te žrtve plaćali drugi — sve do one posljednje noći pod mostom za Dakov.

Tek kad sam se vratio u Sajgon, saznao sam kako je Pyle, dok sam ja pio kavu, nagovorio jednog mladog pomorskog časnika da ga povede teretnim brodom koji ga je, pošto je izvršio uobičajeni patrolni obilazak, kradom ostavio u Nam Dinu. Sreća ga je pratila, i on se vratio u Hanoj sa svojom ekipom za trahom, dvadeset i četiri sata prije nego što se cesta počela službeno smatrati presječenom. Kad sam stigao u Hanoj, on je već bio otišao na jug, ostavivši mi poruku kod barmena u Novinarskom logoru.

»Dragi Thomas«, pisao je, »ne znam kako bih vam rekao koliko ste bili divni one noći. Mogu vam reći da mi je srce htjelo iskočiti od uzbuđenja kad sam ulazio u onu sobu da vas nađem«. (Gdje li mu je bilo na dugačkom putovanju čamcem niz rijeku?) »Nema mnogo ljudi koji bi mogli cijelu stvar primiti tako mirno. Bili ste veliki, i ja se sada, pošto sam vam rekao, ni upola ne osjećam onako nizak kao ranije«. (Zar je jedino on važan? — pitao sam se ljutito, a ipak sam znao da on to tako nije mislio. Njemu se cijeli taj događaj učinio sretnijim, čim se nije osjećao niskim — ja sam bio sretniji, Fuong je bila sretnija, cijeli svijet je bio sretniji, čak i ekonomski ataše i poslanik. Proljeće je došlo u Indokinu, sada kad Pyle više nije bio jadan). »Čekao sam vas dvadeset i četiri sata, ali se tjedan dana neću moći vratiti u Sajgon, ako danas ne odem, a moj prvi posao je na jugu. Rekao sam momcima koji vode ekipu za trahom da vas potraže — sviđat će vam se. To su pravi momci i rade muški. Nemojte se brinuti što se vraćam prije vas u Sajgon. Obećavam vam da se neću viđati s Fuong dok se vi ne vratite. Ne želim da kasnije mislite da sam na bilo koji način bio nepošten.

Vaš odani Alden«

Opet ta mirna pretpostavka da ću »kasnije« biti ja onaj koji će izgubiti Fuong. Osniva li se to uvjerenje na obračunskom tečaju? Hoćemo li sada početi govoriti i o dolarskoj ljubavi? Pod dolarskom ljubavlju, naravno, podrazumijevao se brak i Dan majke i djeteta, premda bi se kasnije mogli podrazumijevati Reno i Djevičanski otoci, ili kamo se već ono danas ide za rastavu braka. Dolarska ljubav ima dobre namjere, čistu savjest, i šalje dovraga svakoga. Ali moja ljubav nije imala namjera; budućnost mi je bila poznata. Sve što je čovjek mogao uraditi, bilo je pokušati učiniti budućnost lakšom, pažljivo je njoj priopćiti kad dođe vrijeme, pa je u tu svrhu čak i opijum nešto vrijedio. Ali nisam uopće predviđao da će prvo što ću u budućnosti priopćiti Fuong — biti Pyleova smrt.

Otišao sam, jer ništa pametnije nisam imao raditi, na konferenciju za tisak. Granger je, naravno, bio tamo. Jedan mlad i odveć lijep francuski pukovnik je predsjedavao. Govorio je francuski, a jedan mladi časnik je prevodio. Francuski dopisnici su sjedili zajedno, kao protivnička nogometna momčad. Teško mi je bilo pratiti ono što je pukovnik govorio, cijelo vrijeme misli su mi se vraćale na Fuong i na

pomisao da je Pyle možda u pravu i da ću je izgubiti: što da radim onda?

Prevodilac reče: — Pukovnik vam kaže da je neprijatelj pretrpio težak poraz i ozbiljne gubitke — u visini jednog bataljona. Posljednji odredi sada se prebacuju natrag preko Crvene rijeke na improviziranim splavima. Zrakoplovstvo ih neprestano bombardira. — Pukovnik prijeđe rukom kroz svoju elegantnu plavu kosu; mašući štapom poigravao je njime preko dugačkog zemljovida na zidu. Jedan američki dopisnik upita: — Koliki su francuski gubici?

Pukovnik je savršeno dobro razumio to pitanje — ono se obično postavljalo u toj fazi konferencije, ali dok nije bilo prevedeno on zastade i podiže štapić, smješkajući se ljubazno, kao neki pučki učitelj. Zatim odgovori sa strpljivom dvosmislenošću.

— Pukovnik kaže da naši gubici nisu bili teški. Točan broj još nije poznat.

To je uvijek značilo neugodnost. Pomislili biste da će prije ili kasnije pukovnik naći formulu kojom će umiriti svoj neposlušni razred, ili da će ravnatelj odrediti nekog drugog člana svog zbora, sposobnijeg da drži red.

— Govori li nam to pukovnik ozbiljno— reče Granger — da je imao vremena izbrojiti neprijateljske gubitke, a svoje ne?

Pukovnik je pažljivo pleo mrežu svojih izmotavanja, iako je savršeno dobro znao da će je drugo pitanje ponovno razoriti. Kad bi francuski dopisnici naveli pukovnika na neko priznanje, oni bi ga smjesta šćepali, ali oni nisu htjeli sudjelovati u postavljanju klopke svom zemljaku.

— Pukovnik kaže da su neprijateljske snage pregažene. Mogu se brojati mrtvi koji su ostali iza borbene linije, ali dok je bitka još uvijek u toku, ne možete očekivati podatke francuskih jedinica koje napreduju.

— To mi i ne očekujemo — reče Granger — nego ono što Etat Major zna ili ne zna. Zar nam vi to ozbiljno pričate da vodovi ne izvještavaju stalno o svojim gubicima putem pokretne radiostanice?

Pukovnikovo raspoloženje poče splašnjavati. Da je samo, pomislio sam, na početku rekao da je uočio što smjeramo i da nam je iskreno kazao da zna broj, ali da ga neće reći. Na kraju krajeva, to je njihov rat, a ne naš. Mi nismo imali bogom dano pravo na informacije.

Nismo se mi morali boriti s ljevičarskim poslanicima u Parizu, kao ni s trupama Ho Ši Mina između Crvene i Crne rijeke. Nismo mi umirali.

Odjednom pukovnik ljutito izlazu podatak da su francuski gubici tri puta manji od neprijateljskih, a onda nam okrenu leđa i počeo bijesno promatrati zemljovid. Bili su to njegovi ljudi, ti koji su bili mrtvi, njegovi časnici iz iste klase St. Cyra, a ne brojevi kao što su to bili za Grangera. Granger reče:

— Eto, počeli smo nekako — pa pobjedonosno i glupo iskolači oči na svoje drugove. Francuzi su pognutih glava pravili svoje sumorne zabilješke.

— To je više nego što bi se moglo reći s obzirom na Koreju — rekoh, gradeći se da ne razumijem, ali sam Grangeru samo dao novu ideju.

— Pitajte pukovnika — reče — što sada Francuzi namjeravaju? On kaže da neprijatelj bježi preko Crne rijeke...

— Crvene rijeke — ispravi ga prevodilac.

— Svejedno mi je koje je boje rijeka. Mi želimo znati što će sada Francuzi poduzeti.

— Neprijatelj je u bijegu.

— Što će se dogoditi kad prijeđe na drugu stranu? Što ćete vi onda učiniti? Hoćete li tek onako sjediti na drugoj obali i reći da je sad gotovo? — Francuski je časnik s turobnim strpljenjem slušao Grangerov bučni glas. Danas je potrebno da vojnik bude čak i ponizan. — Hoćete li mu poslati božićne čestitke?

Kapetan je prevodio pažljivo, čak i izraz »cartes de Noel«. Pukovnik nam dobaci osmijeh. — Ne božićne čestitke — reče.

Mislim da je Grangera osobito dražila pukovnikova mladost i ljepota. Pukovnik nije bio — barem po Grangerovu tumačenju — muški tip. On reče: — Ne bacate im baš mnogo.

Odjednom pukovnik progovori engleski, i to dobro engleski.

— Da su stigle zalihe koje su Amerikanci obećali, imali bismo što bacati reče. Usprkos otmjenosti, on je zapravo bio jednostavan čovjek. Vjerovao je da je novinskom dopisniku više stalo do časti svoje zemlje, negoli do novosti. Granger reče oštro (bio je sposoban i dobro je pamtio nadnevke); — Mislite reći da zalihe, obećane za početak rujna, još nisu stigle?

— Ne, nisu.

Granger je napokon dobio jednu vijest i počeo zapisivati.

— Žalim — reče pukovnik — to nije za tisak; to samo osvjetljava situaciju.

— Ali, pukovniče — prosvjedovao je Granger — to su vijesti. Mi vam tu možemo pomoći.

— Ne, to je stvar diplomacije.

— Čemu to može štetiti?

Francuski dopisnici su bili zbunjeni; znali su vrlo slabo engleski. Pukovnik je prekršio pravila. Srdito su mrmljali među sobom.

— Ja nisam sudac — reče pukovnik. — Možda će američke novine reći: Ah, Francuzi se uvijek žale, uvijek prose. A u Parizu će komunisti optuživati: Francuzi proljevaju krv za Ameriku, a Amerika im neće poslati čak ni rabljeni helikopter. Ne vrijedi. Na kraju mi opet ne bismo imali helikoptera, a neprijatelj će opet biti tamo, pedeset milja od Hanoja.

— Bar to mogu objaviti, zar ne, da su vam helikopteri neophodno potrebni?

— Možete kazati — reče pukovnik — da smo prije šest mjeseci imali tri helikoptera, a da sada imamo jedan. Jedan ponovi on s nekom vrstom zbunjene jetkosti. — Možete reći da čovjek zna, ako je u borbi ranjen, ne ozbiljno ranjen, nego samo ranjen, da će vjerojatno umrijeti. Dvanaest sati, možda dvadeset i četiri sata na nosilima do ambulantnih kola, onda loše ceste, nekakav kvar, možda neki iznenadni napadaj, gangrena. Bolje je biti odmah ubijen.

Francuski dopisnici se nagnuše naprijed, pokušavajući razumjeti.

— To možete napisati — reče on. Zbog svoje fizičke ljepote doimao se još žučnijim.

— Interprete? — naredi on i izađe iz sobe, ostavivši kapetanu neuobičajenu zadaću da prevodi s engleskoga na francuski.

— Dirnuo sam ga u živac — reče Granger sa zadovoljstvom i ode u jedan kut bara sastaviti brzojav. Meni nije dugo trebalo da napišem svoj; nije bilo ničega što bih mogao napisati iz Fat Dijema, a što bi cenzori pustili. Da mi se reportaža činila dovoljno vrijednom, mogao sam odletjeti do Hong Konga i poslati je odanle, ali je li ijedna vijest bila toliko vrijedna da bih riskirao da me protjeraju iz Indokine? Sumnjao sam. Protjerivanje bi značilo kraj cijelog života: značilo bi Pyleovu pobjedu. Kada sam se vratio u hotel, u mome pretincu za

pisma ležala je zapravo njegova pobjeda, a moj kraj — telegram — čestitka kojim su mi javljali unaprijeđenje. Dante nije nikad pomislio na takav način otežati muke svojih osuđenih ljubavnika, Paolo nikad nije bio unaprijeđen u čistilište.

Otišao sam u svoju praznu sobu sa slavinom iz koje je kapala hladna voda (u Hanoju nije bilo tople vode) i sjeo na rub kreveta, iznad kojega je visjela smotana mreža protiv komaraca, poput napuhana oblaka. Trebao sam biti novi urednik vanjskopolitičke rubrike, koji treba dolaziti svakog poslijepodneva, u pola četiri, u groznu viktorijansku zgradu blizu stanice Blackfriara, s poprsjem lorda Salisburyja pored lifta. Te dobre vijesti poslali su za mnom iz Sajgona, i pitao sam se jesu li stigle do Fuong. Trebao je da više ne budem reporter; trebao sam iznositi svoja mišljenja, a zauzvrat za to bijedno pravo bio sam lišen svoje posljednje nade u nadmetanju s Pyleom. Imao sam iskustvo s kojim bih se mogao mjeriti s njegovim djevičanstvom; stanovite godine su isto tako dobra karta u seksualnoj igri kao i mladost, ali sada joj nisam mogao ponuditi čak ni ograničenu budućnost od dvanaest mjeseci; a budućnost je bila adut. Zavidio sam časniku koji je najviše čeznuo za domom a bio osuđen na eventualnu smrt. Želio sam plakati, ali su mi oči bile suhe kao cijevi za vruću vodu. Oh, neka im njihov dom, ja sam želio samo svoju sobu u ulici Catinat.

Kad bi pao mrak, u Hanoju je bilo hladno, a rasvjeta je bila slabija nego u Sajgonu i više je pristajala tamnim ženskim haljinama i ratnom stanju. Prošetao sam ulicom Gambetta do bara »Pax« (nisam htio piti u »Metropolu« s višim francuskim oficirima, njihovim ženama i djevojkama), i kad sam stigao u bar postao sam svjestan udaljene topovske grmljavine iz pravca Hoa Bina. Danju su ti zvuci bili prigušeni prometnom bukom, ali sada je sve bilo tiho, osim što su se čula zvonca za bicikle kojima su se oglašavali vozači rikša kada su nudili usluge. Pietri je sjedio na svom uobičajenom mjestu. Imao je čudno izduženu glavu koja mu je sjedila na ramenima kao kruška u zdjeli; bio je oficir Suretea, oženjen jednom lijepom Tonkinžankom koja je bila vlasnica bara »Pax«. I on je bio jedan od onih koji nisu imali osobitu želju da se vrate kući. Bio je Korzikanac, volio je Marseilles, ali od Marseillesa je još uvijek više volio svoje sjedalo

pred barom u ulici Gambetta. Pitao sam se zna li već sadržaj mog telegrama.

— Quatre cent vingt-et-un? — upita on.

— Zašto ne?

Počesmo bacati kocke, i meni se učini nemoguće da bih ikad mogao ponovno živjeti daleko od ulice Gambetta i ulice Catinat, dosadnog okusa crnog vermuta, poznatog udarca kocke i topovske vatre koja, kao kazaljka, putuje oko obzora.

— Vraćam se — rekoh.

— Kući? — upita Pietri bacajući četiri — dva — jedan.

— Ne. U Englesku.

DRUGI DIO

PRVO POGLAVLJE

Pyle me bio pozvao na čašicu, kako je on to nazivao, ali ja sam vrlo dobro znao da on zapravo ne pije. Pošto je proteklo nekoliko tjedana, onaj fantastični sastanak u Fat Dijemu doimao se gotovo nevjerojatnim i čak su i detalji razgovora bili nejasniji. Sličili su mi na nestala slova na rimskom nadgrobnom spomeniku, a ja na arheologa koji ispunjava praznine prema svom znanstvenom nahođenju. Čak mi se činilo da me je vukao za nos, i da je taj razgovor bio smišljena i šaljiva krinka koja mu je bila potrebna, jer se u Sajgonu već pričalo da on radi u jednoj od onih službi koje se tako neprikladno nazivaju tajnima. Možda je organizirao pošiljke američkog oružja za treću silu — biskupovu limenu glazbu, sve što je bilo ostalo od njegove mlade, uplašene, neplaćene vojske. Telegram koji me je dočekao u Hanoju držao sam u džepu. Nije imalo smisla govoriti o tome Fuong, jer bi to značilo zatrovati suzama i svađom onih nekoliko mjeseci koliko nam je preostalo. Nisam htio ni zatražiti izlaznu vizu, sve do posljednjeg trenutka, ako ona slučajno ima neke veze u useljeničkom odsjeku.

Rekao sam joj: — Pyle dolazi u šest sati.

— Idem u posjet sestri — reče ona.

— Pretpostavljam da bi te on želio vidjeti.

— On ne voli ni mene ni moju obitelj. Kad si bio odsutan, nije nijednom došao mojoj sestri, iako ga je ona pozivala. Bilo joj je jako krivo. — Nije potrebno da odeš.

— Da me je želio vidjeti, pozvao bi nas u »Majestic«. On želi s tobom nasamo razgovarati — o poslu.

— Kakav je njegov posao?

— Ljudi govore da uvozi silno mnogo stvari.

— Kakve stvari?

— Medicinski pribor, lijekove...

— To je za ekipu za suzbijanje trahoma na sjeveru.

— Možda. Na carinarnici ih ne smiju otvarati. To su diplomatske pošiljke. Ali jednom se dogodila pogreška — i čovjek je bio otpušten. Prvi tajnik je prijetio da će obustaviti sav uvoz.

- Što je bilo u sanduku?
- Plastika.
- Ne misliš bombe?
- Ne, baš plastiku.

Kad je Fuong otišla, pisao sam kući. Jedan službenik Reutersa odlazio je u Hong Kong za nekoliko dana i on je mogao odande poslati moje pismo. Znao sam da je moja molba beznačajna, ali nisam želio da kasnije sebi predbacujem kako nisam pokušao sve što je bilo moguće. Pisao sam direktoru da je sada loš trenutak da mijenjaju dopisnika. General de Lattre je umirao u Parizu; Francuzi će se uskoro potpuno povući iz Hoa Bina; sjever nikad nije bio u većoj opasnosti. Ja nisam pogodan, spomenuh mu, za mjesto urednika vanjskopolitičke rubrike — reporter sam, nemam nikakvo pravo mišljenje o bilo čemu. Na posljednjoj stranici obratio sam mu se čak i osobnim razlozima, iako je bilo nevjerojatno da se trag ljudskog suosjećanja mogao zadržati između neonskih cijevi, zelenih štitnika i stereotipnih fraza — »interesi lista«, »situacija zahtijeva...«

Pisao sam: »Iz privatnih razloga vrlo sam nesretan što sam premješten iz Vijetnama. Mislim da u Engleskoj neću moći dati najbolje od sebe, jer ondje neće biti samo financijskih poteškoća, već i obiteljskih. Zapravo, kad bih to sebi mogao dopustiti, radije bih se zahvalio na službi nego što bih se vratio u Ujedinjeno Kraljevstvo. Ovo spominjem samo zato da bih pokazao koliko se tome protivim. Vjerujem da me ne smatrate lošim dopisnikom, a ovo je prva usluga za koju sam vas ikad zamolio«. Onda sam pregledao svoj članak o bitci kod Fat Dijema, da bih ga mogao poslati pod datumom, kad će krenuti iz Hong Konga. Francuzi se sada ne bi ozbiljno protivili — opsada je bila dignuta: poraz se mogao predstaviti kao pobjeda. Onda razderah posljednju stranicu svog pisma direktoru; to nije ništa vrijedilo — »privatni razlozi« bi postali samo predmet podmuklih šala. Svaki dopisnik, tako se pretpostavljalo, ima prijateljicu u mjestu gdje radi. Urednik bi se šalio pred noćnim urednikom, koji bi sa zavišću pomislio na vilu s dva stana u Streathamu, i s takvim mislima legao u postelju pored vjerne žene, koju je prije mnogo godina dovukao iz Glasgowa. Mogao sam sebi dobro predočiti kuću koja nema milosti — razlupani tricikl stajao je u predsoblju; netko mu je slomio najmiliju lulu; u dnevnoj sobi ležala je dječja haljinica i čekala

da joj se ušije dugme. »Privatni razlozi«. Nisam se želio podsjećati na njihove šale o Fuong dok budem pio u Novinarskom klubu.

Netko zakuca na vrata. Bio je to Pyle; njegovo crno pseto uđe ispred njega. Pyle pogleda preko mog ramena i vidje da je soba prazna.

— Sam sam — rekoh. — Fuong je kod sestre. — On pocrveni. Primijetio sam da nosi havajsku košulju, premda je imala relativno mirnu boju i dezen. Bio sam iznenađen: da nije okrivljen za antiameričku djelatnost?

— Nadam se da vas nisam uznemirio — reče. — Naravno da niste. Želite li nešto popiti?

— Hvala. Pivo?

— Oprostite, nemam hladnjak — led nam donose. Hoćete li viski?

— Malu čašu, ako nemate ništa protiv. Nisam baš za jako piće.

— S ledom?

— Dosta sode — ako je imate dovoljno.

— Nisam vas vidio od Fat Dijema — rekoh.

— Dobili ste moje pismo, Thomas?

Kad je upotrebljavao moje ime, doimalo se kao da izjavljuje da se ne šali, da se ne pretvara, kao da je ovdje samo zato da bi dobio Fuong. Primijetio sam da mu je kratko podšišana kosa bila nedavno dotjerana; je li i havajska košulja vršila ulogu mužjačkog perja?

— Primio sam vaše pismo — rekoh. — Mislim da bih vas trebao udariti šakom.

— Naravno — reče on — imate potpuno pravo, Thomas. Ali ja sam učio boksa u koledžu, a i toliko sam mlađi.

— Ne, to zaista ne bi bio dobar potez s moje strane.

— Znate, Thomas, siguran sam da i vi osjećate isto, ne volim raspravljati o Fuong iza njezinih leđa. Mislio sam da će biti ovdje.

— Dakle, o čemu da diskutiramo — o plastici? Nisam ga namjeravao iznenaditi.

— Zar vam je to poznato? — upita on. — Fuong mi je rekla.

— Otkud ona?...

— Možete biti sigurni da se priča po cijelom gradu. Što je tako važno u tome? Mislite li se posvetiti proizvodnji igračaka?

— Ne volimo da se detalji o našoj pomoći odveć pročaju. Znae kakav je Kongres, a onda, tu su i senatori koji dolaze u posjet. Imali smo mnogo neprilika s ekipama za suzbijanje trahoma, jer su upotrebljavale jedan lijek umjesto nekog drugoga.

— Još uvijek ne razumijem kakve to veze ima s plastikom?

Njegov je crni pas sjedio na podu, zauzimajući suviše prostora, i dahtao; jezik mu je sličio na izgorjelu palačinku. Pyle reče neodređeno: — Oh, znate, željeli bismo pomoći nekim lokalnim industrijama da stanu na svoje noge, a moramo paziti zbog Francuza. Oni hoće da se sve kupuju u Francuskoj.

— To im ne zamjeram. Za rat je potreban novac.

— Volite li pse?

— Ne.

— Mislio sam da su Britanci veliki ljubitelj i pasa.

— Mi mislimo da Amerikanci vole dolare, ali sigurno ima iznimaka.

— Ne znam kako bih mogao bez Dukea. Znae, katkad se osjećam tako vraški osamljen...

— Ima mnogo ljudi u vašem odjelu.

— Prvo pseto koje sam imao zvalo se Princ. Nazvao sam ga po Crnom princu. Znae, po onome momku koji je...

— Poubijao sve žene i djecu u Limogesu.

— Toga se ne sjećam.

— Povijesne knjige to uljepšavaju.

Toliko puta sam vidio kako se bol i razočaranje ocrtavaju u njegovu pogledu i na njegovim usnama kad se zbilja nije slagala s romantičnim predodžbama koje je on njegovao, ili, kad netko koga je on volio ili mu se divio, nije bio dorastao nemogućem mjerilu, po kome je on cijenio ljude. Jednom, sjećam se, uhvatio sam Yorka Hardinga u gruboj činjeničnoj pogrešci, i morao sam ga zbog toga tješiti:

— Osobina je čovjeka da griješi. — Uzrujano se nasmijao i rekao: — Sigurno ćete me držati budalom, ali — eto, gotovo sam mislio da je nepogrešiv. — I doda: — Moj otac ga je vrlo zavolio, onda kad su se jedini put sreli, a moga je oca vrlo teško zadovoljiti.

Veliki crni pas, koji se zvao Duke, poče glasno njuškati po sobi.

— Biste li mogli reći svom psu da bude miran? — rekoh.

— Oh, oprostite, Duke, Duke. Sjedi, Duke! — Duke sjede i poče se glasno lizati. Napunih čaše i u prolazu uspjeh poremetiti Dukeovo dotjerivanje. Mir je trajao kratko vrijeme; on se poče češati.

— Duke je vrlo pametan — reče Pyle.

— Što se dogodilo s Princom?

— Bili smo na farmi u Connecticutu, i pregazio ga je auto.

— Je li vas to potreslo?

— Oh, bilo mi je vrlo žao. Mnogo mi je značilo, ali čovjek treba da bude razuman. Tu se ništa više nije dalo učiniti.

— A ako izgubite Fuong, hoćete li i onda biti razumni?

— Oh, da, nadam se da ću biti razuman. A vi?

— Sumnjam. Možda ću pobjesniti. Jeste li o tome mislili, Pyle?

— Želio bih da me zovete Alden, Thomas.

— Bolje je da vas tako ne zovem. Pyle već izaziva — asocijacije.

Jeste li o tome razmišljali?

— Naravno da nisam. Vi ste najiskreniji momak kojega sam ikad upoznao. Kad se samo sjetim kako ste se ponašali kad sam upao...

— Sjećam se da sam prije nego što sam zaspao, mislio kako bi bilo zgodno kad bi došlo do nekog napadaja i da vi budete pri tome ubijeni. Smrt junaka. Za demokraciju.

— Nemojte me ismijevati, Thomas. — On s mukom pokrenu svoje dugačke noge. — Mora da vam djelujem pomalo glupo, ali znam kada se šalite.

— Ne šalim se.

— Znam da biste i vi željeli ono što je najbolje za nju, ali ne želite to priznati.

Upravo sam tada čuo Fuongine korake. Nadao sam se da će on otići prije nego što se ona vrati. On ih je također čuo i prepoznao.

— Evo je — reče, premda je svega jedne večeri imao prilike da upozna njezin korak. Čak i pseto ustade i stade pokraj vrata, koja sam ostavio otvorena da bude hladnije; gotovo kao da ju je priznavalo članom Pyleove obitelji. Ja sam bio uljez.

Fuong reče: — Moja sestra nije bila kod kuće — i oprezno pogleda Pylea.

Pitao sam se govori li istinu ili joj je sestra naredila da požuri natrag.

— Sjećaš se gospodina Pylea? — upitah.

— Enchantee — Ponašala se najbolje što je umjela.

— Tako mi je drago što vas opet vidim — reče on, crveneći se.

— Comment?

— Engleski ne govori baš dobro — rekoh.

— Bojim se da ja francuski govorim strašno. Ali uzimam satove. A mogu i razumjeti — ako gospođica Fuong bude govorila polagano.

— Ja ću prevoditi — rekoh. — Čovjek se mora priviknuti na lokalni naglasak. Dakle, što ste željeli reći? Sjedi, Fuong. Gospodin Pyle je naročito došao da tebe vidi. Jeste li sigurni — obratih se Pyleu — da ne biste željeli da vas ostavim nasamo?

— Želim da čujete sve što imam kazati. Inače ne bi bilo pošteno.

— Dakle, raspalite!

On reče ozbiljno, kao da je taj dio naučio napamet, da vrlo voli i poštuje Fuong. I da to osjeća od one noći kad je s njom plesao. Podsjetio me je na slugu koji pokazuje gospodsku kuću skupini turista. Gospodska kuća bilo je njegovo srce, a u privatne apartmane, gdje je živjela obitelj, mogli smo samo baciti brz i kradomičan pogled. Prevodio sam s pomnom pažnjom — tako je zvučalo gore — a Fuong je mirno sjedila s rukama u krilu, kao da gleda neki film.

— Je li razumjela? — upita on.

— Onoliko koliko joj mogu kazati. Vi ne želite da tome dodam malo vatre, zar ne?

— Oh, ne — reče on — samo prevedite. Ne želim da izljevom osjećaja utječem na nju. — Razumijem.

— Kažite joj da se želim njome oženiti. Rekoh joj.

— Šta je to ona rekla?

— Pitala me je mislite li ozbiljno? Rekao sam joj da ste vi ozbiljan tip.

— Čini mi se da je ovo čudna situacija — reče on. — To što tražim od vas da prevodite.

— Prilično čudna.

— A ipak, čini se tako prirodna. Napokon, vi ste moj najbolji prijatelj.

— Lijepo je od vas što to kažete.

— Nema nikoga kome bih se u slučaju nezgode radije obratio nego vama — reče on.

— A čini mi se da je neka vrsta nezgode i to što ste zaljubljeni u moju djevojku?

— Naravno, volio bih da je to ma tko drugi, samo ne vi, Thomas.

— No, što treba još da joj kažem? Da ne možete živjeti bez nje?

— Ne, to je preosjećajno. A nije ni potpuno istinito. Moglo bi se, naravno, dogoditi da moram otići, ali čovjek sve prebrodi.

— Dok vi razmišljate što ćete reći, imate li što protiv da progovorim neku riječ u svoju korist?

— Ne, naravno da nemam, to je samo pošteno, Thomas.

— Dakle, Fuong — rekoh — hoćeš li me ostaviti zbog njega? On će te oženiti, a ja to ne mogu. Ti znaš zašto.

— Odlaziš li? — upita ona, a ja pomislih na direktorovo pismo u mom džepu.

— Ne.

— Nikada?

— Kako to čovjek može obećati? Ni on to ne može obećati. Događa se da se brakovi lome. Često se oni brže lome nego veze kao što je naša.

— Neću otići — reče ona, ali rečenica nije bila ohrabrujuća; u njoj se krilo jedno neizbježno »ali«.

Pyle reče: — Mislim da bih trebao staviti sve svoje karte na stol. Nisam bogat. Ali kad umre moj otac, imat ću oko pedeset tisuća dolara. Dobrog sam zdravlja. Imam liječničku svjedodžbu, izdanu tek prije dva mjeseca, a mogu joj kazati i koja je moja krvna grupa.

— Ne znam kako da to prevedem. Čemu to?

— Pa, da budemo sigurni da možemo imati djece.

— Udvarate li se vi tako u Americi — brojke prihoda i krvna grupa?

— Ne znam, nikad prije nisam to radio. Kod kuće bi možda moja majka razgovarala s njenom.

— O vašoj krvnoj grupi?

— Nemojte me ismjevati, Thomas. Vjerojatno sam staromodan. Znae da se osjećam pomalo izgubljenim u ovoj situaciji.

— Ja isto tako. Što mislite da prekinemo ovo i da bacamo kocku za nju?

— Sada se gradite da ste grubi, Thomas. Znam da je vi na svoj način volite isto onoliko koliko i ja.

— E, pa nastavite, Pyle.

— Kažite joj da ne očekujem da me odmah voli. To će doći s vremenom, ali joj kažite da joj nudim sigurnost i poštovanje. To ne zvuči osobito uvjerljivo, ali je možda bolje od strasti.

— Ona uvijek može naći strast — rekoh — kod vašeg šofera kad vi budete u uredu.

Pyle pocrveni. Nespretno ustade i reče: —To je prljava šala. Ne dopuštam da je vrijeđate. Nemate pravo...

— Ona još nije vaša žena.

— Šta joj vi možete ponuditi? — upita on ljutito. — Nekoliko stotina dolara, kad budete odlazili u Englesku, ili ćete je ustupiti drugome, zajedno s pokućstvom?

— Pokućstvo nije moje.

— Nije ni ona. Fuong, hoćete li se udati za mene?

— A što je s krvnom grupom? — rekoh. — A liječnička svjedodžba? Trebat će vam, sigurno, i njezina. Možda biste morali imati i moju. Možda njezin horoskop? A, ne, to je indijski običaj.

— Hoćete li se udati za mene? — ponovi Pyle.

— Kažite na francuskom — rekoh. — Neka me vrag nosi, ako još budem prevodio za vas. Ustadoh, a pseto poče režati. Razbjesnih se.

— Kažite vašem prokletom Dukeu da bude miran. Ovo je moja kuća, a ne njegova.

— Hoćete li se udati za mene? — ponovi on.

Koraknuh prema Fuong, a pseto ponovno zareža.

— Kaži mu da ode i da odvede pseto — rekoh Fuong.

— Pođite sada sa mnom — reče Pyle. — Avec moi?

— Ne — reče Phuon — ne.

Odjednom nestade sav bijes u nama obojici; to je bio tako jednostavan problem; mogao je biti riješen jednom riječju od dva slova. Osjetih golemo olakšanje; Pyle je stajao otvorenih usta i s izrazom čuđenja na licu. On reče: — Kazala je ne.

— Toliko zna engleski. — Sada sam poželio da se smijem: kakve smo budale napravili jedan od drugoga! Rekoh: — Sjedite i popijte još jedan viski, Pyle.

— Mislim da bih trebao ići.

— Jednu za sretan put.

— Ne smijem popiti sav vaš viski — promrmlja on.

— Dobivam koliko god hoću putem poslanstva.

— Pođoh prema stolu, a pas pokaza zube.

Pyle reče bijesno: — Sjedi, Duke. Pazi kako se ponašaš. — On obrisa znoj s čela. — Jako mi je žao, Thomas, ako sam rekao nešto neprilično. Ne znam što mi je bilo. — On uze čašu i nastavi sjetno: — Bolji pobjeđuje. Jedino vas molim da je ne ostavite, Thomas.

— Naravno da je neću ostaviti — rekoh.

Fuong mi reče: — Bi li on želio popušiti lulu?

— Hoćete li popušiti lulu? — upitah ga.

— Ne, hvala. Ne prihvaćam se opijuma, a imamo i stroga pravila u službi. Samo ću ovo popiti i otići. Žao mi je zbog Dukea. On je obično vrlo miran.

— Ostanite na večeri.

— Ako nemate ništa protiv, mislim da bih više volio biti sam.

— On se nesigurno osmjehnu. — Vjerujem da bi ljudi kazali da smo se obojica prilično čudno ponašali. Volio bih kad biste je mogli oženiti, Thomas.

— Zaista?

— Da. Otkad sam vidio ono mjesto — znate, onu kuću blizu Chaleta — tako sam se bojao.

Ne gledajući Fuong, on brzo popi viski na koji nije bio naviknut, a kad je rekao zbogom, nije dotaknuo njezinu ruku, već se nekako nezgrapno brzo poklonio. Primijetio sam kako ga je njezin pogled pratio do vrata, a kad sam prošao kraj zrcala, vidio sam sebe: gornje puce na hlačama otkopčano, početak rasta trbuha. Vani on reče:

— Obećavam vam da je neću viđati, Thomas. Vi nećete dopustiti da se ovo ispriječi među nama, zar ne? Dobit ću premještaj

kad mi se završi rok službe.

— Kada će to biti?

— Za dvije godine.

Vratih se u sobu i pomislih: — Čemu? Bolje da sam im oboma rekao da odlazim. — On će morati samo nekoliko tjedana nositi svoje ranjeno srce kao odlikovanje... Moja laž će mu čak olakšati savjest.

— Da ti pripravim lulu? — upita Fuong.

— Da, za trenutak. Hoću samo napisati jedno pismo.

To bijaše drugo pismo toga dana, ali ovo nisam razderao, iako sam imao vrlo malo nade u odgovor. Pisao sam:

»Draga Helen, vraćam se u Englesku u travnju sljedeće godine da preuzmem dužnost urednika vanjskopolitičke rubrike. Možeš zamisliti da zbog toga nisam osobito sretan. Engleska je za mene mjesto mog poraza. Nadao sam se da će naš brak trajati. Ni danas nisam siguran što je pošlo krivo (znam da smo oboje pokušali), ali mislim da je kriva moja narav. Znam kako moja narav može biti okrutna i zla. Sada mislim da je nešto bolje — u tome mi je Istok pomogao — nije blaža, ali je mirnija. Možda je to jednostavno zato što sam pet godina stariji, što sam stigao na onu stranu života na kojoj pet godina predstavlja znatan dio od onoga što je još ostalo. Bila si vrlo velikodušna prema meni i nikad mi nisi ništa predbacivala otkako smo se razišli. Bi li mogla biti još bolja? Znam da si me opomenula, kad smo se vjenčali, da nikad neće moći doći do rastave. Ja sam prihvatio taj rizik i nemam se na što žaliti. Međutim, ja to sada ipak tražim«.

Fuong mi doviknu s kreveta da je lula spremna.

— Samo trenutak — rekoh.

»Mogao bih sve to nekako zamotati«, pisao sam, »i prikazati tako da sve zvuči poštenije i dostojanstvenije, tvrdeći da je to za dobro nekog drugoga. Nas dvoje smo jedno drugome uvijek govorili istinu. To je samo za moje dobro i ničije drugo. Vrlo volim jednu osobu, živimo zajedno već više od dvije godine, ona mi je veoma odana, ali znam da nisam za nju od bitne važnosti. Ako je napustim, mislim da će biti malo nesretna, ali neće biti nikakve tragedije. Udat će se za drugoga i imat će obitelj. Glupo je od mene što ti to pričam. Stavljam ti odgovor u usta. Ali budući da sam do sada bio iskren, možda ćeš

mi vjerovati kad ti kažem da bi za mene bio početak smrti, kad bih nju izgubio. Ne tražim od tebe da budeš »razborita« (jer sav razbor i jeste na tvojoj strani) ili da imaš samilosti. To je odveć velika riječ za moj položaj, a uostalom, ja i ne zaslužujem osobitu samilost. Čini mi se da je ono što zaista tražim od tebe to da se odjednom ponašaš nerazumno i suprotno od onoga kako bi normalno postupala. Želim da osjetiš naklonost (oklijevao sam, pišući tu riječ) i da se staviš u moj položaj, prije nego što budeš imala vremena da razmisliš. Znam da je to lakše učiniti putem telefona, nego preko osam tisuća milja. Kad bi mi samo brzojavila: — Pristajem«.

Kad sam završio, osjećao sam se kao da sam dugo trčao i naprezao nenaviknute mišiće. Legao sam u krevet, dok mi je pripremala lulu.

— On je mlad — rekoh joj.

— Tko?

— Pyle.

— To nije tako važno.

— Oženio bih se tobom kad bih mogao, Fuong.

— Ja vjerujem da bi ti to učinio, ali moja sestra ne vjeruje.

— Baš sam pisao ženi i molio je da se rastavi od mene.

Nikad to ranije nisam pokušao. Ipak, postoji mogućnost.

— Velika mogućnost?

— Ne, ali ipak mala.

— Nemoj se zabrinjavati, puši.

Uvukoh dim, a ona mi poče pripremati drugu lulu. Ponovno je upitah: — Zar tvoja sestra zaista nije bila kod kuće, Fuong?

— Rekla sam ti — nije bila.

Bilo je besmisleno podvrgavati je toj strasti za istinom, zapadnjačkoj strasti, kao što je i strast za alkoholom. Djelovanje opijuma bilo je slabije zbog viskija koji sam popio s Pyleom.

— Lagao sam ti, Fuong — rekoh. — Naređeno mi je da se vratim kući.

Ona spusti lulu. — Ali ti nećeš otići.

— Ako odbijem, od čega ćemo živjeti?

— Mogla bih poći s tobom. Voljela bih vidjeti London.

— Bilo bi ti vrlo neugodno, ako ne bismo bili vjenčani.

— Ali možda ćeš se rastaviti od svoje žene.

— Možda.

— U svakom slučaju poći ću s tobom — reče ona. Ona je to zaista i mislila, ali sam joj u očima vidio kako dugi niz misli počinje prolaziti kroz njezinu glavu, kad je ponovno dignula lulu i počela grijati kuglicu opijuma. Ona upita: — Ima li u Londonu nebodera?

Volio sam je zbog naivnosti njezinih pitanja. Ona je mogla lagati iz uljudnosti, iz straha, čak i iz koristoljublja, ali uopće nije bila lukava da bi sakrila svoju laž.

— Ne — rekoh. — Da bi ih vidjela, morala bi ići u Ameriku.

Ona me brzo pogleda preko igle i primi na znanje svoju pogrešku. A onda, dok je miješala opijum, poče nasumce govoriti o tome kakvu bi odjeću trebala nositi u Londonu, gdje bismo stanovali, o podzemnim željeznicama o kojim je čitala u nekom romanu, i o dvokatnim autobusima: hoćemo li letjeti ili ćemo ići brodom? — A Kip slobode... reče ona.

— Ne, Fuong, i taj je u Americi.

DRUGO POGLAVLJE

Najmanje jednom godišnje kaodaisti su održavali svečanost pri Svetom jezeru u Tanjiniu, koji leži osamdeset kilometara sjeverozapadno od Sajgona, da proslave godišnjicu Dana oslobođenja, ili Dana pobjede, ili čak neku budističku, konfucijevsku ili kršćansku svečanost. Kaodaizam je uvijek bio ono što sam najradije izlagao posjetiocima. Kaodaizam, otkriće jednog državnog činovnika iz Košina, bio je sinteza triju religija. Sveto jezero je bilo u Tanjiniu. Tu su bili i papa i ženski kardinali i proročanstva s daščice koja sama bilježi slova, sveti Victor Hugo i Krist i Buda koji gledaju s krova katedrale na neku waltdisneyjevsku istočnjačku fantaziju, i zmajevi i zmije u tehnikoloru. Novajlije su uvijek bile očarani mojim opisom. Kako je čovjek mogao objasniti bijedu tog čitavog posla: tu privatnu vojsku od dvadeset i pet tisuća ljudi, naoružanih merzerima, napravljenim od ispušnih cijevi starih kola, te saveznike Francuza, koji su postajali neutralni u trenutku opasnosti? Na te svečanosti, koje su pomagale da seljaci ostanu mirni, papa bi pozvao članove vlade (koji bi se pojavili, ako bi kaodaisti toga trenutka držali položaje), diplomatski kor (koji bi poslao nekoliko drugih sekretara sa ženama ili zaručnicama) i francuskog vrhovnog zapovjednika (koji bi odredio da ga zastupa jedan general s dvije zvjezdice iz neke uredske službe).

Cestom koja vodi prema Tanjiniu tekla je brza rijeka ljudi i diplomatskih automobila, a na izloženijim dijelovima puta, kroz rižina polja, legionari su pružali zaštitnicu. To je uvijek bio u stanovitoj mjeri dan straha za francusko vrhovno zapovjedništvo, a možda i dan stanovite nade za kaodaiste, jer čime bi oni mogli lakše izraziti svoju lojalnost, nego time što bi nekoliko važnih gostiju bilo ubijeno izvan njihova teritorija.

Na svakom kilometru stajala je po jedna mala promatračnica, podignuta od blata, kao neki uskličnik iznad ravnih polja, a na svakih deset kilometara nalazila se veća utvrda, koju je čuvao vod legionara, Marokanaca ili Senegalaca. Kao i vozila koja ulaze u New York, sva su kola išla istom brzinom, pa je čovjek, isto kao i prilikom

vožnje u New Yorku, osjećao nekakvu uzdržanu nestrpljivost, dok je promatrao kola ispred sebe, kao i kola iza sebe koja je vidio u ogledalu. Svi su htjeli stići u Tanjin da vide predstavu i da se vrate što je moguće brže; policijski sat je počinjao u sedam.

Prelazilo se iz rižinih polja koja su nadzirali Francuzi u rižina polja pod kontrolom kaodaista, koji su obično bili u ratu s pristašama Hoa-Haosa; samo su se zastave mijenjale na promatračnicama. Mali goli dječaci sjedili su na bivolima koji su tonuli do trbuha u blato, gacajući po natopljenim poljima; tamo gdje je zlatna žetva bila spremna, seljaci s malim šeširima, nalik na priljepke, vršili su rižu, bacajući je pod male zaobljene zaklone, ispletene od bambusa. Automobili su brzo prolazili pokraj njih, kao da pripadaju nekom drugom svijetu.

Sada su crkve kaodaista u svakom selu privlačile pozornost stranaca: oblijepljene svijetlomodrom i ružičastom žbukom, s velikim Božjim okom na vratima. Zastave su se množile; skupine seljaka išle su cestom; bližili smo se Svetom jezeru. U daljini su posvećena brda stajala kao neki zeleni polucilindar nad Tanjinom — tamo se držao general Te, otpadnički zapovjednik koji je nedavno objavio da se namjerava boriti i protiv Francuza i protiv Vijetnamaca. Kaodaisti nisu ni pokušavali da ga uhvate, premda je on oteo jednog kardinala, ali se govorkalo da je to učinio s papinim prešutnim pristankom.

U Tanjinu se činilo uvijek toplije nego bilo gdje drugdje u Južnoj delti; možda je to bilo zbog nestašice vode, možda zbog spoznaje o beskonačnom obredu, koji je tjerao svakoga da se znoji, pogotovo vojnike dok stoje u stavu mirno za vrijeme dugačkih govora na jeziku koji ne razumiju, i papu u njegovoj teškoj kineskoj odjeći. Samo su ženski kardinali u svojim bijelim svilenim hlačama, odavali dojam svježine, dok su pod blještećim suncem razgovarali sa svećenicima u tropskim šljemovima; čovjek nije mogao povjerovati da će ikada biti sedam sati i da će doći čas kada se piju kokteli na krovu »Majestica«, uz povjetarac s rijeke Sajgon.

Poslije parade intervjuirao sam papinog izaslanika. Nisam očekivao da ću išta saznati od njega i bio sam u pravu; bilo je to ustaljeno pravilo s obje strane. Upitao sam ga za generala Tea.

— To je nagao čovjek — reče on i prekide razgovor o tome. On otpoče svoj pripremljeni govor, zaboravljajući da sam ga ja već dvije godine za redom čuo; podsjećao me na moje vlastite

gramofonske ploče za došljake: kaodaizam je religiozna sinteza... najbolja od svih religija... misionari su poslani u Los Angeles... tajne Velike piramide... Nosio je dugačku bijelu mantiju i pušio cigaretu za cigaretom. Bilo je u njemu nešto lukavo i pokvareno: riječ »ljubav« je često spominjao. Bio sam siguran da je znao da se mi svi tu smijemo njegovim kretnjama: naše pretvaranje da ga poštujemo bilo je isto toliko pokvareno kao i njegovo lažno dostojanstvo, ali mi nismo bili tako lukavi. Naša dvoličnost nije nam ništa donosila, čak nijednog sigurnog saveznika, dok su njegovi ljudi nabavljali oružje, rezerve, pa čak i gotov novac.

— Hvala, vaša eminencijo. — Ustadoh da pođem. On me isprati do vrata, otresajući pepeo s cigarete.

— Neka Bog blagoslovi vaš rad — reče ganuto. — Zapamtite da Bog voli istinu.

— Koju istinu?

— U vjerovanju kaodaista sve istine su u skladu, a istina je ljubav.

Imao je velik prsten na ruci, i kad mi je pružio ruku, pomislio sam da stvarno očekuje da ću ga poljubiti, ali ja nisam diplomat.

Pod sumornim okomitim zrakama sunca ugledah Pylea: bezuspješno je pokušavao upaliti motor svog buicka. U dva posljednja tjedna neprestano sam susretao Pylea u baru »Continental« i u jednoj dobroj knjižari u ulici Catinat. Prijateljstvo koje mi je on stalno nametao sada je naglašavao više nego ikad.

Njegove tužne oči nijemo bi pitale za Fuong, dok su mu usne izražavale, čak s još više žara nego prije, jačinu njegove sklonosti i njegova divljenja — Bože sačuvaj! — prema meni.

Jedan kaodaistički zapovjednik stajao je kraj kola i brzo govorio. Prestao je govoriti kad sam im prišao. Prepoznao sam ga. Bio je to jedan od Teovih pomoćnika prije nego je Te otišao u brda.

— Zdravo komandante — rekoh — kako general?

— Koji general? — upita on, osmjehujući se suzdržano.

— U kaodaističkom vjerovanju sigurno su svi generali izmireni — rekoh.

— Ne mogu pokrenuti auto, Thomas — reče Pyle. — Dovesť ću mehaničara — reče komandant i ostavi nas.

— Prekinuo sam vas.

— Oh, nije to bilo ništa — reče Pyle. — Raspitivao se koliko stoji jedan buick. Ti ljudi su tako ljubazni kad s njima postupate kako treba. Francuzi, bit će, ne znaju postupati s njima.

— Francuzi im ne vjeruju.

Pyle reče ozbiljno: — Čovjek postaje dostojan povjerenja kad mu vjerujete. — To je zvučalo kao neka kaodaistička izreka. Počeo sam osjećati da je zrak Tanjina odveć etičan za mene.

— Da nešto popijemo? — upita Pyle.

— Ništa mi ne bi bilo draže.

— Ponio sam termosicu s limunovim sokom. — On se okrenu i poče otvarati jednu košaru koja je bila straga.

— Imate li džin?

— Ne, na žalost, nemam. Znade — reče on ohrabrujući me

— limunada je vrlo zdrava u ovom podneblju. Sadrži... nisam siguran koje sve vitamine. — On mi pruži jednu šalicu i ja je popih.

— U svakom slučaju mokro je — rekoh.

— Želite li sendvič? Zaista su jako dobri. To je nova mješavina za sendviče, zove se »Vit-zdravlje«. Majka mi je šalje iz Amerike.

— Ne, hvala, nisam gladan.

— Ima okus sličan ruskoj salati — samo kao da je suša.

— Ne želim sendvič.

— Nemate ništa protiv da ja pojedem jedan? — Ne, ne, naravno da nemam.

On odgrize veliki zalogaj, čulo se kako mljacka i žvače. U daljini je Buda od bijelog i ružičastog kamena odlazio iz svog pradjedovskog doma, a njegov sluga — jedan drugi kip — pratio ga je u trku. Ženski kardinali vraćali su se kući, a Božje oko motrilo nas je sa svog mjesta nad vratima katedrale.

— Znate li da ovdje poslužuju objed? — rekoh.

— Mislim da ne treba riskirati. Meso — čovjek mora biti oprezan po toj vrućini.

— Ovdje ste posve izvan opasnosti. Oni su vegetarijanci.

— Vjerujem da je to u redu, ali volim znati što jedem. On još jednom zagriže svoje »Vit-zdravlje«.

— Mislite li da imaju mehaničare u koje se čovjek može pouzdati?

— Oni dovoljno znaju da bi prepravili vašu ispušnu cijev u merzer. Čini mi se da se od buicka mogu dobiti najbolji merzeri.

Komandant se vrati, salutirajući uljudno, i reče da je poslao po mehaničara u baraku. Pyle mu ponudi jedan sendvič s »Vit-zdravljem«, koji on pristojno odbije i reče s izrazom svjetskog čovjeka:

— Ovdje imamo toliko propisa o prehrani. (Govorio je odlično engleski). To je glupo. Ali znate kako je u jednoj vjerskoj prijestolnici. Mislim da je isto tako i u Rimu ili u Canterburyju — dodade on uz fin, odmjeren, lagan poklon. Zatim ušuti. Obojica su šutjeli. Osjećao sam da moje društvo nije poželjno. Nisam mogao odoljeti kušnji da zadirkujem Pylea — to je, na kraju krajeva, oružje slabosti, a ja sam bio slab. Nisam imao ni mladost, ni ozbiljnost, ni poštenje, ni budućnost.

— Možda ću ipak uzeti jedan sendvič — rekoh.

— Oh, naravno — reče Pyle — naravno. — On zastade prije nego što se okrenuo prema košari.

— Ne, ne — rekoh. — Samo sam se šalio. Vas dvojica želite biti sami.

— Nipošto — reče Pyle. — On je bio jedan od najnesposobnijih lažaca kojega sam poznavao; to je bila vještina kojom se očito nije nikada bavio. On objasni komandantu: — Ovaj ovdje, Thomas, to je moj najbolji prijatelj.

— Poznajem gospodina Fowlera — reče komandant.

— Potražit ću vas prije nego što pođem, Pyle — rekoh i pođoh prema katedrali. Tamo sam se mogao malo rashladiti.

Sveti Victor Hugo u odori Francuske akademije s aureolom oko svog trorogog šešira pokazivao je na neku plemenitu misao koju je Sun Jat Sen zapisivao na jednoj pločici. Nalazio sam se u sredini crkve. Nije bilo mjesta za sjesti, osim papinskog prijestolja oko kojega se svijala sadrena kobra; mramorni pod se sjajio kao vodena površina, a na prozorima nije bilo stakla — pravimo kavez s rupama, da bi u njemu bilo zraka, pomislio sam, a čovjek pravi nekako slično i kavez za svoju religiju, sa sumnjama izloženim nevremenu i vjerovanjima, izloženima bezbrojnim tumačenjima. Moja je žena našla kavez s rupama, i ja sam joj kadikad zavidio. Postoji sukob između sunca i zraka: ja sam odveć živio na suncu.

Šetao sam dugom, praznom crkvenom lađom — to nije bila ona Indokina koju sam volio. Zmajevi s glavama kao u lavova penjali su se na propovjedaonicu; na stropu Krist je izlagao svoje srce koje je krvarilo. Buda je sjedio, kao što Buda uvijek sjedi, praznog krila; Konfucijeva brada visila je rijetko, kao neki vodopad u sušnom razdoblju. To je bila predstava! Velika kugla iznad oltara bila je ambicija: košara s pokretnim zaklopcem, u kojoj je papa vršio svoja proročanstva, bila je prijevara. Da je ta katedrala postojala pet stoljeća, umjesto dva desetljeća, bi li tada mogla ubiti vjeru s pomoću otisaka ljudskih stopa i tragova vremena? Bi li tkogod, tko je bio toliko podložan uvjeravanju kao moja žena, mogao naći vjeru ovdje, ako je ne bi mogao naći u ljudskim bićima? A da sam ja zaista želio vjeru, bih li je mogao naći u njezinoj normanskoj crkvi? Ali ja nikad nisam želio vjerovati. Dužnost reportera je da iznosi i bilježi. Nikada u svojoj karijeri nisam otkrio ništa neobjašnjivo. Papa je svoja proročanstva vršio s pomoću jedne olovke u pokretnom zaklopcu, a ljudi su vjerovali. U svakoj viziji mogli ste negdje naći daščicu koja bilježi slova. A ja u svojoj zbirci uspomena nisam imao ni vizija, ni čuda.

Prevrtao sam svoje uspomene nasumce, kao slike u albumu; vidio sam lisicu pri svjetlosti neprijateljske vatre iznad Orpingtona, kako se šulja pokraj kokošinjca, pošto je izašla iz svoje jazbine u polju; tijelo jednog Malajca, probodenog bajunetom, koje je jedna patrola Gurkha dovezla u teretnom vozilu u jedan logor pored rudnika u Pahangu, kineske kulije koji su stajali kraj njih i nervozno hihotali, dok je drugi Malajac stavljao jastuk pod glavu mrtvome; jednog goluba spremnog da poleti s ploče kamina u hotelskoj sobi; i lice moje žene na prozoru, kad sam došao kući da joj posljednji put kažem zbogom. U mislima sam počinjao i završavao s njom. Sigurno je primila moje pismo prije više od tjedan dana, a brzojav koji nisam očekivao, nije mi stigao. Ali, kaže se da ima nade za zatvorenika, ako se porota dosta dugo zadrži izvan sudnice. Ako pismo ne stigne za tjedan dana, hoću li se moći početi nadati? Svuda oko sebe mogao sam čuti kako se pokreću vozila vojnika i diplomata. Zabava je za ovu godinu bila završena. Počinjala je divlja utrka u Sajgon. Približavao se policijski sat. Izađoh da nađem Pylea.

Stajao je s komandantom u sjenci, a nitko nije ništa radio na njegovu vozilu. Razgovor je, činilo se, bio završio, bez obzira o čemu su razgovarali; stajali su šuteći, sputani uzajamnom uljudnošću. Pridruživ im se.

— Dakle — rekoh — namjeravam poći. Bolje da i vi pođete, ako želite stići prije policijskog sata.

— Mehaničar se nije pojavio.

— Sada će doći — reče komandant. — Bio je na paradi.

— Mogli biste ovdje provesti noć — rekoh. — Onda je specijalna misa. Tako nešto vrijedi doživjeti. Traje tri sata.

— Treba se vratiti.

— Nećete se vratiti, ako sada ne pođete. — Onda dodah bez volje: — Ako hoćete, povest ću vas, a komandant može vaš autu sutra poslati u Sajgon.

— Ne trebate se brinuti za policijski sat na teritoriju kaodaista — reče komandant zadovoljno. — Ali izvan njega... Svakako ću sutra poslati vaš auto.

— S netaknutom ispušnom cijevi — rekoh, a on se nasmiješi vedro, pristojno i službeno.

2

Povorka vozila bila je prilično poodmakla, kad smo pošli. Ubacio sam u brzinu, pokušavajući ih pristići, ali smo izašli iz zone kaodaista u zonu Hoa-Haosa bez ijednog oblačka prašine pred sobom. Bila je večer, i svijet je bio ravan i prazan.

To nije bilo zemljište koje bi čovjeka moglo podsjećati na neku zasjedu, ali su se ljudi mogli do guše sakriti u vodi poplavljenih polja, na svega nekoliko jardi udaljenosti od ceste.

Pyle se nakašlja i time najavi intimno pitanje. — Nadam se da je Fuong dobro — reče.

— Nikad je nisam vidio bolesnu. — Jedna promatračnica je utonula iza nas, a druga se odmah pojavila, kao utezi na vagi.

— Vidio sam jučer njezinu sestru, kad je nešto kupovala.

— I pretpostavljam da vas je pozvala da svratite — rekoh.

— Zaista me je pozvala.

— Ona ne napušta tako lako nadu.

— Nadu?
— Da, nadu da će vas oženiti s Fuong.
— Rekla mi je da vi odlazite.
— Tako se priča.
— Budite sa mnom iskreni, Thomas.
— Iskren?
— Tražio sam premještaj — reče on. — Ne bih želio da ostane bez obojice.
— Mislio sam da ćete odslužiti do kraja.
On reče bez samosažaljenja. — Vidio sam da ne mogu izdržati.
— Kad odlazite?
— Ne znam. Mislim da se nešto može srediti za šest mjeseci.
— Možete li izdržati šest mjeseci?
— Moram.
— Kakav ste razlog naveli?
— Rekao sam približnu istinu Joeu, ekonomskom atašeu.
Upoznali ste ga.
— On sigurno misli da sam ja ništarija, kad vam ne dopuštam da mi oduzmete djevojku.
— Oh, ne, on je bio više na vašoj strani.
Auto poče pištati i stenjati — mislim da je sigurno već pištao cijelu minutu kad sam to primijetio, jer sam razmišljao o Pyleovu naivnom pozivu da budem iskren. On je pripadao psihološkom svijetu velike jednostavnosti, u kome se govorilo o demokraciji i o časti, a čovjek je podrazumijevao ono što mu je otac razumijevao pod tim istim riječima.
— Nema ga više — rekoh. — Benzina?
— Bilo ga je dosta. Napunio sam prije nego što smo pošli. Ti lopovi u Tanjiniu su ga izvukli. Trebao sam to primijetiti. To slično na njih; ostavili su nam tek toliko da izađemo iz njihove zone.
— Šta da radimo?
— Možemo ići samo do sljedeće promatračnice. Nadajmo se da oni imaju malo benzina.
Ali nismo imali sreće. Auto stiže na trideset jardi od promatračnice i stade. Pođosmo pješice do podnožja tornja, i ja na francuskom povikah stražarima da smo prijatelji i da ćemo doći gore. Nisam imao

želju da me ubije vijetnamska straža. Nije bilo odgovora; nitko nije pogledao van. Upitah Pylea:

— Imate li revolver?

— Nikad ga ne nosim.

— Ni ja.

Posljednje boje sunčeva zalaska, zelene i zlatne kao riža, cijedile su se preko ruba ravnog obzora; prema neodređenom, sivom nebu promatračnica se doimala crna kao tiskarska boja. Sigurno je bio blizu policijski sat. Ponovno sam povikao, ali nitko ne odgovori.

— Znete li koliko smo promatračnica prošli poslije zadnje utvrde?

— Nisam obraćao pažnju.

— Ni ja. — Bilo je vjerojatno najmanje šest kilometara do sljedeće utvrde — sat hoda. Zovnuh po treći put, ali nitko ne odgovori; ponovno je zavladała tišina.

— Bit će da je prazna. Najbolje da se popnem i da vidim. — Žuta zastava s crvenim prugama, izbljedjela do narančaste boje, pokazivala je da smo izvan teritorija Hoa-Haosa, na teritoriju vijetnamske vojske.

Pyle reče: — Ne mislite li da bi, kad bismo ovdje pričekali, moglo naići neko vozilo?

— Možda, ali oni bi mogli doći prije.

— Da se vratim i da upalim farove kao signal?

— Zaboga, ne! Ostavite ih. — Bilo je tako mračno da sam posrtao dok sam tražio ljestve. Nešto je pucketalo pod nogama; mogao sam zamisliti kako zvuk putuje preko rižinih polja, i kako ga netko sluša. Tko? Pyleov se obris izgubio, i on se pretvorio u nejasnu mrlju kraj ceste. Tama, kad je jednom pala, pala je kao kamen. Rekoh: — Ostanite tamo dok vas ne pozovem. Razmišljao sam zašto stražar nije povukao ljestve gore; one su stajale ovdje, iako se tako mogao popeti i neprijatelj; ali to je bila i njihova jedina mogućnost za bijeg. Počeh se uspinjati. Tako sam često čitao o čemu ljudi misle u trenucima straha: o Bogu, o obitelji, o ženi. Divio sam se njihovoj vlasti nad sobom. Ja ni na što nisam mislio, čak ni na zaklopna vrata iznad sebe. Prestao sam postojati za tih nekoliko sekundi: obuzeo me goli strah. Na vrhu ljestava udarih glavom, jer

strah nije mogao izbrojati korake, ni slušati, ni gledati. A zatim mi glava nadvisi zemljani pod: nitko nije pucao, i strah iščezne.

3

Mala uljena svjetiljka gorjela je na podu, a dva su čovjeka čučala kraj zida i promatrala me. Jedan je držao strojnicu, a drugi karabin, no oni su bili isto toliko uplašeni kao i ja sam. Doimali su se kao učenici, samo što kod Vijetnamaca starost dolazi naglo, kao sunce — dječaci su, a onda su začas starci. Bio sam sretan što su mi boja kože i oblik očiju bili putnica — sada oni ne bi pucali čak ni od straha.

Provukoh se kroz zaklopna vrata, govoreći, da bi ih umirio; objašnjavao sam im da mi je auto vani i da mi je ponestalo benzina. Možda imaju negdje malo benzina koji bih mogao kupiti; pogledavši unaokolo, nisam stekao dojam da ga imaju. U drugoj maloj prostoriji nije bilo ničega osim jedne kutije s municijom za strojnicu, malog drvenog kreveta, i dva zavežljaja, okačena o čavao. Dvije tave s ostacima riže i nekoliko drvenih štapića pokazivali su da su jeli bez odviše teka.

— Samo toliko da stignemo do sljedeće utvrde? — upitah. Jedan od njih dvojice, onaj koji je sjedio naslonjen na zid, s karabinom, odmahnu glavom.

— Ako nemate, morat ćemo ovdje provesti noć.

— C'est defendu.

— Tko je zabranio?

— Vi ste civil.

— Nitko me ne može natjerati da sjedim vani na cesti; pa da me prekolju.

— Jeste li Francuz?

Samo jedan je govorio. Drugi je sjedio, okrenuvši glavu u stranu, i gledao kroz pukotinu u zidu. Nije mogao vidjeti ništa do dio neba veličine dopisnice; činilo se da osluškuje, pa i ja počeh osluškivati. Tišina postade puna zvukova i šumova kojima niste mogli nadjenuti pravo ime — prasak, škripa, šuštanje, nešto kao šušanj ili šapat. Onda začuh Pylea: mora da je bio došao do podnožja ljestvi.

— Je li kod vas sve u redu, Thomas?

— Popnite se — doviknuh mu. On se poče penjati uz ljestve, a šutljivi vojnik pomakne strojnicu — ne vjerujem da je shvatio ijednu riječ koju smo izgovorili; bio je to nespretan, nervozan pokret. Shvatih da ga je strah paralizirao. Ja se izderah na njega kao narednik: — Dolje pušku! — i upotrijebih neku francusku psovku, za koju sam mislio da će je razumjeti.

On me automatski poslušao. Pyle uđe u prostoriju.

— Ponuđena nam je sigurnost koju stražarnica pruža do jutra — rekoh mu.

— Divno — reče Pyle. Glas mu je zvučao malo zbunjeno. I doda:

— Zar ne bi jedan od tih klipana trebao biti na straži?

— Oni više vole da se na njih ne puca. Volio bih da ste ponijeli nešto jače od soka.

— Mislim da ću to sljedeći put i učiniti — reče Pyle.

— Pred nama je duga noć.

Sada, pošto je Pyle bio sa mnom, više nisam čuo šumove. Činilo se da je čak i vojnicima bilo malo odlanulo.

— Što će se dogoditi ako ih vijetminci napadnu? — upita Pyle.

— Ispalit će jedan metak i oni će pobjeći. To svakog jutra možete čitati u »Extreme Orientu«: Jedna stražarnica jugozapadno od Sajgona bila je sinoć privremeno opsjednuta od vijetminaca.

— To su loši izgledi.

— Ima četrdeset promatračnica, kao što je ova, između nas i Sajgona. Uvijek postoji vjerojatnost da će netko drugi stradati.

— Oni sendviči bi nam dobro došli — reče Pyle.

— Mislim da bi jedan od njih trebao biti na puškarnici.

— Boji se da neki metak ne zaluta unutra.

Budući da smo se sada i mi smjestili na podu, Vijetnamcima je malo laknulo. Osjetih neku sućut prema njima; nije bio lak posao za dva neizvježbana čovjeka da sjede ovdje gore, iz noći u noć, uvijek u neizvjesnosti hoće li vijetminci uspuzati na cestu kroz rižina polja.

— Mislite li da se oni znaju boriti za demokraciju? — rekoh Pyleu. — Trebali bismo ovdje imati Yorka Hardinga da im to objasni.

— Vi se uvijek podsmjehujete Yorku — reče Pyle.

— Smijem se svakome tko provede toliko vremena pišući o nečemu što ne postoji — o intelektualnim pojmovima.

— Oni postoje za njega. Zar vi nemate intelektualne pojmove? Bog, na primjer?

— Ja nemam nikakvog razloga da vjerujem u Boga. A vjerujete li vi?

— Da. Ja sam unitarijanac.

— U koliko stotina milijuna bogova vjeruju ljudi? Pa čak i rimokatolici vjeruju u razne bogove, prema tome jesu li uplašeni, ili sretni, ili gladni.

— Možda je Bog, ako ga ima, tako beskrajan da svakome izgleda različit.

— Kao veliki Buda u Bangkoku — rekoh. — Ne možete ga cijeloga vidjeti odjednom. U svakom slučaju on šuti.

— Čini mi se da sad pokušavate biti grubi — reče Pyle. — Mora postojati nešto u što vjerujete. Nitko ne može jednostavno živjeti bez nekog vjerovanja.

— Oh, ja nisam berkeleyjevac. Ja vjerujem da sam naslonjen na ovaj zid. Vjerujem da je tamo prijeko jedna strojnica.

— Nisam to mislio.

— Ja čak vjerujem u ono što javljam, a to je više nego što čini većina vaših dopisnika.

— Cigaretu?

— Ne pušim — osim opijuma. Dajte po jednu stražarima. Trebamo s njima biti u dobrim odnosima. Pyle ustade, pripali im cigarete i vrati se. Rekoh:

— Volio bih da cigarete imaju simbolički značaj kao sol.

— Zar im ne vjerujete?

— Nijedan francuski oficir — rekoh — ne bi proveo noć sam s dva uplašena stražara u jednom od ovih tornjeva. Pa, poznato je da je čak i jedna četa izručila svoje oficire. Katkad Vijetnamci imaju više uspjeha s megafonom nego s bazukom. Ne zamjeram im. Ni oni ni u što ne vjeruju. Vi i vama slični pokušavate voditi rat pomoću ljudi koji nisu zainteresirani.

— Oni ne žele komunizam.

— Oni žele dovoljno riže — rekoh. — Ne žele da se na njih puca. Oni žele da jedan bude kao i drugi. Oni ne žele da im svuda

oko njih naša bijela koža priča što oni žele.

— Ako ode Indokina...

— Znam tu ploču. Ode i Sijam. Ode Malaja. Ode Indonezija. Što to znači »ode«? Da ja vjerujem u vašeg Boga ili u drugi život, oklado bih se u svoju buduću harfu protiv vaše zlatne krune da za pet stotina godina možda neće više biti ni New Yorka ni Londona, ali da će oni još uvijek uzgajati rižu na ovim poljima i da će sa svojim šiljastim šeširima na glavama nositi svoje proizvode na tržnicu na dugačkim motkama i da će mali dječaci još uvijek jahati na bivolima. Volim bivole, ali oni ne vole naš miris, miris Europljana. I zapamtite — sa stajališta bivola — i vi ste Europljanin.

— Njih će natjerati da vjeruju u ono što im se kaže, neće im biti dopušteno da sami misle.

— Misli su luksuz. Mislite li vi da seljak sjedi i misli o Bogu i o demokraciji kad noću uđe u svoju kolibu od blata?

— Vi govorite kao da se cijela zemlja sastoji samo od seljaka. Što je sa školovanim ljudima? Hoće li oni biti sretni?

— Oh, neće — rekoh. — Mi smo ih odgajali u duhu naših ideja. Naučili smo ih opasnim igrama, i zato sad mi ovdje čekamo, nadajući se da nam neće biti presječeni grkljani. Zaslužujemo da nam ih presijeku. Volio bih da je i naš prijatelj York ovdje. Razmišljam kako bi to njemu godilo.

— York Harding je vrlo odvažan čovjek. Pa, u Koreji...

— On nije bio regrut, zar ne? Imao je povratnu kartu. S povratnom kartom odvažnost postaje intelektualna vježba, kao bičevanje monaha. Koliko dugo čovjek može izdržati? Ti jadnici ne mogu uhvatiti zrakoplov za povratak kući.

— Hej — doviknuh im — kako se zovete?

Mislio sam da će se, ako mi odgovore, time nekako uključiti u naš razgovor. Nisu odgovorili: samo su preko ostataka svojih cigareta bacili na nas pogled.

— Misli da smo Francuzi — rekoh.

— To je baš ono — reče Pyle. — Ne biste trebali biti protiv Yorka, već protiv Francuza. Protiv njihova kolonijalizma.

— Doktrine i teorije. Dajte mi činjenice. Vlasnik plantaže kaučuka tuče svoga radnika — u redu, ja sam protiv njega. Ministar kolonija mu to nije naredio. Vjerujem da bi u Francuskoj tukao svoju

ženu. Vidio sam svećenika, tako siromašnog da je imao samo jedne jedine hlače; radio je petnaest sati dnevno, išao od kolibe do kolibe za vrijeme epidemije kolere, nije jeo ništa osim riže i slane ribe, a misu je služio s jednom starom šalicom, plitkom drvenom zdjelicom. Ne vjerujem u Boga, a ipak sam za tog svećenika. Zašto to ne zovete kolonijalizmom?

— To jest kolonijalizam. York kaže da često baš dobri upravljači otežavaju promjenu lošega sistema.

— Uostalom, Francuzi svakodnevno umiru — to nije intelektualni pojam. Oni ne vode te ljude polulažima kao vaši političari — i naši. Bio sam u Indiji, Pyle, i znam kakvo zlo čine liberali. Mi više nemamo liberalnu stranku — liberalizam je zarazio sve ostale stranke. Svi smo mi ili liberalni konzervativci ili liberalni socijalisti; svi mi imamo dobru savjest. Više bih volio da sam eksploatator koji se bori za ono što iskorištava i koji umire zajedno s tim. Pogledajte povijest Burme. Dolazimo i provaljujemo u zemlju; lokalna plemena nam pomažu; odnosimo pobjedu; ali kao i vi Amerikanci, i mi u ono doba nismo bili kolonijalisti. Oh, ne, mi smo se pomirili s kraljem i vratili mu njegovu pokrajinu, i ostavili svoje saveznike da budu mučeni i prepiljeni po polovici. Oni su bili naivni. Mislili su da ćemo ostati. Ali mi smo bili liberali i nismo željeli imati nečistu savjest.

— To je bilo davno.

— Isto ćemo uraditi ovdje. Ohrabriti ih i ostaviti ih s malo opreme i industrijom igračaka.

— Industrijom igračaka?

— S vašom plastikom.

— Oh, da, znam.

— Ne znam zašto pričam o politici. To me ne zanima, ja sam reporter. Nisam engage?

— Niste? — upita Pyle.

— To je ljubav za raspravljanje — tek toliko da prođe ova prokleta noć. Nisam ni na čijoj strani. Uvijek ću izvještavati, bilo tko pobijedio.

— Ako oni pobijede, javljat ćete laži.

— Uvijek postoji zaobilazni put, a nisam primijetio mnogo obzira prema istini ni u vašim novinama.

Mislim da je činjenica što smo sjedili i pričali ohrabrila dvojicu vojnika; možda su mislili da će zvuk naših bijelih glasova — jer i glasovi imaju boju, žuti glasovi pjevaju, crni glasovi grgoću, dok naši bijeli samo govore — dati dojam brojnosti i da će zadržati vijetmince na udaljenosti. Oni uzeše svoje tave i ponovno počеше jesti, grebući štapićima i promatrajući nas preko ruba tave.

— Vi, znači, mislite da smo izgubili?

— Nije stvar u tome — rekoh. — Ja nemam osobitu želju da vidim da ste pobijedili. Volio bih da ova dva bijednika budu sretna — to je sve. Želio bih da ne moraju sjediti cijelu noć ovako uplašeni.

— Za slobodu se treba boriti.

— Nisam ovdje vidio nijednog Amerikanca da se bori. A što se tiče slobode, ja ne znam što to znači. Pitajte njih.

Doviknuh im na francuskom:

— La liberte — quest-ce que cest la liberter (Sloboda — što je to sloboda?)

Gutali su rižu i zurili u nas, ne govoreći ništa.

Pyle reče: — Zar biste vi željeli da svatko bude napravljen na isti kalup.— Vi raspravljate zbog raspravljanja. Vi ste intelektualac. Vi branite važnost pojedinaca isto kao i ja, ili kao i York.

— Zašto smo to tek sada otkrili? — rekoh. — Prije četrdeset godina nitko nije tako govorio.

— Tada nije bilo ugrožavanja.

— Naši nisu bili ugroženi, oh, ne, ali tko je mario za individualnost čovjeka na rižinim poljima — i tko sada mari? Jedini čovjek koji s njima postupa kao s ljudima jest politički komesar. On će sjediti u njegovoj kolibi i pitati ga kako se zove i saslušat će njegove žalbe; odvojit će jedan tren dnevno da ga uči — nije važno čemu, s njim će postupati kao s čovjekom, kao s nečim vrijednim. Nemojte na Istoku papagajski izvikivati da je duša pojedinca u opasnosti. Ovdje biste se našli na pogrešnoj strani — oni su ti koji brane pojedinca, a mi samo branimo vojnika broj 23987, jedinicu u globalnoj strategiji.

— Vi ne mislite ni polovicu od onoga što ste rekli — reče Pyle nelagodno.

— Možda tri četvrtine. Odavno sam ovdje. Znae, dobro je što nisam engage, ima stvari koje bi me mamile da ih učinim... zato što

ovdje na Istoku... e, pa ne volim Ikea. Ja volim eto, ovu dvojicu. To je njihova zemlja. Koliko je sati? Sat mi je stao.

— Osam i trideset.

— Još deset sati, pa ćemo moći krenuti.

— Postaje prilično hladno — reče Pyle i zadrhta. — To nisam očekivao.

— Svuda je uokolo voda. Imam pokrivač u autu. To će biti dostatno.

— Nema opasnosti?

— Rano je za vijetmince.

— Pustite mene.

— Ja sam naviknutiji na mrak.

Kad sam ustao, dva vojnika prestadoše jesti. Rekoh im: Je reviens, tout de suite. Spustio sam noge kroz zaklopna vrata, pronašao ljestve i izišao. Čudno je kako razgovor može umiriti, osobito razgovor o apstraktnim predmetima; čini se da normalizira i najčudnovatiju okolinu. Više se nisam plašio: činilo mi se kao da sam izašao iz sobe i kao da ću se vratiti da nastavim razgovor — promatračnica je bila ulica Catinat, bar »Majestic« ili čak soba na Gordon Squareu.

— Stajao sam možda minutu ispod promatračnice da bi mi se povratio vid. Bilo je zvijezda, ali nije bilo mjesečine. Mjesečeva svjetlost me podsjećala na mrtvačnicu i na hladan bljesak nezaklonjene svjetiljke na mramornoj ploči, dok je svjetlost zvijezda uvijek živa i nikad mirna, i doima se baš kao da nam netko u tom beskrajnom prostoru pokušava priopćiti neku dobru vijest, jer čak su i imena zvijezda prijateljska. Venera je svaka žena koju volimo. Medvjedi su medvjedi djetinjstva, a vjerujem da Južni križ onima koji vjeruju, kao što je moja žena, može biti omiljenom himnom ili molitvom nad posteljom. Stresao sam se, kao Pyle maločas. Noć je bila dovoljno topla, samo je plitka voda koja se prostirala na obje strane davala toj toplini nekakav ledeni ton. Pogledao sam u smjeru auta, i na trenutak, dok sam stajao na cesti, pomislio sam da više nije tamo. To uzdrma moje samopouzdanje, čak i onda kad sam se prisjetio da se on na udaljenosti od trideset jardi gubi u mraku. Nisam mogao, a da ne idem pognutih ramena; činilo mi se da sam tako manje upadljiv.

Morao sam otključati prtljažnik da bih izvadio pokrivač; uplašilo me zveckanje i škljocanje u tišini. Nije mi se sviđalo što je to jedini šum u noći koja je sigurno bila puna ljudi. S dekom preko ramena spustih poklopac pažljivije nego što sam ga podigao, a zatim, baš kad je škljocnuo, nebo prema Sajgonu bijesnu, a zvuk eksplozije zatutnja niz cestu. Mitraljez zaštekta, zaštekta i ušuti ponovno, kad je prestala tutnjava. Pomislih: — Netko je dobio svoje — i vrlo daleko začuh glasove kako ječe od bola i straha ili možda čak od radosti zbog pobjede. Ne znam zašto, ali sam neprestano pomišljao na napadaj koji bi mogao doći odostrag, drumom kojim smo prošli, ali mi trenutno sinu u glavi kako ne bi bilo dobro da su vijetminci tamo naprijed, između nas i Sajgona. Baš kao da smo se nesvjesno vozili ususret opasnosti, umjesto da smo se udaljavali od nje, baš kao što sam i ja sada išao u smjeru opasnosti, vraćajući se prema promatračnici.

Koračao sam, jer se to manje čulo nego kad bih trčao, ali moje je tijelo htjelo trčati.

S podnožja ljestvi viknuh Pyleu: — Ja sam... Fowler. (Čak ni sada nisam mogao natjerati sama sebe da upotrijebim svoje krsno ime). Prizor u stražarnici se bio promijenio. Tave s rižom bile su na podu; jedan od ljudi držao je karabin uz bok, stajao je naslonjen na zid, zureći u Pylea, a Pyle je malo dalje klečao, pogleda uperenog na strojnicu, koja je stajala između njega i drugog stražara. Doimalo se kao da je počeo puzati prema njoj, ali da je bio zaustavljen. Ruka drugog stražara bila je pružena prema karabinu; nitko se nije borio, čak ni prijetio; sličilo je to na onu dječju igru u kojoj se ne smije primijetiti da ste se pomaknuli, jer vas u tom slučaju pošalju natrag, na polaznu točku, da počnete ispočetka.

— Što se događa? — upitah.

Dva stražara me pogledaše, a Pyle se zaletje i povuče strojnicu na svoju stranu sobe.

— Je li to neka igra? — upitah.

— Ne vjerujem im dok imaju puške — reče Pyle.

— Jeste li ikad upotrijebili strojnicu?

— Nisam.

— Divno. Nisam ni ja. Nadam se da je puna. Mi ne bismo znali kako da je napunimo.

Stražari su mirno primili gubitak strojnice. Onaj prvi spusti karabin i položi ga preko koljena, a drugi se nasloni na zid i zatvori oči, kao malo dijete koje vjeruje da ga nitko ne vidi jer je u mraku. Možda je bio sretan što više nema odgovornosti. Negdje daleko tutnjava ponovno poče — tri pucnja, a zatim tišina. Drugi stražar još čvršće stisnu oči.

— Oni ne znaju da je mi ne znamo upotrijebiti — reče Pyle.

— Oni su navodno na našoj strani.

— Mislio sam da vi niste ni na čijoj strani.

— Jedan nula za vas — rekoh ja. — Volio bih da to znaju vijetminci.

— Što se događa tamo vani?

Ponovno sam počeo citirati sutrašnji »Extreme Orient«: »Jedna stražarnica, pedeset kilometara od Sajgona, bila je sinoć napadnuta i privremeno zauzeta od vijetminskih neregularnih jedinica«.

— Ne mislite li da bi bilo sigurnije u poljima?

— Bilo bi strašno vlažno.

— Ne izgledate zabrinuti — reče Pyle.

— Smrtno sam uplašen, ali stvari stoje bolje nego što bi mogle biti. Noću obično ne napadaju više od tri položaja. Naši su izgledi porasli.

— Što je to?

Bila je to buka nekog teškog vozila koje je dolazilo cestom, vozeći prema Sajgonu.

Priđoh puškarnici i pogledah dolje, baš kad je prolazio jedan tenk.

— Patrola — rekoh. Top na tenkovskoj kupoli bio je usmjeren čas na jednu, čas na drugu stranu. Htio sam im doviknuti, ali što bi to koristilo? Oni nisu imali mjesta u tenku za dvojicu beskorisnih civila. Zemljani pod se malo zatresao, dok su prolazili, a zatim ih nestade. Pogledah na sat — osam i pedeset i jedan, pričekah, naprežući se da nešto vidim, kad me zabljesnu svjetlost. Bilo je to kao kad se određuje udaljenost munje prema trenutku u kojem se začula grmljavina. Prošle su gotovo četiri minute prije nego što je top opalio. U jednom času sam pomislio da čujem bazuku kako odgovara, a zatim se ponovno sve utiša.

— Kad se vrate — reče Pyle — mogli bismo im dati signal da nas povezu u logor.

Pod se zatrese od eksplozije. — Ako se vrate — rekoh.

— Ovo je bila mina. — Kad sam ponovno pogledao na sat, bilo je prošlo devet i devetnaest, a tenk se još nije vraćao. Više nije bilo pucnjave.

Sjedoh kraj Pylea i ispružih noge. — Bolje da pokušamo spavati — rekoh. — Sad više ništa ne možemo učiniti.

— Ne sviđaju mi se ovi stražari — reče Pyle.

— Oni su na svom mjestu sve dotle dok se ne pojave vijetminci. Stavite strojnicu ispod nogu, da budemo sigurni.

Zatvorih oči i pokušah zamisliti da sam negdje drugdje — u jednom odjeljku četvrtog razreda kakvi su vozili na njemačkim prugama prije nego što je Hitler došao na vlast, u danima kada je čovjek bio mlad i sjedio cijelu noć bez tužnih misli, kad su sni na javi bili puni nade, a ne straha. Sada je bio sat kad je Fuong sjedila i spremala svoju večernju lulu. Pitao sam se čeka li me pismo — nadao sam se da me ne čeka, jer sam znao što bi sadržavalo, a sve dok ne stigne, mogao sam sanjariti o nemogućem.

— Spavate li? — upita Pyle.

— Ne.

— Zar ne mislite da bi trebalo da podignemo ljestve?

— Počinjem shvaćati zašto ih oni ne podižu. To je jedini način da se izađe odavde.

— Volio bih da se taj tenk već vratio.

— Sada se više neće vratiti.

Pokušao sam pogledavati na sat samo u dugim razmacima, ali razmaci nisu nikad bili toliko dugi koliko se dugima činili. Devet i četrdeset, deset i pet, deset i dvanaest, deset i trideset i dva, deset i četrdeset i jedan.

— Jeste li budni? — upitah Pylea.

— Jesam.

— O čemu mislite?

Oklijevao je. — O Fuong.

— Da?

— Baš sam razmišljao što ona radi.

— To vam mogu reći. Zaključila je da ću provesti noć u Tanjiniu — to ne bi bilo prvi put. Leži na krevetu dok trska, zamočena u prašak od miomirisnog drveta, pomiješanog s glinom, gori da bi

rastjerala komarce, i gleda slike u jednom starom broju »Paris-Matcha«. Kao i Francuzi, i ona ima sklonosti prema kraljevskoj obitelji.

On reče s čežnjom: — Mora da je divno kad čovjek to točno zna.

Mogao sam zamisliti njegove meke pseće oči u mraku. Trebalo je da se zove Fido, a ne Alden.

— Zaista ne znam, ali vjerojatno je tako. Ne vrijedi biti ljubomoran, ako se tu ništa ne može učiniti. Za trbuh nema barikada.

— Katkad mrzim način na koji govorite, Thomas. Znete li kako mi ona izgleda? Čini mi se svježa kao cvijet.

— Jadni cvijet — rekoh. — Ima mnogo korova oko njega.

— Gdje ste je upoznali?

— Plesala je u »Grand Mondeu«.

— Plesala! — uzviknu on, kao da mu je ta pomisao bila bolna.

— To je savršeno pristojno zanimanje — rekoh. — Ne brinite se za to.

— Vi imate tako strašno mnogo iskustva, Thomas.

— Imam i mnogo godina. Kad budete moje dobi...

— Nikad nisam imao djevojku — reče on — bar ne pravo. U onom smislu što bi se nazvalo pravim iskustvom.

— Čini se da vi momci mnogo energije trošite na zviždanje.

— Nikad to nikome nisam rekao.

— Mladi ste. Nemate se čega stidjeti.

— Jeste li imali mnogo žena, Thomas?

— Ne znam što znači mnogo. Ne više od četiri koje su meni nešto značile — ili kojima sam ja nešto značio. Ostalih četrdesetak — čovjek se čudi zašto to čini. Možda zbog higijene, možda zbog društvenih obveza, a možda je i to pogrešno.

— Mislite da je bilo pogrešno?

— Želio bih da mi se vrate one noći. Još uvijek vodim ljubav, Pyle, a vrijednost sam koja se troši. Oh, bilo je tu taštine, naravno. Mnogo vremena prođe prije nego što se prestanemo osjećati ponosnima što smo željeni. Premda sam Bog zna zašto to trebamo osjećati, kad pogledamo oko sebe i vidimo tko sve nije željen.

— Vi ne mislite da nešto sa mnom nije u redu, Thomas?

— Ne, Pyle.

— To ne znači da meni nije potrebno, Thomas, kao svakom drugom. Ja nisam — nastran.

— Nijednom od nas to nije potrebno toliko koliko kažemo. Postoji velika doza autohipnoze. Sada znam da mi nitko nije potreban — osim Fuong. Ali to je stvar koju čovjek s vremenom nauči. Godina dana bi mogla proći bez ijedne nemirne noći, kad nje ne bi bilo tamo.

— Ali ona jest tamo — reče on glasom koji sam jedva mogao čuti.

— Čovjek počinje u promiskuitetu, a završava kao djed, u vjernosti jednoj ženi.

— Čini mi se da je prilično naivno počinjati na taj način...

— Ne.

— To ne stoji u Kinseyjevom izvještaju.

— Zato i nije naivno.

— Znae, Thomas, sasvim je lijepo biti ovdje i ovako s vama razgovarati. Nekako se više i ne osjeća opasnost.

— To smo osjećali u »blitzu« — rekoh — kad bi nastalo zatišje. Ali oni su se uvijek vraćali.

— Kad bi vas netko upitao koje je bilo vaše najdublje seksualno iskustvo, što biste rekli?

Znao sam na to odgovoriti.

— Bilo je to kad sam ležao u postelji, jednog ranog jutra, i promatrao jednu ženu u crvenoj kućnoj haljini kako se češlja.

— Joe kaže da je za njega bilo kad je bio u krevetu s jednom Kineskinjom i jednom crnkinjom u isto vrijeme.

— I ja sam isto to izmislio, kad mi je bilo dvadeset godina.

— Joeu je pedeset.

— Volio bih da znam koju su mu mentalnu dob dali u ratu?

— Je li Fuong bila djevojka u crvenoj kućnoj haljini?

Zažalio sam što mi je postavio to pitanje.

— Ne — rekoh — to je bila jedna prije nje. Kad sam napustio svoju ženu.

— Pa što se dogodilo?

— I nju sam ostavio.

— Zašto?

— Zaista zašto? — Mi smo ljudi — rekoh — kad volimo. Pobjao sam se da je ne izgubim. Mislio sam da vidim kako se mijenja — ne znam je li se zaista mijenjala, ali nisam više mogao podnijeti neizvjesnost. Trčao sam ususret kraju, isto onako kao što kukavica trči ususret neprijatelju i dobiva medalju. Želio sam preteći smrt.

— Smrt?

— Bila je to neka vrsta smrti. Onda sam pošao na Istok.

— I našli ste Fuong.

— Da.

— Ali ne smatrate li da se to događa i s Fuong?

— Ne isto. Vidite, ona druga djevojka me je voljela. Bojao sam se da ne izgubim ljubav. Sada se samo bojim da ne izgubim Fuong.

Pitao sam se zašto li sam to rekao. Njemu nije bilo potrebno ohrabrenje s moje strane.

— Ali ona vas voli, zar ne?

— Ne na isti način. To nije u njezinoj naravi. To ćete vidjeti. Prilično je otrcano zvati ih djecom — ali u njima ima nečeg djetinjastoga. One vas vole za uzvrat, zbog ljubaznosti, zbog sigurnosti, zbog darova koje im dajete, a mrze vas zbog udaraca ili zbog nepravde. Njima nije poznato kako je to — jednostavno ući u sobu i voljeti nekog stranca. Za čovjeka u godinama, Pyle, to je velika sigurnost — one neće pobjeći iz kuće sve dotle dok je kuća sretna.

Nisam namjeravao zadati mu bol. To sam shvatio tek tada, kad je rekao s pritajenom srdžbom: — Ona bi možda više voljela veću sigurnost ili više ljubaznosti.

— Možda.

— Zar se ne plašite toga?

— Ne toliko koliko sam se drugoga plašio.

— Volite li je vi uopće?

— Oh, da, Pyle. Volim je. Ali na onaj pravi način ja sam volio samo jednom.

— I pored onih četrdeset i više žena — okomi se on na mene.

— Siguran sam da je to ispod Kinseyjeva prosjeka. Znate, Pyle, žene ne žele nevine. Nisam siguran ni da i mi to volimo, osim ako smo patološki tipovi.

— Nisam mislio reći da sam nevin — reče on.

Svi moji razgovori s Pyleom, čini se, zadobivali su groteskni smjer. Jesu li to oni zbog njegove iskrenosti tako iskakali iz uobičajenog kolosijeka? Njegov razgovor nikad nije zaokretao na zavojima.

— Možete imati stotinu žena, pa da ipak budete nevini, Pyle. Najveći broj američkih vojnika, koji su za vrijeme rata bili obješeni zbog silovanja, bili su nevini. U Europi ih nema toliko. Meni je to drago. Oni čine mnogo štete.

— Ne razumijem vas, Thomas.

— Nema smisla da vam objašnjavam. Uostalom, taj predmet razgovora ionako mi je dosadan. Dostigao sam doba kad mi seks više nije toliko problem kao što su starost i smrt. Ja se budim misleći o njima, a ne o tijelu neke žene. Ja samo ne želim biti sam u posljednjih deset godina života, to je sve. Ne znam o čemu bih mislio po cijeli dan. Zato bih više volio da sa mnom u sobi bude žena, makar i neka koju ne volim. Ali ako me Fuong ostavi, hoću li imati energije da nađem drugu?...

— Ako je to sve što ona vama znači...

— Sve, Pyle! Čekajte dok i vas ne bude strah da ćete deset godina živjeti sami, bez druga, i na kraju dospjeti u starački dom. Onda ćete početi trčati u bilo kojem pravcu, čak ćete bježati i od one djevojke u crvenoj kućnoj haljini, da nađete drugu, bilo koju, koja će ostati do konca.

— Zašto se onda ne vratite svojoj ženi?

— Nije lako živjeti s nekim koga ste povrijedili.

Jedna strojnica ispali dug rafal — nije mogao biti udaljen više od pola milje. Možda je neki nervozni stražar pucao na sjenke; možda je počeo drugi napadaj. Nadao sam se da je napadaj — to je povećavalo naše izgledе.

— Bojite li se, Thomas?

— Naravno da se bojim. Svim svojim instinktom. Ali mi razum kaže da je pametnije ovako umrijeti. Zato sam došao na Istok. Smrt je tu uz tebe.

Pogledah na sat. Bilo je prošlo jedanaest. Još noć od osam sati i onda ćemo moći odahnuti. — Čini se da smo razgovarali gotovo o svemu, osim o Bogu. Bolje da njega ostavimo za sitne sate.

— Vi ne vjerujete u njega, zar ne?

— Ne.

— Bez njega za mene mnoge stvari ne bi imale nikakva smisla.

— Za mene nemaju nikakva smisla ni s njim.

— Jednom sam čitao neku knjigu...

Nikad nisam doznao koju je to knjigu Pyle čitao. (Vjerojatno je da to nije bio ni York Harding, ni Shakespeare ni »Antologija suvremenih stihova«, ni »Psihologija braka« — možda je to bio »Trijumf života«). Jedan glas odjeknu u promatračnici, činilo se kao da govori iz sjenke kod zaklopnih vrata, jedan mukli glas kao iz megafona, koji je govorio nešto na vijetnamskom.

— Lijepo ćemo se provesti — rekoh.

Stražari su slušali razjapljenih usta, okrenuvši lica prema puškarnici.

— Što je — upita Pyle.

Idući do otvora, osjećao sam kao da prolazim kroz snop glasa. Brzo pogledah van, ništa se nije vidjelo, nisam čak mogao raspoznati ni cestu, a kad sam pogledao natrag u sobu, karabin je bio uperen, nisam bio siguran — da li u mene ili u otvor. Ali dok sam se kretao pokraj zida, karabin se klatio, kolebao i pokrivao me; glas je neprestano isto ponavljao. Ja sjedoh, a karabin se spusti.

— Što kaže? — upita Pyle.

— Ne znam. Vjerujem da su pronašli auto i da govore ovim momcima da nas predaju ili... Bolje dohvatite tu strojnicu prije nego što se odluče.

— On će pucati.

— Još nije siguran. Kad bude siguran, on će ionako pucati.

Pyle pomakne nogu i puška se diže.

— Ja ću se pomaknuti do zida — rekoh. — Kad skrene pogled, nanišajte.

Baš kad sam ustao, glas umuknu; tišina me natjera da skočim. Pyle reče oštro:

— Spusti pušku.

Imao sam tek toliko vremena da pomislim je li strojnica prazna — nisam se bio ranije potrudio da to provjerim — i u tom času čovjek baci svoju pušku.

Ja prijedoh na drugu stranu i podigoh je. Onda glas ponovno poče — imao sam dojam da se nijedan slog nije promijenio. Možda su upotrebljavali gramofonsku ploču. Zanimalo me je kad će isteći ultimatum.

— Što će biti sada? — upita Pyle, kao gimnazijalac koji promatra zornu nastavu u laboratoriju, izgledalo je kao da se to njega osobno ne tiče.

— Možda bazuka, možda neki vijetminac.

Pyle ispita svoju strojnicu. — Ne čini mi se da tu ima neka tajna — reče. — Da opalim?

— Ne, pustite ih da oklijevaju. Oni bi više voljeli da zauzmu stanicu bez pucnjave, a to će nam dati vremena. Bolje da se brzo izgubimo.

— Možda čekaju dolje.

— Možda.

Oba muškarca su nas promatrala — kažem muškarca, ali sumnjam da su ukupno imali četrdeset godina.

— A oni? — upita Pyle i doda s izravnošću koja je zaprepastavala — Da ih ubijem? — Možda je želio iskušati svoju strojnicu.

— Oni nisu ništa uradili.

— Htjeli su nas predati.

— Zašto ne? — rekoh. — Mi nemamo ovdje nikakvog posla. To je njihova zemlja.

Ispraznih pušku i stavih je na pod.

— Valjda nećete to ostaviti — reče on.

— Suviše sam star da bježim s puškom. A ovo nije moj rat. Hajdemo.

Nije to bio moj rat, ali bih volio da su i oni u mraku to isto znali. Ugasio sam svjetiljku, spustio noge kroz zaklopna vrata i, pipajući, tražio ljestve. Mogao sam čuti stražare kako, kao neki šansonjeri, šapuću nešto jedan drugome na svom jeziku koji je zvučao kao pjesma. — Ravno naprijed! — rekoh Pyleu. — Pravac u rižina polja. Upamtite, tamo je voda — ne znam koliko je duboka. Spremni?

- Da.
- Hvala na društvu.
- Bilo mi je drago — reče Pyle.

Začuh stražare kako se kreću iza nas; pitao sam se imaju li noževe. Glas iz megafona govorio je odlučno, kao da pruža posljednju priliku. Nešto se lako pomaknulo ispod nas, u mraku, ali možda je to bio štakor. Zastadoh. — Volio bih, dobijesa, da mogu nešto popiti — prošaptah.

- Hajdemo.

Nešto se penjalo na ljestve. Ništa nisam čuo, ali su se ljestve tresle ispod mojih nogu.

- Zašto ste zastali? — upita Pyle.

Ne znam zašto sam mislio kao da je to »nešto«, to tiho, potajno približavanje. Samo se čovjek mogao penjati ljestvama, ali ipak nisam mogao misliti na nj kao na čovjeka sličnog meni — djelovalo je kao da se to neka životinja kreće da ubija, vrlo mirno i sigurno, s nemilosrdnošću nekog drugog živog bića. Ljestve su se tresle i tresle, i meni se učini da vidim nečije oči kako zure gore. Odjednom to više nisam mogao izdržati, pa skočih, a tamo dolje nije bilo ničega osim spužvaste zemlje, koja mi zgrabi gležanj i iskrene ga, baš kao što bi to učinila neka ruka. Mogao sam čuti kako se Pyle spušta ljestvarna; shvatio sam da sam bio uplašena budala koja nije mogla prepoznati svoje vlastito drhtanje, a vjerovao sam da sam tvrd i da nemam mašte, baš kakav i treba biti pravi promatrač i reporter. Stadoh, ali odmah ponovno padoh od boli. Potrčah prema polju, vukući jednu nogu za sobom, i začuh Pylea kako stiže iza mene. A zatim se projektil bazuke rasprsnu na promatračnici, i ja ponovno padoh licem prema zemlji.

4

- Jeste li ranjeni? — upita Pyle.
- Nešto me je udarilo u nogu. Ništa ozbiljno.
- Hajdemo dalje — tjerao me je Pyle.

Mogao sam ga jedva vidjeti jer je bio pokriven finom bijelom prašinom. A zatim jednostavno iščezne, kao slika na platnu kad svjetiljka projektora izgori; samo se zvučna vrpca dalje okretala.

Oprezno se podigoh na moje zdravo koljeno i pokušah se podignuti a da što manje opteretim povrijeđeni lijevi gležanj, a zatim ponovno padoh bez daha, svladan bolom. Nije bio u pitanju samo gležanj: nešto se bilo dogodilo s mojom lijevom nogom. Nisam se mogao brinuti, bol je odnijela brigu. Mirno sam ležao na zemlji, nadajući se da me bol neće opet snaći; čak sam zadržavao dah, kao što se radi kad boli zub. Nisam razmišljao o vijetmincima koji će uskoro pretražiti ruševine promatračnice; još jedna granata rasprsnu se na njoj — htjeli su da budu potpuno sigurni prije nego što uđu. Koliko stoji novca, pomislih kad se bol stišala, da se ubije nekoliko ljudskih bića; konje možete ubijati mnogo jeftinije. Nije moguće da sam bio potpuno pri svijesti, jer sam počeo umišljati kako sam zalutao u dvorište živodera, koji je bio najveće strašilo mog djetinjstva, u malom gradu u kome sam se rodio. Uvijek smo mislili da čujemo konje kako ržu od straha i da čujemo prasak bezbolnog pištolja.

Prošlo je neko vrijeme dok se bol ponovno stišala; ležao sam mirno, zadržavajući dah, jer mi se to činilo isto tako važno. Razmišljao sam pri potpunoj svijesti da li da otpužem prema poljima, vijetminci možda neće imati vremena da traže daleko. Vjerojatno je sad i druga patrola vani i pokušava stupiti u vezu s posadom prvoga tenka. Ali ja sam se više bojao bola nego partizana, i mirno sam ležao. A Pyleu nije bilo traga; sigurno je stigao do polja. Tada začuh nekoga kako plače. Glas je dolazio iz smjera promatračnice, ili onoga što je prije bilo promatračnica. Nije sličilo na plač čovjeka; bilo je kao da plače dijete koje se plaši mraka, a ipak se boji vikati. Pretpostavljao sam da je to jedan od ona dva momka; možda je njegov drug bio ubijen. Nadao sam se da mu vijetminci neće prerezati grkljan. Rat se ne smije voditi s djecom; i malo zgrčeno tijelo u blatu ponovno mi dođe pred oči. Zatvorih oči — i to je pomagalo da se bol ne vrati; čekao sam. Jedan glas povika nešto što nisam razumio. Čak sam osjetio da bih mogao spavati u toj tami i osamljenosti, u odsutnosti boli.

Onda začuh Pylea kako šapće: — Thomas, Thomas. Brzo je naučio neprimjetno se kretati. Nisam ga bio čuo kad se vratio.

— Odlazite — šapnuh mu.

Onda me on pronađe i legne pokraj mene. — Zašto niste došli? Jeste li ranjeni?

- Noga. Mislim da je slomljena.
- Metak?
- Ne, ne. Klada. Nešto s promatračnice. Ne krvari.
- Morate pokušati.
- Idi te, Pyle. Neću, previše boli.
- Koja noga.
- Lijeva.

On dopuže do mene i podigne moju ruku preko svog ramena. Želio sam zaječati kao onaj momak iz promatračnice, a onda sam se naljutio, ali je bilo tako teško izraziti srdžbu šaptom.

- Đavo nek vas nosi, Pyle, ostavite me. Želim ostati.
- Ne možete.

Podigao me je dopola na leđa; bol je bila nepodnošljiva.

- Nemojte biti nekakav prokleti heroj. Neću ići.
- Morate mi pomoći — reče on — ili će nas obojicu uhvatiti.
- Vi...
- Šutite, inače će vas čuti.

Plakao sam od jada — jača riječ ne bi bila na mjestu. Podigoh se oslanjajući se na njega, i pustih lijevu nogu da mi visi — mora da smo se doimali kao nespretni natjecatelj u utrci na tri noge; ne bismo imali mnogo izgleda da nije, u trenutku kad smo polazili, jedan mitraljez osuo vatru, u kratkim brzim rafalima, negdje dolje na cesti u pravcu sljedeće promatračnice; to se možda probijala neka patrola, ili su možda dalje povisivali dosadašnji rezultat od tri uništene promatračnice. To je prikriilo šum našeg polaganog i nespretnog bijega.

Nisam siguran jesam li cijelo vrijeme bio pri svijesti; mislim da je posljednjih dvadeset jardi Pyle morao gotovo sam nositi svu moju težinu. On reče: — Sada pazite. Ulazimo. — Suha riža šuštalala je oko nas, a blato je šljapkalo i dizalo se. Voda nam je bila do struka, kad je Pyle zastao. Disao je teško, a pri svakom prekidu daha, iz pluća mu je dopirao zvuk sličan kreketanju.

- Oprostite — rekoh.
- Nisam vas mogao ostaviti — reče Pyle.

Prvo što sam osjetio bilo je olakšanje: voda i blato držali su mi nogu blago i čvrsto kao zavoj, ali uskoro smo drhtali od zime. Pitao sam je

li prošla ponoć; ovo je trebalo izdržati još šest sati, ako nas vijetminci ne pronađu.

— Možete li malo prebaciti težinu? — upita Pyle.

— Samo na trenutak? — I moja nerazumna razdraženost se vrati — nisam za nju imao drugog opravdanja osim boli. Nisam tražio da me netko spasi ili da mi odgodi smrt na tako bolan način. Pomislih s čežnjom na svoj ležaj na tvrdoj, suhoj zemlji. Stajao sam na jednoj nozi, kao roda, pokušavajući osloboditi Pylea svoje težine, i dok sam se pomicao stabljike riže počеше šušati i lomiti se.

— Spasili ste mi život... — rekoh, a Pyle se nakašlja kao da se sprema na neki konvencionalni odgovor — ... da bih mogao umrijeti ovdje. Više volim suhu zemlju.

— Bolje nemojte govoriti — reče Pyle, kao da govori nekom bolesniku.

— Tko je, dođavola, tražio od vas da mi spasite život? Došao sam na Istok da budem ubijen. To je vaš prokleti bezobrazluk... Teturao sam u blatu, i Pyle prebaci moju ruku oko svog ramena.

— Opustite se — reče.

— Gledali ste ratne filmove. Nismo marinci i ne možete dobiti ratno odlikovanje.

— Pst! Začuli su se koraci koji su se približavali rubom polja; mitraljez je prestao pucati, i nije se čulo ništa osim koraka i laganog šuškanja riže od našeg disanja. Onda koraci zastadoše; činilo se da su udaljeni od nas svega za dužinu sobe. Osjetih Pyleovu ruku na zdravom boku, kako me polagano pritiskuje; zajedno smo vrlo polagano tonuli u blatu, da bi riža što manje šuškala. Oslonjen na jedno koljeno, zabačene glave, mogao sam držati samo usta izvan vode. Noga me opet poče boljeti, i ja pomislih:

— Ako se ovdje onesvijestim, utopit ću se. — Uvijek sam mrzio pomisao da bih se mogao utopiti i bojao sam je se. Zašto čovjek ne može izabrati smrt? Sada se nije čulo ništa; u daljini od dvadesetak jardi čekali su da netko šušne, zakašlja se, kihne.

— Oh, Bože — pomislih — kihnut ću. Da me je bar ostavio, bio bih odgovoran samo za svoj život, a ne i za njegov, a on želi živjeti. — Stavih slobodan prst na gornju usnu; bila je to vještina koju sam naučio kad smo se još kao djeca igrali skrivača, ali kihanje je

čekalo, prasak se odlagao, kao da su i oni u tami čekali na kihanje. Dolazilo je, dolazilo i došlo...

Ali točno u sekundi kad sam kihnuo, vijetminci otvoriše vatru iz strojnica, rafal proletje kroz rižu i proguta moje kihanje svojim oštrim pucnjima, nalik na zvuk stroja koji buši rupe u čeliku. Udahnuh duboko i zaronih — tako čovjek nagonski izbjegava ono što voli, koketirajući sa smrću kao žena koja traži da je siluje ljubavnik. Riža nad našim glavama polehnu i oluja prođe. Pridigosmo se da udahnemo zrak, u istom trenutku začusmo kako koraci odlaze natrag prema promatračnici.

— Uspjeli smo — reče Pyle, a ja sam se čak i usred bolova pitao što smo uspjeli: spasiti mi starost, urednički stolac, osamljenost; što se njega tiče, sada znam da je govorio prerano. Onda smo i dalje čekali u toj hladnoći. Na cesti prema Tanjinu planu velika vatra; gorjela je veselo kao na nekoj svečanosti.

— To je moj auto — rekoh.

Pyle reče: — Šteta, Thomas. Žao mi je što je propao.

— Čini se da je u spremniku bilo tek toliko benzina da se zapali. Je li i vama tako hladno kao meni, Pyle?

— Ne bi mi moglo biti hladnije.

— Kako bi bilo da izađemo i legnemo na cestu?

— Dajmo im još pola sata.

— Teret je na vama.

— Mogu izdržati, mlad sam. — Htio je da to ispadne kao šala, ali mene kao da je polio vodom hladnom poput ovog blata. Imao sam namjeru ispričati se zbog načina kojim je moja bol govorila, ali ona progovori ponovno. — Vi ste zaista mladi. Možete si dopustiti da čekate, zar ne?

— Ne razumijem vas, Thomas.

Činilo se kao da smo zajedno proveli sve noći jednog tjedna, ali me on nije mogao razumjeti bolje nego što je razumio francuski.

— Bolje bi bilo da ste me ostavili — rekoh mu.

— Ne bih mogao izaći na oči Fuong — reče on. Njezino ime ležalo je tu kao bankarova ponuda. Ja je prihvatih.

— Tako, dakle, to je bilo zbog nje — rekoh.

Ono što je moju ljubomoru činilo još besmislenijom i ponižavajućom bilo je to što sam je morao izraziti najtišim šapatom — nije imala

glasa, a ljubomora voli glumu. — Vi mislite da ćete je zadobiti tim herojstvom. Kako se varate! Da sam mrtav, onda biste je imali.

— Nisam to mislio — reče Pyle. — Kad je čovjek zaljubljen, onda želi da se ponaša časno, to je sve.

To je istina, pomislih, ali ne tako kako on to naivno zamišlja. Biti zaljubljen znači vidjeti sebe onako kako se gleda nekog drugoga, znači biti zaljubljen u svoju vlastitu lažnu i uzvišenu sliku. U ljubavi smo nesposobni da budemo časni — hrabro djelo nije ništa drugo do igranje uloge za dva gledaoca. Možda više nisam bio zaljubljen, ali sam se toga sjećao.

— Da ste to bili vi, ja bih vas ostavio — rekoh.

— Oh, ne, ne biste me ostavili, Thomas — doda on s nepodnošljivim samozadovoljstvom. — Poznajem vas bolje nego što sami sebe poznajete.

Ljutito pokušah odmaknuti se od njega i ustati, ali mi se bol vratila kao vlak koji tutnji kroz tunel, i ja se još jače naslonih na njega, prije nego što počeh tonuti u vodu. On ovi ruke oko mene i pridržava me, a zatim me stopu po stopu počeo vući prema sprudu i rubu ceste. Kad me je doveo tamo, položio me ispružena u plitko blato na rubu polja; kad je bol prestala, otvorih oči i prestadoh zadržavati dah; mogao sam vidjeti samo zamršene brojeve sazviježđa — nepoznate brojeve koje nisam umio pročitati; to nisu bile zvijezde moje domovine. Njegovo se lice nagnu nada mnom i zakloni ih.

— Idem niz cestu, Thomas, da nađem patrolu.

— Ne budite ludi — rekoh. — Ubit će vas prije nego što saznaju tko ste. Ukoliko vas vijetminci ne uhvate.

— To je jedina mogućnost. Ne možete ležati u vodi šest sati.

— Onda me položite na cestu.

— Ima li smisla da vam ostavim strojnicu? — upita sa sumnjom.

— Naravno da nema. Ako ste odlučili postati heroj, idite barem polako kroz rižu.

— Patrola bi mogla proći prije nego što bih im stigao uputiti signale.

— Vi ne govorite francuski.

Vikat ću »Je sui Frongse«. Ne brinite se, Thomas. Bit ću vrlo oprezan.

Prije nego što sam mogao odgovoriti, on se udalji izvan dometa šaptanja — kretao se najtiše što je mogao, zastajkujući često. Mogao sam ga vidjeti u svjetlosti kola koja su gorjela, ali se nije čuo nikakav metak. Ubrzo zatim on odmakne iza plamena. Koraci se više nisu čuli, ponovno zavlada tišina. Oh da, bio je oprezan, i to onako kao što je bio oprezan kad je plovio niz rijeku do Tad Dijema, oprezan kao heroj u dječjoj pustolovnoj priči, ponosit na svoju opreznost kao na skautsku značku i potpuno nesvjestan besmislenosti i nevjerojatnosti svoje pustolovine.

Ležao sam i osluškivao da čujem metke vijetminaca ili ophodnje Legije stranaca, ali ih nije bilo. Trebat će mu vjerojatno sat, ili čak i više, prije nego što stigne do neke promatračnice, ako ikad stigne do nje. Okrenuo sam glavu toliko da bih vidio što je ostalo od naše promatračnice: gomila blata i bambusove trske, i potpornji koji su se doimali kao da tonu, kako je plamen kola opadao. Kad je bol prestala, nastade mir — neka vrsta Dana primirja za živce; poželio sam zapjevati. Mislio sam kako je to čudno kad ljudi moje profesije napišu samo dva retka vještice o ovakvoj noći — bila je to samo jedna obična noć, a jedino sam ja bio nešto neobično u njoj. Onda začuh ponovno tiho jecanje koje je dolazilo iz ruševina promatračnice. Jedan od stražara sigurno je bio još živ.

Pomislih: —Jadnik, da nismo ostali bez benzina kraj njegova položaja, mogao se predati, kao što se gotovo svi predaju, ili je mogao pobjeći na prvi poziv megafona. Ali mi smo bili tamo — dva bijelca, i imali smo strojnicu, i oni se nisu usudili ni pomaknuti. Kad smo otišli, bilo je prekasno. Ja sam bio odgovoran za taj glas koji je jecao u mraku; ja sam se ponosio svojom objektivnošću i time što ne pripadam ovom ratu, ali ove sam rane ja izazvao, isto onako kao da sam upotrijebio strojnicu kao što je htio Pyle.

Pokušah prijeći nasip i izaći na cestu. Želio sam mu se pridružiti. Jedina stvar koju sam mogao učiniti bila je da s njim podijelim bol. Ali moja vlastita bol me gurnu natrag. Nisam ga više mogao čuti. Ležao sam mirno i ništa nisam čuo osim svoje vlastite boli koja je kucala kao neko čudovišno srce; zadržavao sam dah, moleći se Bogu u kojega nisam vjerovao. — Daj mi da umrem ili da se onesvijestim. Daj mi da umrem ili da se onesvijestim! — A onda sam se, vjerojatno, i onesvijestio, i nisam bio svjestan ničega dok nisam

počeo sanjati kako su mi se vjeđe smrznule i kako netko gura dlijeto da ih razdvoji, kako ga želim opomenuti da mi ne ozlijedi oči, ali nisam mogao progovoriti, i dlijeto prođe između njih, i jedna zublja zasvijetli mi ispred očiju.

— Uspjeli smo, Thomas — reče Pyle. — Toga se sjećam, ali se ne sjećam onoga što je kasnije Pyle drugima pričao: kako sam pokazivao rukom u pogrešnom smjeru i govorio im da je u promatračnici jedan čovjek i da ga moraju pronaći. Uostalom, ja nisam mogao zastupati sentimentalnu pretpostavku koju je zastupao Pyle. Poznajem samoga sebe i znam kako je duboka moja sebičnost. Ne mogu se osjećati ugodno (a jedina mi je želja da se ugodno osjećam), ako znam da nekog drugoga nešto boli, na vidljiv, glasan ili opipljiv način. To lakovjerni katkad pogrešno tumače kao nesebičnost, dok sve što ja činim jest samo to da žrtvujem manje dobro — u ovom slučaju odlagao sam da mi se pomogne u olakšanju bola — radi mnogo većeg dobra — duševnog mira, kada mislim samo o sebi.

Vratili su se kako bi mi rekli da je dječak mrtav, a ja sam bio sretan — nisam više morao trpjeti ni kad se injekcija morfija zabila u moju nogu.

TREĆE POGLAVLJE

Polagano sam se uspinjao stubama u svoj stan u ulici Catinat, zastavši da se odmorim na prvom odmorištu. Starice su brbljale kao i uvijek, zgurivši se na podu pred nužnikom. Sudbina im je bila urezana u crtama lica, kao što je drugima urezana na dlanu. Šutjele su dok sam prolazio, a ja sam se pitao što li bi mi rekle, kad bih znao njihov jezik, o onome što se dogodilo dok sam bio u bolnici Legije stranaca, tamo na cesti prema Tanjinu. Negdje u promatračnici ili u polju bio sam izgubio ključeve, ali sam poslao poruku Fuong, koju je sigurno primila, ako je bila još tu. To »ako« bilo je mjera moje nesigurnosti. U bolnici nisam dobio nikakve vijesti od nje, ali ona je vrlo teško pisala francuski, a ja nisam umio čitati vijetnamski. Zakucah na vrata, a ona se odmah otvoriše; sve je djelovalo isto. Pozorno sam je promatrao dok je pitala kako mi je i dotakla se moje noge u daščicama, te mi postavila rame da se na njega oslonim, kao da se čovjek može sa sigurnošću nasloniti na tako mladu biljku.

— Sretan sam što sam kod kuće — rekoh.

Ona mi reče da sam joj nedostajao — to je naravno bilo ono što sam želim čuti; ona mi je uvijek govorila ono što sam želio čuti, kao kuli koji odgovara na pitanja, osim u slučaju nesreće. Sada sam čekao nesreću.

— Kako si se zabavljala? — upitah.

— Oh, često sam viđala sestru. Našla je posao kod Amerikanaca.

— Zbilja, našla je? Je li joj Pyle pomogao?

— Nije Pyle, nego Joe.

— Tko je Joe?

— Poznaješ ga. Ekonomski ataše.

— Oh, naravno, Joe.

To je bio čovjek kojega se uvijek zaboravlja. Ni dan-danas ne bih ga mogao opisati; sjećam se samo njegove debljine, njegova naprahanog i glatko obrijanog lica, i njegova glasnog smijeha. Ne mogu se sjetiti njegovih osobnih podataka — osim da su ga zvali Joe. Ima ljudi čija su imena uvijek skraćena.

Uz Fuonginu pomoć ispružih se na krevetu.

— Jesi li bila u kinu? — upitah je.

— Igra jedan smiješan film u Catinatu — i smjesta mi počeo pričati sadržaj filma, čak i najsitnije pojedinosti, dok sam ja gledao po sobi, da bih otkrio bijelu omotnicu koja bi mogla biti brzoglasnik. Sve dok ne upitam mogu vjerovati da mi je zaboravila reći, a kuverta je mogla biti tamo na stolu, pokraj pisaćeg stroja, ili na ormaru, a možda ju je zbog sigurnosti stavila u ormar za posuđe, gdje je držala svoju zbirku šalova.

— Poštar, čini mi se da je to bio poštar, a možda je bio i načelnik, pratio ih je kući, pa je posudio ljestve od pekara i popeo se kroz Carinnein prozor, ali, znaš, ona je bila otišla u susjednu sobu s Françoise, ali on nije čuo da dolazi gospođa Bompierre, a ona uđe i vidje ga na vrhu ljestvi i pomisli...

— Tko je bila gospođa Bompierre? — upitah, okrenuvši glavu da pogledam umivaonik, kamo je ona katkad, među bočice, stavljala podsjetnik.

— Rekla sam ti. To je bila Carinneina majka i tražila je muža, jer je bila udovica...

Ona sjede na krevet i stavi mi ruku u košulju. — Bilo je strašno smiješno — reče.

— Poljubi me, Fuong.

Ona nije znala koketirati. Ona to učini, odmah čim sam je zamolio, i onda nastavi pričati sadržaj filma. Isto bi tako vodila ljubav da sam to zatražio, smjesta, skinuvši hlače bez pitanja, a kasnije bi nastavila priču o gospođi Bompierre i poštarevoj neprilici.

— Je li stigao neki telegram?

— Jest.

— Zašto mi ga nisi dala?

— Previše je rano za rad. Moraš leći i odmoriti se.

— To možda nije posao.

Ona mi ga pruži i vidjeh da je otvoren. Glasio je: »Treba četiri stotine riječi tumačenja o posljedicama de Lattreova odlaska na vojnu i političku situaciju«.

— Da — rekoh. — To je posao. Kako si znala? Zašto si ga otvorila?

— Mislila sam da je od tvoje žene. Nadala sam se da je dobra vijest.

— Tko ti je preveo?

— Odnijela sam ga sestri.

— Da je bila loša vijest, bi li me ostavila, Fuong?

Ona rukom prijeđe po mojim grudima da bi me umirila, ne shvaćajući da sam tada tražio riječi, ma kako bile neistinite.

— Želiš li lulu? Ima pismo za tebe. Mislim da je možda od nje.

— Jesi li i njega otvorila?

— Ja ne otvaram tvoja pisma. Telegrami su javni. Činovnici ih čitaju.

Ta oмотnica se nalazila među šalovima. Ona je pažljivo izvadi i nastavi na krevet. Prepoznah rukopis.

— Ako su loše vijesti, što ćeš...

Dobro sam znao da mogu biti samo loše. Brzojav je mogao značiti iznenađan čin velikodušnosti; a pismo je moglo značiti samo objašnjavanje i opravdavanje. Ne dovrših pitanje, jer nije bilo pošteno tražiti obećanje koje se ne može održati.

— Čega se bojiš? — upita Fuong, a ja pomislih: »Bojim se osamljenosti. Novinarskog kluba i sobe za samca, bojim se Pylea«.

— Pripremi mi brandi sa sodom — rekoh.

Pogledah početak pisma: »Dragi Thomase«, i kraj: »Odana, Helen«, i sačekah brendi.

— Je li od nje?

— Da. — Prije nego što sam ga počeo čitati, pitao sam se hoću li na kraju trebati lagati ili ću moći kazati istinu Fuong.

»Dragi Thomas,

nisam bila iznenađena kad sam dobila tvoje pismo i saznala da nisi sam. Ti nisi čovjek koji dugo ostaje sam, zar ne?

Ti skupljaš žene kao što tvoj kaput skuplja prašinu. Možda bih imala više suosjećaja za tvoju stvar, kad ne bih osjećala da ćeš vrlo lako naći utjehu kad se vratiš u London. Ne nadam se da ćeš mi vjerovati, ali pomisao na sirotu djevojku navodi me na oklijevanje i sprečava me da ti jednostavno brzojavim. Ne. Mi smo sklone da se upletemo više nego vi«.

Popih čašicu brendija. Nisam shvaćao kako seksualne rane godinama ostaju otvorene. Nepromišljeno — ne birajući riječi — ja

sam njezine ponovno raskrvario. Tko ju je mogao kriviti što je za uzvrat tražila moje ožiljke? Kad smo nesretni, zadajemo i drugima bol.

— Je li loše? — upita Fuong.

— Malo teško — rekoh. — Ali ona ima pravo...

Nastavih čitati:

»Uvijek sam vjerovala da si Anne volio više od svih nas, dok se nisi spakirao i otišao. Sada namjeravaš ostaviti neku drugu ženu, jer iz tvog pisma mogu zaključiti da ti zaista ne očekuješ povoljan odgovor. 'Učinio sam sve što je moguće' — zar ne misliš da je tako? Što bi uradio da sam ti brzojavila:

Da! Bi li se zaista s njom oženio? (Moram pisati ona — jer mi nisi rekao njezino ime). Možda bi se i oženio. Vjerojatno, kao i svi mi, stariš i ne voliš živjeti sam. I ja se katkad osjećam vrlo usamljena. Čula sam da je Anne našla drugog suputnika. Ali ti si je na vrijeme ostavio.«

Točno je pronašla zaraslu ranu. Ponovno otpih.

Riječ »krvarenje« pade mi na pamet.

— Hoćeš li da ti pripravim lulu? — upita Fuong.

— Bilo što — rekoh — bilo što.

»To je jedan od razloga zašto treba da kažem: Ne! (Nije potrebno govoriti o religioznim razlozima, jer ti ih nikad nisi ni razumio, niti vjerovao u njih). Tebe vjenčanje ne sprječava da napustiš neku ženu, zar ne? Ono samo odgađa postupak, a bilo bi još nepoštenije u odnosu na tu djevojku, u slučaju da s njom živiš isto toliko koliko si živio sa mnom. Doveo bi je u Englesku, gdje bi bila izgubljena, strankinja, a kad bi je napustio, osjećala bi se strašno ostavljenom. Ne vjerujem da ona upotrebljava nož i vilicu, zar ne? Sirova sam, jer mislim više na njezino dobro nego na tvoje. Ali, Thomas, ja mislim i na tvoje dobro.«

Osjećao sam fizičku bol. Odavno nisam bio dobio pismo od žene. Natjerao sam je da piše i mogao sam u svakom retku osjetiti njezinu bol. Njena je bol navalila na moju; vratili smo se staroj navici da jedno drugo ranjavamo. Kad bi samo bilo moguće voljeti bez ozljeđivanja — vjernost nije dostatna; bio sam vjeran Anne, a ipak sam je povrijedio. Ozljeda je u činu posjedovanja; suviše smo mali dušom i tijelom da bismo drugu osobu posjedovali bez oholosti, ili da

nas drugi posjeduje bez poniženja. U neku ruku bio sam sretan što me moja žena ponovno udarila — odavno sam bio zaboravio njezinu bol, a ovo je bila jedina vrsta naknade koju sam joj mogao dati. Na žalost, nevini su uvijek upleteni u bilo koji sukob. Uvijek, svuda, neki glas plača iz promatračnice. Fuong upali grijalo za opijum: — Hoće li dopustiti da se vjenčamo?

— Još ne znam.

— Zar ne kaže?

— Ako i kaže, čini to vrlo polagano.

Pomislih: »Koliko se ponosiš što si degage, reporter, a ne pisac uvodnih članaka, a kakvu zbrku praviš iza scene! Ona druga vrsta rata je bezazlenija od ove. Čovjek manje štete nanosi merzerom«.

— »Kad bih se odlučila protiv svog dubokog uvjerenja i kad bih rekla — Da! — bi li to bilo dobro za tebe? Kažeš da si pozvan u Englesku, a ja mogu zamisliti kako ti to mrziš i kako ćeš učiniti sve da to učiniš lakšim. Mogu vidjeti kako se ženiš pošto si popio neku više. Prvi put smo stvarno i mi to pokušali — ti isto toliko, koliko i ja — i nismo uspjeli. Čovjek drugi put ne pokušava tako ozbiljno. Kažeš da će to biti kraj tvoga života, ako izgubiš tu djevojku. Jednom si istu rečenicu upotrijebio u odnosu na mene — mogla bih ti pokazati pismo, još ga imam — a vjerujem da si isto tako pisao i Anne. Kažeš da smo uvijek pokušavali jedno drugome govoriti istinu, ali, Thomas, tvoja istina je uvijek tako privremena. Od kakve je koristi da se čovjek s tobom prepire ili da te u nešto pokuša uvjeriti? Lakše je učiniti ono što mi moja vjera nalaže da učinim — što ti misliš da je nerazumno — i jednostavno napisati: Ne pristajem na rastavu, moja religija je zabranjuje, i zato je, Thomas, odgovor — ne«.

Bilo je napisano još pola stranice, nisam čitao dalje, sve do »Odana Helen«. Mislim da je sadržavalo vijesti o vremenu i o nekoj staroj tetki koju sam volio.

Nisam imao razloga da se žalim, očekivao sam ovakav odgovor. U njemu je bilo mnogo istine. Jedino bih volio da nije tako dugo glasno mislila, kad su misli isto toliko ozljeđivale nju, kao i mene:

— Ne pristaje?

Odgovorih s malo oklijevanja: — Još se nije odlučila. Još ima nade.

Fuong se nasmija: — Kažeš »nade« s tako tužnim licem.

Ležala mi je na nogama kao pseto koje leži na grobnici nekog križara i spremala mi opijum, a ja sam razmišljao što li ću reći Pyleu. Kad sam popužio četiri lule, osjećao sam se spremnijim za budućnost i rekoh joj da ima puno nade — da se moja žena savjetuje s odvjetnikom. Svakog dana sada mogu očekivati brzojav o rastavi.

— To i ne bi baš mnogo značilo. Mogao bi ovjeriti oporuku — reče ona, a ja sam začuo glas njezine sestre kako progovara iz njezinih usta.

— Nemam ušteđevine — rekoh. — Ne mogu se nadmetati s Pyleom.

— Nemoj se brinuti. Svašta se može učiniti. Uvijek ima načina — reče ona. — Moja sestra kaže da bi mogao otvoriti policu životnog osiguranja — a ja pomislih kako je realistički od nje što ne podcjenjuje važnost novca i što ne daje ljubavne izjave, pune obveza i velikih riječi. Pitao sam se kako bi Pyle godinama podnosio tu tvrdu jezgru, jer Pyle je bio romantičar; ali, naravno, u njegovu slučaju došao bi u obzir dobar bračni ugovor, a kad bi nestalo potrebe za tvrdoćom, ona bi olabavila kao mišić koji se ne rabi. Bogati u svakom slučaju dobro prolaze.

Te večeri, prije nego što su se dućani u ulici Catinat zatvorili, Fuong je kupila još tri svilena šala. Sjedila je na krevetu i prostrla ih preda me, uzvikivala je gledajući svijetle boje i ispunjavala prazninu sobe svojim melodioznim glasom. Zatim ih je pažljivo složila i stavila s tucetom drugih u ladicu; doimalo se kao da polaže temelje za skromnu budućnost. A ja sam joj sa svoje strane položio glup temelj, kad sam te iste noći, s nepouzdanom bistrinom i dalekovidnošću opijuma, napisao pismo Pyleu. Evo što sam napisao — ponovno sam našao to pismo neki dan u knjizi Yorcka Hardinga »Uloga Zapada«. Sigurno je čitao tu knjigu, kad je stiglo moje pismo. Možda ga je upotrijebio kao oznaku gdje je stao pri čitanju, a onda nije nastavio čitati.

— »Dragi Pyle« — pisao sam, a bio sam jedini put u kušnji da napišem »Dragi Aldene«, jer, na kraju krajeva, i ovo je bilo pismo zahvalnosti, od stanovite važnosti, i malo se razlikovalo od ostalih pisama zahvalnosti, jer je u njemu bila neistina. »Dragi Pyle, imao sam namjeru da vam pišem iz bolnice i da vam se zahvalim zbog

onoga što se dogodilo one noći. Vi ste me sigurno spasili neugodnoga kraja. Sada se ponovno krećem uz pomoć štapa — slomio sam je baš na pravom mjestu, a godine još nisu utjecale na moje kosti, niti su ih učinile krhkima. Jednom se moramo sastati da to proslavimo.« (Pero mi zape na toj riječi, a zatim, kao mrav koji je naišao na zapreku, obiđe je i ode drugim smjerom). »Još nešto imam proslaviti, a znam da će vas to radovati, jer ste uvijek govorili da mi obojica želimo dobro Fuong. Kad sam se vratio, zatekao sam pismo od žene; ona se manje-više slaže s tim da se rastavi od mene. Tako da se više ne morate brinuti za Fuong.«

Bila je to okrutna rečenica, ali nisam shvatio tu okrutnost dok nisam ponovno pročitao pismo, a onda je bilo prekasno da je promijenim. Umjesto da to precrtam, bilo bi bolje da razderem cijelo pismo.

— Koji ti se šal najviše sviđa? — upita Fuong. — Meni žuti.

— Da. Žuti. Siđi dolje u hotel i pošalji ovo pismo. Ona pogleda adresu. — Mogu ga odnijeti u poslanstvo. Uštedjet ćeš marku.

— Više bih volio da ga pošalješ poštom.

Onda sam ponovno legao i razmišljao u opijumskom zanosu. Barem me sada neće ostaviti, dok ne odem, ili ću, možda, sutra, poslije još nekoliko lula, nekako naći neki način kako da ostanem.

2

Svakidašnji život teče dalje — to je spasilo mnogi ljudski razum. Baš kao što se pri zračnim napadima pokazalo da se čovjek ne može bojati cijelo vrijeme, isto tako pod redovitim bombardiranjem, pod redovitim, slučajnim susretima, bezličnim brigama, čovjek na čitave sate gubi vlastiti strah. Misli na sljedeći travanj, na odlazak iz Indokine, na maglovitu budućnost bez Fuong, bile su potisnute dnevnim telegramima, biltenima vijetnamske štampe i bolešću mog pomoćnika, jednog Indijca koji se zvao Dominguez (obitelj mu je bila došla iz Goe preko Bombaja), koji je mjesto mene prisustvovao nevažnijim konferencijama za tisak i svojim istančanim sluhom osluškivao zvukove, brbljanja i ogovaranja, te nosio moje izvještaje na poštu i na cenzuru. Uz pomoć indijskih trgovaca, osobito na sjeveru, u Hajfongu, Nam Dinu i Hanoju, on je stvorio svoju osobnu

obavještajnu službu u moju korist, i mislim da je točnije znao položaj vijetminskih bataljona u tonkinškoj delti nego francuska vrhovna komanda.

A budući da nikad nismo upotrijebili te obavijesti, osim kad bi se one pretvorile u vijesti i budući da nikad nismo prenijeli nijedan izvještaj francuskoj obavještajnoj službi, on je uživao povjerenje i prijateljstvo vijetminskih agenata koji su se skrivali u Sajgonu i Solonu. Činjenica da je bio Azijac, usprkos imenu, neosporno mu je pomagala.

Volio sam Domingueza; dok drugi ljudi nose svoju taštinu na površini, kao neku kožnu bolest, osjetljivu na najmanji dodir, njegova je taština bila duboko skrivena i svedena vjerujem, na najmanju moguću ljudsku mjeru. Sve što je čovjek sretao u svakidašnjem dodiru s njim bile su plemenitost, skromnost i posvemašnja ljubav prema istini; trebalo je da budete vjenčani s njim da biste nosili njegovu taštinu. Možda istina i skromnost idu zajedno; toliko laži potječe iz naše taštine — u mojoj profesiji iz taštine reportera, iz želje da se pošalje bolja reportaža nego što ju je poslao drugi. Dominguez mi je pomogao da ne vodim o tome računa, da se oduprem svim brzobjavima koji su stizali iz Engleske s upitima zašto nisam poslao tu i tu reportažu ili izvještaj koje je netko drugi poslao, a za koje sam znao da su lažni.

Sada, kad je bio bolestan, shvatio sam koliko mu dugujem — on se čak brinuo o tome da imam dostatno benzina u autu, a ipak nije nikad, nijednom riječju, nijednim pogledom zakoračio u moj osobni život. Mislim da je bio rimokatolik, ali za to nisam imao drugog dokaza osim njegova imena i postojbine, jer na osnovi onoga što sam znao iz razgovora s njim, mogao je obožavati Krišnu i odlaziti opleten bodljikavom žicom na godišnja hodočašća u pećine Batu. Sada je njegova bolest došla kao blagoslov, jer me je na neko vrijeme pošteđela mučnih osobnih briga. Sada sam ja morao prisustvovati dosadnim konferencijama za novinstvo i vući se do svog stola u »Continentalu«, da bih tamo brbljao sa svojim kolegama; ali sam bio nesposobniji od Domingueza odvojiti istinu od laži, pa sam zato bio uobičajio posjećivati ga uvečer kako bih s njim pretresao ono što sam čuo. Kadikad je tamo bio i tkogod od njegovih indijskih prijatelja i sjedio pored uzane željezne postelje u

Dominguezovoj sobi, koju je s nekim dijelio, u jednoj od lošijih ulica pokraj bulevara Gallieni. On bi sjedio uspravno na krevetu, s nogama podvijenim pod se, tako da niste imali dojam da posjećujete bolesnika, već da vas je primio neki radža ili svećenik. Katkada, kad bi imao jaku groznicu, znoj bi mu curio niz lice, ali nikad nije gubio bistrinu misli. Činilo se da se njegova bolest odvija u tijelu neke druge osobe. Njegova gazdarica držala je bokal svježe limunade kraj njega, ali ga nikad nisam vidio da pije, jer bi time možda priznao da je to baš on žedan i da to baš njegovo tijelo boluje.

Od svih tih dana kad sam ga posjećivao osobito se sjećam jednoga. Bio sam ga prestao pitati kako se osjeća, iz straha da bi to pitanje moglo zvučati kao prigovor, pa se uvijek on zabrinuto raspitivao za moje zdravlje i ispričavao se zbog stuba kojima sam se morao uspinjati. Tada je rekao:

— Volio bih da se upoznate s jednim mojim prijateljem. On zna nešto što treba da čujete.

— Da?

— Zapisao sam njegovo ime, jer znam da teško pamтите kineska imena. Naravno, ne smijemo ga upotrijebiti. On ima trgovinu starim željezom na keju Mytho.

— Važno?

— Moglo bi biti.

— Možete li mi reći otprilike o čemu se radi?

— Više bih volio da sami čujete od njega. Ima nečeg čudnovatoga u svemu tome, ali ja to ne razumijem.

Znoj mu je curio niz lice, ali on ga je pustio da teče baš kao da su te kaplje žive i svete — bilo je i odveć indijskoga u njemu, nikad ne bi doveo u opasnost ni život muhe. On reče: — Što sve znate o svom prijatelju Pyleu?

— Ne baš mnogo. Naši se putovi ukrštaju, to je sve. Nisam ga vidio od Tanjina.

— Gdje je zaposlen?

— U Ekonomskoj misiji, ali time se pokriva mnoštvo grijehova. Mislim da ga zanima domaća industrija, vjerojatno radi američkih poslovnih veza. Ne sviđa mi se kako oni puštaju Francuze da se bore, a istodobno potiskuju njihovu trgovinu.

— Neki dan sam ga čuo kako govori na primanju koje je priređeno u čast nekih članova Kongresa koji su došli u posjet Indokini. Tražili su od njega da ih upozna sa situacijom.

— Bog neka pomogne Kongresu! — rekoh. — Pa on nije ovdje ni šest mjeseci.

— Govorio je o starim kolonijalnim silama, Engleskoj i Francuskoj, i o tome kako one ne mogu očekivati da će zadobiti povjerenje Azijaca. Zato je sada ovamo došla Amerika, čije su ruke čiste.

— Havaji, Puerto Rico — rekoh. — New Mexico.

— Onda mu je netko postavio uobičajeno pitanje o tome postoje li izgledi da vlada ikad pobijedi vijetmince, a on je odgovorio da bi to mogla učiniti neka treća sila. Uvijek bi se mogla naći treća sila, slobodna i od komunizma i nezaražena kolonijalizmom — on ju je nazvao nacionalnom demokracijom; trebalo je samo naći vođu i sačuvati ga od starih kolonijalnih sila.

— To se sve nalazi kod Yorcka Hardinga — rekoh. — Čitao je to prije nego što je došao ovamo. Govorio je o tome prvog tjedna kad je došao, i ništa novo nije naučio.

— Možda je našao svojeg vođu — reče Dominguez.

— Zar bi to nešto značilo?

— Ne znam. Ne znam što on radi. Ali idite i razgovarajte s mojim prijateljem na keju Mytho.

— Vratih se kući u ulicu Catinat da ostavim cedulju Fuong i onda se odvezoh dalje do luke, dok je sunce zalazilo. Stolovi i stolice stajali su vani na obali, kraj brodova i sivih borbenih čamaca, a mali pokretni štednjaci su gorjeli i žamorili. Na bulevaru Somme brijači su radili pod drvećem, a gatalice su čučale pokraj zidova sa svojim prljivim snopićima karata. U Solonu je čovjek bio kao u nekom drugom gradu, gdje se doimalo da posao tek započinje, a ne da završava s dnevnim svjetlošću. Činilo se kao da čovjek ulazi u neku pantomimu: dugački okomiti kitajski natpisi, jake svjetiljke i gomila radnika vodili su vas među kulise, gdje je odjednom sve bilo mnogo mračnije i mirnije. Jedan takav pokus između kulisa ponovno me odvede do obale i do skupine malih jedrenjača, gdje su trgovine zijevale u sjeni i gdje nije nikoga bilo u blizini.

Mjesto sam pronašao teško i gotovo slučajno; vrata skladišta bila su otvorena, i mogao sam vidjeti čudne, picassovske oblike nagomilane starudije pri svjetlosti stare svjetiljke; okviri za postelje, kade, pepeljare, poklopci kola, pruge stare boje na osvjetljenim mjestima. Pođoh uskom stazom, utabanom u gomili željeza i glasno pozvali gospodina Čua, ali ne dobih odgovor. Na kraju prolaza neke su stube vodile nekamo gore, gdje je, pretpostavljao sam, mogao biti stan gospodina Čua. Dominguez me je, očigledno, bio uputio na zadnja vrata, i ja sam pretpostavljao da je znao zašto. Čak su i stube bile pretrpane starudijom, komadima starog željeza koji su se jednog dana mogli iskoristiti u ovoj kući koja je podsjećala na svrakino gnijezdo. Na kraju stubišta nalazila se velika soba, i u njoj je sjedila ili ležala cijela obitelj, što je pobuđivalo dojam logora koji se mogao svakog trenutka raseliti: male šalice za čaj ležale su svuda, a bilo je tu i mnogo kartonskih kutija, punih predmeta koji se nisu mogli raspoznati i kartonskih kovčega, svezanih remenjem; u sobi je bila neka starica koja je sjedila na velikoj postelji; dva dječaka i dvije djevojčice; jedna beba koja je puzala po podu; tri sredovječne žene u starim smeđim seljačkim hlačama i kaputima, i dva starca u plavim, svilenim mandarinskim kaputima, koji su u jednom uglu igrali ma džong. Oni nisu svratili pozornost na moj dolazak; igrali su brzo, prepoznavajući svaki komad pri dodiru, a zvuk bačenih kamenčića sličio je na škripu šljunka koji se kotrlja po žalu kad se val povuče. Ni drugi nisu obraćali na mene više pažnje; samo je jedna mačka skočila na kartonsku kutiju, a jedno mršavo pseto onjušilo me i povuklo se.

— Gospodin Ču? — upitah, a dvije žene odmahnuše glavama; još me uvijek nitko nije pogledao, samo je jedna žena isprala šalicu i lijevala čaj iz čajnika koji je stajao topao u svilom podstavljenoj kutiji. Sjedoh na rub postelje pokraj starice, i jedna djevojčica donese mi čaj; činilo se da sam bio uvučen u zajednicu kao i mačka i pas — možda su i oni došli prvi put isto tako slučajno kao i ja. Beba dopuza preko sobe, počne vući vezice na mojim cipelama, a nitko je ne opomene; na Istoku ne grde djecu. Tri trgovačka kalendara visjela su na zidu, a na svakom je bila djevojka sjajnih, rumenih obraza u veseloj kineskoj odjeći. Bilo je tu jedno veliko zrcalo s tajnovitim slovima Cafe da la Paix — možda se

slučajno našlo među tom stareži; i ja sam se osjećao kao da sam se i sam tako tu našao.

Polagano sam pio gorak zeleni čaj, premještajući šalicu bez drške s dlana na dlan, dok mi je toplina žarila prste, i pitao sam se dokle trebam ostati. Jednom pokušah obitelj osloviti na francuskom, pitajući ih kada očekuju da će se gospodin Ču vratiti, ali nitko ne odgovori; vjerojatno nisu razumjeli. Kad se moja šalica ispraznila, oni je ponovno napuniše i nastaviše raditi svoj posao: jedna žena je glačala, jedna djevojka šila, dva dječaka pisala zadaće, starica gledala u svoje noge, male osakaćene noge stare Kine, a pas je promatrao mačku, koja je ostala na kartonskoj kutiji.

Počeh shvaćati kako je Dominguez teško morao raditi za svoj mršavi život.

Jedan strašno mršav Kinez uđe u sobu; doimalo se kao da uopće ne zauzima prostor; sličio je na komad masnog papira koji razdvaja kekse u kutiji. Jedinu debljinu na njemu predstavljala je njegova prugasta flannelska pidžama.

— Gospodin Ču? — upitah.

On me pogleda ravnodušnim pogledom pušača opijuma; upali obrazi, djetinji zglobovi, ruke kao u djevojčice — mnogo godina i mnogo lula bilo je potrebno da ga istanje do tih dimenzija.

— Moj prijatelj, gospodin Dominguez, rekao mi je da mi imate nešto priopćiti. Jeste li vi gospodin Ču?

— Oh, da — reče i reče da je on gospodin Ču, te mi uljudno ponudi da opet sjednem. Bio sam siguran da se razlog mog dolaska izgubio negdje u zadimljenim vijugama njegova mozga. Hoću li popiti šalicu čaja? On je vrlo počašćen mojim posjetom. Isplahnuli su još jednu šalicu na pod i stavili mi je u ruku kao živu žeravicu — Božji sud s pomoću čaja. Počeli komentirati veličinu njegove obitelji.

On se osvrne oko sebe s lakim iznenađenjem, kao da je nikad prije nije vidio u toj svjetlosti:

— Moja majka — reče on — moja žena, moja sestra, moj stric, moj brat, moja djeca, djeca moje tetke.

Beba se bila otkotrljala dalje od mojih nogu i sada je ležala na leđima, bacakala se i gukala. Pitao sam se čija je. Nitko nije izgledao dovoljno mlad — ili dovoljno star — da bi je rodio.

— Gospodin Dominguez mi je rekao da je to važno — rekoh.

— Ah, gospodin Dominguez. Nadam se da se gospodin Dominguez osjeća dobro.

— Imao je groznicu.

— Sada je nezdravo godišnje doba. — Nisam bio siguran sjeća li se on uopće tko je Dominguez. Počeo je kašljati, a ispod njegove pidžame, na kojoj su nedostajala dva puceta, napeta je koža brujala kao urođenički bubanj.

— I vi biste trebali otići liječniku — rekoh. Priđe nam jedna nova osoba — nisam bio čuo kad je ušla. To je bio mlad čovjek, lijepo odjeven, u europskom odijelu. On reče engleski:

— Gospodin Ču ima samo jedno plućno krilo.

— Vrlo mi je žao...

— On popuši stotinu i pedeset lula dnevno.

— To mi se čini mnogo.

— Liječnik kaže da mu to ne čini dobro, ali gospodin Ču se mnogo bolje osjeća kad puši.

Progundah nešto u znak da to razumijem.

— Ako se smijem predstaviti, ja sam poslovođa kod gospodina Čua.

— Moje ime je Fowler. Poslao me je gospodin Dominguez. Rekao mi je da mi gospodin Ču ima nešto reći.

— Pamćenje gospodina Čua vrlo je oslabilo. Hoćete li šalicu čaja?

— Hvala vam, već sam popio tri. — Zvučalo je to kao pitanje i odgovor u nekom konvencionalnom razgovoru.

Poslovođa gospodina Čua uze mi šalicu iz ruku i pruži je jednoj od djevojaka, koja istrese talog na pod i ponovno je napuni.

— Ovo nije dosta jako — reče on, uze je i sam iskuša, pažljivo je isplahnu i ponovno je napuni iz drugog čajnika.

— Je li bolje? — upita.

— Mnogo bolje.

Gospodin Ču se nakašlja, ali samo da izbaci golemu pljuvačku u malu limenu pljuvaonicu koja je bila ukrašena ružičastim cvjetovima. Beba se kotrljala gore-dolje po prosutom talogu, a mačka je skočila s kartonske kutije na kovčeg.

— Možda bi bilo bolje razgovarati sa mnom — reče mladi čovjek. — Moje ime je gospodin Heng.

— Ako mi želite kazati...

— Hajdemo u dućan — reče gospodin Heng. — Tamo je mirnije.

Pružih ruku gospodinu Čuu koji je, gledajući me zbunjeno, zadržao među svojim dlanovima, a zatim se osvrnu po sobi, kao da me pokušava smjestiti u nju. Zvuk šljunka se gubio dok smo silazili niza stube. Gospodin Heng reče: — Pazite, zadnja stuba nedostaje — i upali svoju ručnu svjetiljku da bi me proveo.

Našli smo se ponovno među okvirima za krevete i kadama, i gospodin Heng me povede jednim sporednim hodnikom. Kad smo prošli dvadesetak koraka, on stade i osvijetli mali željezni bubanj.

— Vidite li to? — reče on.

— Što je s tim?

On ga okrenu i pokaza mi marku: »Diolacton«.

— To meni još uvijek ništa ne znači.

On reče: — Imao sam ovdje dva takva bubnja. Bili su pokupljeni s drugom starudijom u garaži gospodina Fan Van Muoija. Poznajete li ga?

— Ne, čini mi se da ga ne poznajem.

— Njegova žena je rođakinja generala Tea.

— Još uvijek ne razumijem...

— Znate li što je ovo? — upita gospodin Heng, sagnuvši se i podigavši jedan duguljasti udubljeni predmet, nalik na glavicu celera, koji se presijavao kromom pod rasvjetom njegove svjetiljke.

— Mogla bi biti slavina za kadu.

— To je kalup — reče gospodin Heng. Bio je čovjek koji je uživao poučavati. On zastade da bih ja opet pokazao svoje neznanje. — Razumijete što mislim kad kažem kalup?

— Oh, da, naravno, ali još uvijek ne razumijem...

— Ovaj kalup je napravljen u Sjedinjenim Američkim Državama. »Diolacton« je jedna američka trgovačka tvrtka. Počinjete li shvaćati?

— Iskreno da kažem, ne shvaćam.

— Kalup ima pogrešku. Zato su ga bacili. Ali nije trebao biti bačen s tom starudijom, kao ni bubanj. To je bila zabuna. Poslovođa gospodina Muoija je osobno dolazio ovamo. Nisam mogao naći kalup, ali sam mu vratio onaj drugi bubanj. Rekao sam mu da je to

sve što imam, a on mi reče da su mu potrebni za pripravljanje kemikalija. Naravno, nije pitao za kalup — to bi ga suviše odalo — ali je pažljivo pretraživao. Sam gospodin Muoi je kasnije posjetio američko poslanstvo i tražio gospodina Pylea.

— Vi, čini se, imate pravu obavještajnu službu — rekoh. Još uvijek nisam razumio o čemu se radi.

— Zamolio sam gospodina Čua da stupi u vezu s gospodinom Dominguezom.

Hoćete kazati da ste povezali Pylea i generala — rekoh.

— Ali vrlo labavo. Uostalom, to nije nekakva novost. Ovdje svi rade za obavještajnu službu.

Gospodin Heng udari petom po željeznom bubnju i zvuk odjeknu među okvirima za krevete. On reče: — Gospodine Fowler, vi ste Englez. Vi ste neutralni. Bili ste poštteni prema svima nama. Vi možete shvatiti da su neki od nas vrlo pristrani prema jednoj ili drugoj strani.

— Ako mi hoćete dati na znanje da ste komunist, ili vijetminac, nemajte brige. Mene to ne pogađa. Ne bavim se politikom.

— Ako se nešto neugodno dogodi ovdje u Sajgonu, mi ćemo biti krivi. Moj komitet bi želio da to pošteno razmotrite. Zbog toga sam vam pokazao ove dvije stvari.

— Što je diolakton? — rekoh. — Zvuči kao kondenzirano mlijeko.

— Ima neke sličnosti s mlijekom. — Gospodin Heng osvijetli unutrašnjost bubnja. Malo bijelog praha ležalo je na dnu kao prašina. — To je neka američka plastična materija — reče on.

— Čuo sam da se priča da Pyle uvozi plastiku za igračke.

— Podigoh kalup i uzeh da ga razgledam. Pokušao sam u mozgu pogoditi njegov oblik. Ovo nije bila prava slika predmeta: to je njegova slika u zrcalu, obrnuta.

— To nije za igračke — reče gospodin Heng.

— Doima se kao dio neke šipke.

— Oblik je neobičan.

— Ne vidim čemu bi mogao služiti.

Gospodin Heng se okrenu. — Želim samo da ne zaboravite što ste vidjeli — reče on vraćajući se u sjenku gomile starudija.

- Možda ćete jednog dana imati razloga da pišete o tome. Ali ne smijete reći da ste ovdje vidjeli bubanj.
- Ni kalup? — upitah.
- Pogotovo ne kalup.

3

Nije lako prvi put sresti nekoga tko vam je — kako se to kaže — spasio život. Nisam vidio Pylea dok sam bio u bolnici Legije stranaca, a njegova odsutnost i šutnja, iako ih je bilo lako objasniti (jer je njega više smetalo nego mene da bude u neprilici), često su me bezrazložno zabrinjavale, tako da sam noću, prije nego što bi me umirilo sredstvo za spavanje, često zamišljao kako se uspinje mojim stubištem, kako kuca na vrata, kako spava u mojoj postelji. U tome sam bio nepravedan prema njemu, i tako sam dodao neki osjećaj krivnje svojoj formalnoj obvezi. A onda, vjerujem da sam se osjećao krivim zbog onoga pisma. (Koji su mi to daleki preci dali tu glupu savjest? Oni su sigurno bili slobodni od nje, kad su otimali i ubijali u svom paleolitskom svijetu).

Trebam li pozvati svog spasioca na večeru, pitao sam se katkad, ili da predložim jedan sastanak uz čašicu u baru »Continental«? Bio je to neobičan društveni problem, možda je ovisio o vrijednosti koju je čovjek pridavao svom životu. Večera ili boca vina ili dupli viski? — to me je nekoliko dana mučilo, dok sam Pyle nije riješio taj problem, kad je došao i pozvao me kroz zatvorena vrata. Spavao sam u toplim popodnevnim satima, iscrpljen jutarnjim naporima da se služim ozlijeđenom nogom, i nisam ga čuo kad je kucao.

— Thomas, Thomas! — Dozivanje je prodrlo u san dok sam sanjao da idem dugačkom pustom cestom, očekujući zavoj koji se nikako nije pojavljivao. Cesta se odvijala kao vrpca na pisaćem stroju, s jednoličnošću koja se nikad ne bi izmijenila da nije u nju prodro glas — najprije glas iz neke promatračnice koji plače od bola, a onda odjednom glas koji se obraća izravno meni

— »Thomas, Thomas«.

Šaptom rekoh: — Odlazite, Pyle. Ne prilazite mi. Neću da budem spašen.

— Thomas! — lupao je na vrata, ali ja sam ležao kao da sam opet u rižinom polju, a kao da je on moj neprijatelj. Odjednom postadoh svjestan toga da je kucanje prestalo, te da netko vani govori tihim glasom i da netko odgovara. Šaputanje je opasno. Nisam mogao razaznati tko to govori. Pažljivo ustadoh s postelje i s pomoću štapa stigoh do vrata druge sobe. Možda sam se kretao prebrzo, pa su me čuli, jer vani je zavladao tišina. Tišina je, kao neka biljka, pustila vitice: Činilo se da raste ispod vrata i da pruža svoje lišće u sobu gdje sam ja stajao. Bila je to tišina kakvu nisam volio, i ja je prekinuh otvorivši vrata. Fuong je stajala u hodniku, a Pyle je držao ruke na njezinim ramenima: po njihovu držanju doimalo se kao da su se upravo poljubili.

— No, uđite — rekoh. — Uđite.

— Nisam vas mogao dozvati — reče Pyle.

— Prvo sam spavao, a onda nisam želio da budem uznemiren. Ali pošto već jesam, uđite. Gdje si njega pokupila? obratih se Fuong na francuskom.

— Ovdje. U hodniku — reče ona. — Čula sam ga kako kuca, i tako sam potrčala gore, da ga pustim unutra.

— Sjedite — rekoh Pyleu. — Želite li kave?

— Ne, i ne želim sjesti, Thomas.

— Ja moram sjesti. Ova noga mi se umara. Jeste li dobili moje pismo?

— Da. Više bih volio da ga niste napisali.

— Zašto?

— Zato što je to bila gomila laži. Imao sam povjerenja u vas, Thomase.

— Nikome ne treba vjerovati kad je žena u pitanju.

— Onda ni vi ne trebate vjerovati meni poslije ovoga. Uvući ću se ovamo kad vi budete vani, pisat ću pisma s kuvertama, adresiranima pisaćim strojem. Možda postajem odrastao, Thomase.

Ali u njegovu glasu ćutjele su se suze, a izgledao je mlađi nego ikad ranije.

— Zar niste mogli pobijediti bez laži?

— Ne. To je europska dvoličnost, Pyle. Mi moramo nadoknaditi svoj nedostatak zaliha. Ali sigurno sam bio nespretan. Kako ste otkrili da su laži?

— To je učinila njena sestra — reče on. — Ona sada radi kod Joea. Baš sam je vidio. Ona zna da ste pozvani kući.

— Oh, to — rekoh s olakšanjem. — I Fuong to zna.

— A pismo od vaše žene? Zna li Fuong što o tome? Njezina ga je sestra vidjela.

— Kako?

— Bila je ovdje da se sastane s Fuong, kad ste vi jučer izašli, i Fuong joj ga je pokazala. Nju ne možete prevariti. Ona zna engleski.

— Vidim. — Nije imalo nikakvog smisla da se ljutim bilo na koga — prijestupnik sam očigledno bio ja osobno, a Fuong je vjerojatno pokazala pismo da bi se pohvalila — to nije bio znak nepovjerenja.

— Ti si sve to sinoć znala? — upitah Fuong.

— Da.

— Primijetio sam da si mirna. — Dodirnuh joj ruku. — Kakva si furija mogla biti, ali ti si Fuong — ti nisi furija.

— Morala sam razmisliti — reče ona, i ja se sjetih kako sam, kad sam se u noći probudio, po njezinu nepravilnom disanju utvrdio da ne spava. Bio sam pružio ruku k njoj i upitao je »la cauchemar«? Patila je od ružnih snova otkako je došla u ulicu Catinat, ali je sinoć odmahнула glavom na to pitanje; bila mi je okrenuta leđima i ja ispružih nogu prema njoj — prvi pokret u formuli općenja. Čak ni tada nisam ništa loše primijetio.

— Zar ne možete objasniti, Thomas, zašto...

— To je valjda dosta očigledno. Želio sam je zadržati.

— Po bilo koju cijenu s obzirom na nju?

— Naravno.

— To nije ljubav.

— Možda nije vaš način ljubavi, Pyle.

— Ja je želim zaštititi.

— Ja ne želim. Njoj nije potrebna zaštita. Hoću da bude tu, hoću je u krevetu.

— Protiv njezine volje?

— Ona ne bi ostala protiv svoje volje, Pyle.

— Poslije ovoga, ona vas ne može voljeti.

Njegove ideje bile su do te mjere jednostavne. Okrenuh se da je pogledam. Ona je otišla u spavaću sobu i namještala je pokrivač na mom ležaju; zatim uze s police svoju knjigu sa slikama i sjedne na postelju, kao da se naš razgovor nje ništa ne tiče. Mogao sam pogoditi koja je to knjiga — ilustrirani opis kraljičina života. Mogao sam naopačke vidjeti državnu kočiju na putu u Westminster.

— Ljubav je zapadnjačka riječ — rekoh. — Upotrebljavamo je ili iz sentimentalnih razloga ili da prikrijemo pomamu za nekom ženom. Ovi ljudi ne pate od pomama. Bit ćete ranjeni, Pyle, ako ne budete pažljivi.

— Istukao bih vas da nije te noge.

— Trebate mi biti zahvalni, i Fuonginoj sestri, naravno. Sada možete nastaviti bez skrupula, a vi ste vrlo skrupulozni u stanovitim pogledima, zar ne, kad se to ne tiče plastike.

— Plastike?

— Uzdám se u Boga da znate što radite ovdje. Oh, znam da su vaše pobude dobre, one su uvijek dobre. — Činio se iznenađen i nepovjerljiv. — Želio bih da katkad imate i loših pobuda, da malo više razumijete ljudska stvorenja. A to se tiče vaše zemlje također, Pyle.

— Ja joj želim pružiti pristojan život. Ovo mjesto... smrdi.

— Mi taj smrad gušimo praškom miomirisnog drveća. Vjerujem da ćete joj vi ponuditi hladnjak za duboko zamrzavanje, i auto za nju samu, i najnoviji televizijski aparat i...

— I djecu — reče on.

— Bistre mlade američke građane koji su spremni svjedočiti.

— A što ćete joj vi dati? Vi je nećete odvesti ni kući.

— Neću, ja nisam tako okrutan. Osim, ako bih mogao sebi dopustiti da joj kupim povratnu kartu.

— Vi ćete je zadržati samo kao neku ugodnu zabavu dok ne odete?

— Ona je ljudsko stvorenje, Pyle. Ona sama može odlučiti.

— Na temelju lažnih dokaza. A k tome je još dijete.

— Ona nije dijete. Ona je čvršća nego što ćete vi ikada biti. Poznajete li onu vrstu laka na kojem se ne poznaju ogrebotine? To je Fuong. Ona može tuce nas preživjeti. Ostarjet će, to je sve. Patit će od porođaja, i od gladi, i od hladnoće, i od reume, ali nikad neće

patiti kao što mi patimo od misli, od zamišljenih ideja — ona neće biti skrhana, ona će samo uvenuti.

Ali čak i onda, dok sam držao ovaj govor i promatrao je kako okreće stranicu (obiteljska skupina s princezom Anne), znao sam da sam izmišljao jednu ličnost, isto tako kao i Pyle. Čovjek nikad ne poznaje drugo ljudsko biće; koliko sam ja mogao vidjeti, ona je bila isto tako uplašena kao i mi ostali; samo nije imala dara to izraziti, to je sve. I ja se sjetih one prve mučne godine kad sam je tako strastveno pokušavao razumjeti, kad sam je molio da mi kaže što misli i kad sam je plašio svojim nerazumnim bijesom zbog njezine mirnoće. Čak je i moja želja bila neko oružje; kao da bi žrtva izgubila nadzor nad sobom i progovorila kad bi joj netko zabio mač u utrobu.

— Dosta ste rekli — rekoh Pyleu. — Znate sve što se ima znati. Molim vas idite.

— Fuong — pozva je on.

— Monsieur Pyle? — upita ona, dignuvši pogled sa slike Windsorskog dvorca, a njezina ceremonijalnost bila je komična i ohrabrujuća u tom trenutku.

— On vas je prevario.

— Je ne comprendpas.

— Oh, odlazite — rekoh. — Idite svojoj trećoj sili i Yorku Hardingu i uložite demokracije. Odlazite i igrajte se plastikom.

Kasnije sam morao priznati da je doslovce izvršio moje upute.

TREĆI DIO

PRVO POGLAVLJE

Prošla su gotovo dva tjedna od Pyleove smrti prije nego što sam ponovo vidio Vigota. Išao sam bulevarom Charner kad me njegov glas pozva iz »Le Cluba«. To je bio restoran koji je tih dana bio najomiljeniji kod pripadnika Suretea, koji su, kao iz neke vrste prkosa prema onima koji su ih mrzili, ručali i pili u donjem dijelu restorana, dok se većina gostiju hranila gore, izvan domašaja nekog partizana s ručnom granatom. Ja mu se pridružih, i on naruči za mene jedan vermut.

— Da igramo u taj vermut?

— Ako hoćete — i ja izvadih svoje kocke za ritualnu igru quatre cent ving-et-un. Kako me te brojke i pogled na kocke uvijek podsjećaju na ratne godine u Indokini! Svuda po svijetu, kad god vidim dva čovjeka da bacaju kocku, vraćam se na ulice Hanoja ili Sajgona ili među uništene zgrade Fat Dijema, vidim padobrance, nalik na gusjenice, zaštićene svojim čudnovatim šarama, kako patroliraju pokraj kanala, čujem zvukove merzera kako se približavaju, vidim mrtvo dijete.

— Sans vaseline reče Vigot, bacajući četiri-dva-jedan. On gurnu kocke prema meni za posljednju igru. Seksualni žargon u igri bio je svojstven svima pripadnicima Suretea; možda ga je otkrio Vigot, a prihvatili su ga njegovi mladi oficiri, koji ipak nisu prihvatili Pascala. Slous-lieutenant. Svaka igra koju ste izgubili podizala vam je čin. Igralo bi se dok netko ne bi postao kapetan ili major. On je dobio i drugu igru i, dok je brojao partije, rekao je: — Našli smo Pyleova psa.

— Zaista?

— Pretpostavljam da se nije htio udaljiti od tijela. U svakom slučaju, prerezali su mu grkljan. Bio je u blatu pedeset jardi dalje. Možda se odvuкао tamo.

— Jeste li još time zaokupljeni?

— Američki poslanik nam stalno dosađuje. Hvala Bogu, nemamo iste neprilike kad ubiju nekog Francuza. Ali onda ti slučajevi nemaju vrijednosti rariteta.

Igrali smo za podjelu bodova, a onda počne prava igra. Bilo je neshvatljivo kako je brzo Vigot bacao četiri-dva-jedan. Smanjio je svoje bodove na tri, a ja bacih najmanji mogući iznos. — Na- nette — reče Vigot i nadmaši me za dva boda. Kad se oslobodio posljednjeg boda, on reče: — Capitaine — i pozva konobaricu da naruči piće.

Da li vas ikad netko tuče? — upitah. — Ne često. Želite li revanš?

— Drugi put. Kakav biste vi kockar mogli biti, Vigot! Igrate li koju drugu igru u kojoj odlučuje sreća?

On se tužno nasmiješi, a ja iz nekog razloga pomislih na onu njegovu plavu ženu, za koju su govorili da ga vara s mlađim oficirima.

— Oh, pa — reče on — to je uvijek ona najveća.

— Najveća?

— »Dajte da mjerimo dobitak ili gubitak« — citirao je on — »da se okladimo ima li Boga, dajte da ocijenimo te dvije mogućnosti. Ako dobijete, dobivate sve; ako izgubite, ne gubite ništa.« ,

I ja njemu odvratih, citirajući Pascala — bio je to jedini odlomak kojega sam se sjećao. — »I onaj koji bira glavu i onaj koji bira pismo, podjednako griješi. Ni jedan nije u pravu. Pravi put je da se čovjek uopće ne kladi.«

— »Da; ali morate se kladiti. Ne može se birati. Vi ste se upustili u pothvat«. Vi se držite svojih osobnih načela, Fowleru. Vi ste engage, kao i svi ostali mi.

— Ne u religiji.

— Nisam govorio o religiji. Zapravo — reče on — mislio sam na Pyleova psa.

— Ah...

— Sjećate li se što ste mi rekli, o tome kako bi se na njegovim šapama mogao naći ključ zagonetke, ako bi se analizirala prljavština itd.

— A vi ste na to rekli da niste Maigret ili Lecoq.

— Na kraju ipak sam nešto uspio — reče on. — Pyle je obično vodio psa kad je izlazio, zar ne?

— Čini mi se da je tako.

— Bio je odveć skupocjen da bi ga pustio da luta sam?

— Ne bi bio posve siguran. U ovoj zemlji jedu pseće meso, zar ne?

On počne stavljati kocke u džep.

— Kocke su moje, Vigot.

— Oh, oprostite. Mislio sam...

— Zašto ste rekli da sam ja engage?

— Kad ste posljednji put vidjeli Pyleova psa, Fowleru?

— Bog zna. Nemam bilježnicu gdje bih upisivao sastanke sa psima.

— Kad se trebate vratiti kući?

— Ne znam točno. Nikad ne volim davati policiji obavijesti. Time im uštedujem neprilike.

— Volio bih večeras svratiti k vama i vidjeti vas. U deset? Ako ćete biti sami?

— Poslat ću Fuong u kino.

— Je li opet među vama sve u redu?

— Da.

— Čudnovato. Imao sam dojam da ste... pa... da ste nesretni.

— Sigurno ima mnogo mogućih razloga za to, Vigot. Vi biste trebali znati — dodadoh osorno.

— Ja?

— I vi niste vrlo sretan čovjek.

— Oh, nemam se na što tužiti. »Kuća koja je propala nije tužna.«

— Što je to?

— Opet Pascal. To kazuje da se čovjek treba ponositi i jadom. »Drvo nije jedno.«

— Što vas je natjeralo da postanete policajac, Vigot?

— Dosta razloga. Potreba da se zaradi za život, znatiželja o ljudima i... da... čak i to, ljubav prema Garoriauy.

— Možda ste trebali biti svećenik.

— Nisam o tome čitao — u to vrijeme.

— Još uvijek sumnjate, zar ne, da se stvar i mene tiče? On ustade i ispi ono što je ostalo od njegova vermuta.

— Želio bih razgovarati s vama, to je sve.

Pomislio sam, pošto se on okrenuo i otišao, da me je pogledao sa žaljenjem kao što je mogao pogledati nekog zatvorenika za čije je

uhićenje on bio odgovoran, a koji je bio osuđen na doživotnu robiju.

2

I bio sam kažnjen. Kao da me je Pyle, kad je napustio moj stan, osudio na tolike tjedne nesigurnosti. Svaki put kad bih se vratio kući, vraćao sam se iščekujući neku nesreću. Kadikad Fuong ne bi bila tamo, i vidio sam da mi nije bilo moguće započeti bilo kakav posao dok se ona ne vrati, jer sam se uvijek pitao hoće li se ikada vratiti. Pitao bih je gdje je bila (trudeći se da mi se strah ili sumnja ne osjete u glasu); ponekad bi odgovorila da je bila na tržnici ili u dućanu i pružila bi dokaz (čak i njezina spremnost da dokaže svoju priču doimala me se u to vrijeme neprirodnijom), a katkada je bila u kinu, i komadić njene karte bio je tu da dokaže, a katkada kod sestre — vjerovao sam da je tamo sretala Pylea. Ljubio sam je divlje tih dana, kao da sam je mrzio, ali ono što sam mrzio bila je budućnost. Osamljenost je ležala u mom krevetu, i noću sam Osamljenost uzimao u zagrljaj. Ona se nije promijenila; kuhala mi je, spremala mi lule s opijumom, blago i slatko pružala je svoje tijelo da se naslađujem (ali to više nije bila naslada), a ja sam, baš kao što sam u onim prvim danima želio njenu svijest, i sada želio pročitati njezine misli, ali one su bile skrivene u jeziku kojim nisam mogao govoriti. Nisam je želio ispitivati. Nisam želio da mi laže (sve dok laž nije bila otvoreno izrečena, mogao sam se graditi da smo jedno prema drugome isti kao što smo uvijek bili), ali odjednom moj strah progovori umjesto mene, i ja rekoh: — Kad si posljednji put vidjela Pylea?

Ona oklijevaše — ili se zbilja nastojala prisjetiti?

— Onda kad je bio ovdje — reče.

Počeh, gotovo nesvjesno, udarati na sve što je američko. Moj razgovor je bio ispunjen pričom o siromaštvu američke književnosti, o skandalima u američkoj politici, o podlosti američke djece. Djelovalo je kao da mi ju je oteo jedan narod, a ne jedan čovjek. Ništa što je Amerika mogla učiniti nije bilo dobro. Postao sam dosadan pričajući o Americi čak i svojim francuskim prijateljima koji su dosta spremno dijelili moje antipatije. Činilo mi se da sam izdan, ali čovjeka ne može izdati neprijatelj.

Baš u to vrijeme dogodio se incident s bombama na biciklima. Kad sam se vratio iz bara »Imperial« u prazan stan (je li bila u kinu ili sa svojom sestrom?) našao sam ceduljicu, ubačenu pod vrata. Bila je od Domingueza. Ispričavao se što je još bolestan i molio me da budem pred velikim dućanom na uglu bulevara Charner oko pola jedanaest sljedećeg jutra. Pisao je na zahtjev gospodina Čua, ali ja sam smatrao vjerojatnijim da je gospodin Heng tražio moju prisutnost.

Cijela stvar, pokazalo se, nije vrijedila više od jednog člančića, i to šaljivog člančića. Nije imala veze s tužnim i teškim ratom na sjeveru, s onim kanalima u Fat Dijemu, natrpanima sivim tjelesima koja su ležala tamo već čitave dane, s pucnjima merzera, s bijelim sjajem napalm-bombi. Čekao sam otprilike četvrt sata pokraj jedne cvjećarnice kad se približi jedan kamion, pun policajaca, škripeći kočnicama i pišteći gumama, dolazeći iz smjera Suretea u ulici Catinat; ljudi se iskrcaše i potrčaše prema cvjećarnici, kao da jure na svjetinu, ali tu nije bilo svjetine — samo ograda napravljena od bicikla. Svaka velika zgrada u Sajgonu je ograđena njima, nijedan sveučilišni grad na zapadu nema toliko vlasnika bicikla. Prije nego što sam mogao namjestiti svoju kameru, komična i neobjašnjiva akcija je bila završena. Policajci su se progurali među bicikle i izašli s tri bicikla koje su, držeći ih iznad glave, iznijeli na bulevar i spustili ih u ukrašeni vodoskok. Prije nego što sam mogao zaustaviti ma i jednog policajca, oni su se već bili popeli na kamion i brzo vozili na bulevar Bonnard.

— »Operation Bicyclette« — reče jedan glas. Bio je to gospodin Heng.

— Što je to? — upitah. — Vježba? Zašto? — Pričekajte malo — reče gospodin Heng. Jedan besposličar počne se približavati vodoskoku iz kojega je virio jedan kotač kao plutača koja opominje brodove da se drže podalje od olupina na dnu; jedan policajac prijeđe preko ulice vičući i mašući rukama.

— Da pogledamo — rekoh.

— Bolje ne — reče gospodin Heng i pogleda na svoj sat. Kazaljke su pokazivale četiri minute poslije jedanaest.

— Ide vam sat naprijed — rekoh. — Uvijek se žuri.

I u tom trenutku vodoskok odletje u zrak. Komad ukrasa s vodoskoka udari u jedan prozor i staklo se sruči kao jak mlaz vode. Nitko nije bio ozlijeđen.

Otresosmo vodu i staklo s odijela. Jedan kotač od bicikla zazuji na cesti kao zvrk, zaljulja se i pade. — Sigurno je točno jedanaest — reče gospodin Heng.

— Što, za ime Boga?...

— Mislio sam da će vas zanimati — reče gospodin Heng.

— Nadam se da vas je zanimalo.

— Hajdemo nešto popiti.

— Ne, oprostite. Moram se vratiti gospodinu Čuu, ali prvo dopustite da vam nešto pokažem. — On me odvede na mjesto gdje su bili parkirani bicikli i otključa svoj. — Pogledajte pažljivo.

— Marka »Releigh« — rekoh.

— Ne, pogledajte pumpu. Podsjeća li vas na nešto? On se pokroviteljski smiješio što sam bio zbunjen, a onda pođe. Jednom se okrenu i mahnu mi rukom dok je vozio prema Šolonu i trgovini starih stvari. U Sureteu, kamo sam otišao dobiti informacije, shvatio sam na što je mislio. Kalup koji sam vidio u skladištu imao je oblik polovice pumpe za bicikle. Toga dana po cijelom Sajgonu nedužne pumpe za bicikle pokazale su da su plastične bombe i sve su eksplodirale točno u jedanaest, osim gdje je policija mogla spriječiti eksploziju, radeći prema uputama koje su, vjerujem, dobili od gospodina Henga. Sve je to bilo sasvim beznačajno — deset eksplozija, šest ljudi lako ranjenih, i bogzna koliko oštećenih bicikla. Moje kolege — osim dopisnika »Extreme Orienta«, koji je ovo nazvao »nasiljem« — znali su da će dobiti prostor u listu samo ako od toga događaja naprave šalu. »Biciklističke bombe« bio je dobar naslov. Svi su krivili komuniste. Ja sam bio jedini koji sam napisao da su te bombe bile demonstracija generala Tea, i moj su izvještaj preinačili u redakciji. General nije predstavljao neku vijest. Nije se mogao tratiti prostor na to da bi čovjek njega prikazao. Poslao sam preko Domingueza gospodinu Hengu poruku da mi je žao, da sam učinio sve što sam mogao. Gospodin Heng mi je poslao uljudan usmeni odgovor. Tada mi se učinilo da je on — ili njegov vijetnamski komitet — bio pretjerano osjetljiv; nitko nije smatrao da je taj događaj ozbiljno uperen protiv komunista. Zapravo, ma tko da je takvo što

mogao učiniti, to mu je samo moglo stvoriti glas da ima smisla za šalu. — Čega li će se sve sjetiti? — govorili su ljudi na zabavama, i cijeli taj smiješni događaj bio je za mene simboliziran kotačem bicikla koji se, kao zvrk, veselo vrtio u sredini bulevara. Nikad nisam spomenuo Pyleu što sam čuo o njegovoj vezi s generalom. Neka nastavi svoju bezopasnu igru s plastikom; možda će mu to odvratiti misli od Fuong. Usprkos tome, kako sam se jedne večeri našao u njegovu susjedstvu, i kako nisam imao ništa bolje raditi, svratih u garažu gospodina Muoija.

Bila je to mala neuredna prostorija, i sama slična skladištu stareži na bulevaru Somme. U sredini je jedan automobil bio podignut dizalicom i stajao je s otvorenim poklopcem, zijeajući kao model neke prehistorijske životinje u provincijskom muzeju koji nikad nitko ne posjećuje. Ne vjerujem da se itko sjećao da je on tamo. Pod je bio prekriven komadima željeza i starim kutijama; Vijetnamci ne vole ništa bacati, baš kao što ni kineski kuhar, koji dijeli jednu patku na sedam obroka, neće baciti ni čaporak. Pitao sam se zašto je netko tako rasipno raspolagao praznim bubnjevima i oštećenim kalupima — možda je to ukrao neki namještenik da bi zaradio koju paru, a možda je nekoga podmitio i dovitljivi gospodin Heng.

Činilo se da nikoga nema u blizini, pa sam ušao. Možda su se, pomislih, sklonili na neko vrijeme, za slučaj da dođe policija. Bilo je moguće da gospodin Heng ima neku vezu u Sureteu, ali ni onda ne bi bilo vjerojatno da bi policija nešto učinila. S njezina stanovišta bilo je bolje pustiti neka narod vjeruje da su bombe komunističke.

Osim kola i starudija, razasutih po podu, ništa se drugo nije vidjelo. Bilo je teško zamisliti kako su se bombe mogle izrađivati kod gospodina Muoija. Bilo je posve nejasno kako se bijeli prah, koji sam vidio u bubnju, pretvorio u plastičnu masu, ali je bilo sigurno da je proces bio odveć složen da bi se izvodio ovdje, gdje se činilo da su čak i obje benzinske crpke na ulici potpuno zapuštene. Stajao sam na ulazu i gledao na ulicu. Ispod drveća, u sredini bulevara, brijači su obavljali svoj posao; u komadu zrcala koje je bilo pričvršćeno o stablo ogledao se bljesak sunca. Jedna djevojka u šeširu nalik na priljepak žurno je prošla, noseći na motki dvije košare. Gatalice šćućurene kraj zida Simon Freresea našle su mušteriju: jednog starca s tankom bradicom kao u Ho Ši Mina, koji je ravnodušno promatrao

kako miješaju i okreću stare karte. Kakvu je to on budućnost mogao imati, koja bi vrijedila jedan pijaster? Na bulevaru Somme živjelo se izvan kuće; tu su svi sve znali o gospodinu Muoiju, ali policija nije imala ključ kojim bi doprla do njihova povjerenja. To je bio stupanj života na kojem je sve poznato, ali se čovjek nije mogao na njega spustiti, kao što je mogao izaći na ulicu. Sjetio sam se starica koje su brbljale na našem stubištu iza zajedničkog nužnika: one su također sve čule, ali ja nisam znao što znaju.

Vratio sam se u garažu i ušao u mali ured iza nje: bio je tu uobičajeni kineski trgovački kalendar, pretrpan pisaći stol, cjenici, jedna bočica ljepila i jedan stroj za zbrajanje, nekoliko spajalica za papir, jedan čajnik i tri šalice i mnogo nezašiljenih olovaka i, tko zna zašto, jedna prazna razglednica sa slikom Eiffelova tornja. York Harding je mogao pisati u grafičkim apstrakcijama o trećoj sili, ali ovo je bila bit — ovo je zaista bila ona. U zadnjem zidu bila su jedna vrata; bila su zaključana, ali je ključ bio na stolu među olovkama. Otvorih vrata i uđoh.

Nađoh se u maloj prostoriji koja je bila otprilike istih dimenzija kao garaža. Tu se nalazio neki stroj, koji je na prvi pogled izgledao kao kavez od sipki i žica, opskrbljen bezbrojnim prečkama koje su trebale nositi neku prastaru pticu bez krila i odavao je dojam da je omotan starim krpama, ali su one vjerojatno služile za čišćenje u trenutku kad su gospodina Muoija i njegove pomoćnike pozvali van. Našao sam zaštitni znak proizvođača — neko ime iz Lyona — i serijski broj. Uključio sam struju, i stari stroj oživi; šiške su imale svoju svrhu — čudna naprava bila je kao neki starac koji skuplja posljednju životnu snagu, udara šakom, udara... Ta stvar bila je još uvijek tiskarski stroj, premda je u kraju iz kojega je potekao morao pripadati istoj eri kojoj je pripadao nikleni zub, ali vjerujem da u ovoj zemlji, gdje se nikad ništa nije rasipalo, i gdje se moglo očekivati da će svaka stvar jednog dana doći tu završiti svoju karijeru (sjećam se, vidio sam onaj prastari film »Velika pljačka vlaka« kako se trza na platnu, zabavljajući puk u jednoj sporednoj ulici u Nam Dinu), taj tiskarski stroj bio je još upotrebljiv.

Pažljivije sam ispitao stroj; bilo je tu tragova bijelog praha. Diolakton, pomislih, nešto u vezi s mlijekom. Nije bilo znaka da bi tu bio neki bubanj ili kalup. Vratih se u ured i u garažu. Poželio sam

potapšati stara kola po blatobranu: imala su dugo vremena pred sobom da čekaju, no jednog će dana i ona... Gospodin Muoi i njegovi pomoćnici vjerojatno su se sada nalazili negdje u rižinim poljima, na putu prema Svetom brdu, gdje je general Te imao svoj glavni štab. Kad sam sada napokon podigao glas i povikao »Gospodine Muoi!« mogao sam zamisliti da sam daleko od garaže i bulevara i briača, tamo u onim poljima, gdje sam se skrivao na putu prema Tanjinu. »Gospodine Muoi!« Mogao sam vidjeti čovjeka kako okreće glavu među vlatima riže.

Vratih se kući pješice; na mom stubištu starice zagrajaše svojim cvrkutom, koji sam mogao razumjeti isto onoliko koliko i brbljanje ptica. Fuong nije bila kod kuće — samo je ceduljicom javljala da je kod sestre. Legoh na postelju — još uvijek sam se lako umarao — i zasпах. Kad sam se probudio, ugledah svijetleći brojčanik na satu, koji je pokazivao jedan i dvadeset i pet minuta, i okrenuh glavu, očekujući da ću naći Fuong kako spava pokraj mene. Ali je jastuk bio nedirnut. Sigurno je toga dana promijenila navlaku — odisala je hladnoćom oprana rublja. Ustadoh i otvorih ladicu, u kojoj je držala svoje šalove, ali oni nisu bili tamo. Oдох do police za knjige — i »Život kraljevske obitelji u slikama« također je bio nestao. Ponijela je sobom svoj miraz.

U trenutku kad padne udarac, bol je slaba; bol je počela oko tri sata noću, kad sam počeo planirati svoj život, koji sam još morao nekako proživjeti i prisjećati se uspomena kako bih ih se nekako riješio. Sretne uspomene bile su najgore, i ja se pokušah sjetiti nesretnih. Imao sam prakse. Sve sam to već ranije bio proživio. Znao sam da ću moći učiniti ono što je potrebno, ali sam bio toliko stariji — osjećao sam da mi je ostalo malo energije da iznova gradim.

3

Otišao sam u američko poslanstvo i raspitao se za Pylea. Bilo je potrebno na ulazu ispuniti neki formular i predati vojnom policajcu. On reče: — Niste stavili razlog svoje posjete.

- On će to znati — rekoh.
- Imate li onda zakazan sastanak?
- Ako želite, možete tako staviti.

— Čini mi se da vam to izgleda glupo, ali moramo biti vrlo oprezni. Neki čudni tipovi vrzu se ovuda.

— Čuo sam to. — On premjesti žvakaću gumu na drugu stranu usta i uđe u lift. Pričekah. Nisam imao pojma što da kažem Pyleu. To je bio prizor koji nikad prije nisam igrao. Policajac se vrati. Reče mi preko volje: — Mislim da možete gore. Soba 12 a. Prvi kat.

Kad sam ušao u sobu, vidio sam da Pyle nije tamo. Joe, ekonomski ataše, sjedio je za pisaćim stolom; još uvijek se nisam mogao sjetiti njegova prezimena. Fuongina sestra me je promatrala, sjedeći za stolom s pisaćim strojem. Jesam li to u tim smeđim gramzivim očima pročitao pobjedu?

— Udite, udite, Tom — uzviknu Joe glasno. — Sretan sam što vas vidim. Kako vaša noga? Ne posjećujete često ovu našu malu ekipu. Uzmite stolac! Recite mi, što mislite, kako napreduje nova ofenziva. Sinoć sam vidio Grangera kod »Continental«. Opet ide na sjever. Taj dečko je žestok. Gdje ima novosti, tamo je Granger. Izvolite cigaretu. Poslužite se. Poznajete li gospođicu Hei? Ne mogu se sjetiti svih tih imena — suviše teško za starog momka kao što sam ja. Zovem je »Hej, vi tamo!«, to joj se sviđa. Kod nas nema onog ukrućenog kolonijalizma. Što se brblja vani, Tome? Vi momci sve znate. Baš mi je žao što vam se to dogodilo s nogom. Alden mi je pričao...

— Gdje je Pyle?

— Oh, Alden, jutros nije u uredu. Mislim da je kod kuće. Mnogo radi kod kuće.

— Taj mladić je žestok. Što ste to rekli?

— U svakom slučaju, znam jednu stvar koju radi kod kuće.

— Ne razumijem, Tome. Spori Joe — to sam ja. Uvijek sam bio. Uvijek ću biti.

— On spava s mojom djevojkom, sestrom vaše tipkačice.

— Ne znam što mislite.

— Pitajte nju. Ona je to uredila. Pyle mi je oteo djevojku.

— Slušajte, Fowler, ja sam mislio da ste vi došli ovamo poslom. Ne možemo dopustiti da dođe do scena u uredu, znate.

— Došao sam vidjeti Pylea, ali vjerujem da se sakrio.

— Dakle, vi biste najmanje trebali praviti takve primjedbe. Poslije svega što je Alden učinio za vas.

— Oh, da, da, naravno. Spasio mi je život, zar ne? Ali ja to od njega nikad nisam tražio.

— Uz veliku opasnost po njega samoga. Taj mladić ima srca.

— Mene se ne tiče njegovo srce. Ima tu drugih dijelova njegova tijela koji su više apropos.

— Slušajte, Fowler, ne možemo praviti takve aluzije kad je dama u sobi.

— Dama i ja se dobro poznajemo. Nije joj uspjelo dobiti od mene svoj udio, ali će ga dobiti od Pylea. U redu. Znam da se loše ponašam i nastavit ću se loše ponašati. Ovo je situacija u kojoj se ljudi loše ponašaju.

— Imamo puno posla. Radimo izvještaj o visini proizvodnje kaučuka...

— Ne brinite se, idem. Samo recite Pyleu, ako bude telefonirao da sam dolazio. Možda će smatrati da bi bilo uljudno uzvratiti mi posjet. — A Fuonginoj sestri rekoh: — Nadam se da ste ovjerili ugovor kod javnog bilježnika i američkog konzula i u crkvi Krista Kralja.

Izađoh u hodnik. Nasuprot su bila vrata na kojima je pisalo: »Muškarci«. Uđoh unutra, zaključah vrata i sjedoh te, prislonivši glavu na hladan zid, zaplakah. Sve do tada nisam plakao. Čak su im i klozeti imali klimatske uređaje, i za kratko vrijeme umjereno topao zrak osuši mi suze kao što suši slinu u ustima i sjeme u tijelu.

4

Ostavio sam posao u rukama Domingueza i otišao na sjever. U Hajfongu sam imao prijatelja u eskadrili »Gascogne«, pa sam provodio sate u baru na aerodromu ili se kuglao vani, na pošljunčanoj stazi. Službeno, nalazio sam se na fronti; po žustrini mogao sam se mjeriti s Grangerom, ali to za moje novine nije imalo više vrijednosti nego što je imao moj izlet u Fat Dijem. Ali ako čovjek piše o ratu, mora povremeno iz poštovanja prema samom sebi sudjelovati u opasnosti.

Ali nije bilo lako sudjelovati u opasnostima čak ni na kraće vrijeme, jer su iz Hanoja izdali naredbu da mi se dopusti da prisustvujem samo vodoravnim napadima, koji su u ovom ratu bili isto tako sigurni

kao putovanje autobusom, jer smo letjeli izvan domašaja teških puškomitraljeza; bili smo izvan svake opasnosti, ne računajući na pogrešku pilota ili kvar stroja. Odlazili smo po redu vožnje i vraćali se po redu vožnje; tovari bombi dijagonalno bi se spuštali, a spiralni dim dizao bi se s raskrižja ili s mosta, i onda smo se vraćali da stignemo na aperitiv i da bacamo željezne kugle po šljunku.

Jednog jutra, dok sam u jednoj kantini u gradu pio brendi sa sodom s jednim mladim časnikom koji je imao strastvenu želju da posjeti Southand Pier, stigoše naredbe za let. — Hoćete li poći? — Pristadoh. Čak i vodoravni napad bio je način da se ubije vrijeme i misli. Dok je vozio prema aerodromu, on primijeti: — Ovo je okomit napad.

— Mislio sam da mi je zabranjeno...

— Samo da ništa o tome ne napišete. Vidjet ćete dio zemlje u blizini kineske granice, koju sigurno niste prije vidjeli. Blizu Lai Šaua.

— Mislio sam da je tamo sve mirno... i da je u francuskim rukama?

— Bilo je. To su mjesto zauzeli prije dva dana. Naši padobrancu su udaljeni samo nekoliko sati. Želimo prisiliti vijetmince da uvučene glave sjede u svojim rupama dok ne povratimo položaj. To znači nisko obrušavanje i mitraljiranje. Raspolažemo samo s dva aviona — jedan je sada na zadatku. Jeste li se ikad prije obrušavali?

— Nisam.

— Malo je neugodno kad niste na to naučeni.

Eskadrila »Gascogne« je imala samo male bombardere B 26 — Francuzi su ih zvali prostitutke, jer zbog malog raspona krila nisu imali vidljiv način zaštite. Skupio sam se na malom metalnom sjedištu, ne većem od sjedišta na biciklu, i koljenima sam se odupro o pilotova leđa. Uspinjući se lagano, stigli smo do Crvene rijeke, a Crvena rijeka toga je časa bila uistinu crvena. Doimalo se kao da se čovjek vratio daleko unatrag u vremenu i gledao je očima starih zemljopisaca koji su je prvi tako nazvali, baš u takav isti čas, kad je kasno sunce obasjava od jedne do druge obale; na visini od devet tisuća stopa okrenusmo odavde prema Crnoj rijeci, uistinu crnoj, punoj sjenki; bila je izvan kuta pod kojim je padala svjetlost, a golema, veličanstvena slika gudura, stijena i džungle okretala se i

uzdizala ispred nas. Mogli ste spustiti čitavu eskadrilu u ta polja, zelena i siva, a da ne ostavite više traga nego što bi ostavilo nekoliko novčića u njivi. Daleko ispred nas jedan se mali avion kretao kao neka mušica. Stizali smo ga.

Zaokružili smo dva puta nad tornjem i nad selom okruženim zelenilom, a zatim se prevrnusmo u blještavom zraku. Pilot — koji se zvao Trouin — okrenuo se prema meni i namignu mi. Na njegovu upravljaču bila je dugmad kojom se upravljalo mitraljezom i komorom za bombe; smučilo mi se u želucu kad smo došli u položaj obrušavanja, kao što se događa pri svakom novom iskustvu — prvom plesu, prvoj večernjoj zabavi, prvoj ljubavi. Sjetio sam se velikog tobogana na izložbi u Wembleyju, kad se dođe na vrh staze, onda više nema načina da se izvuče; zatvoreni ste sami sa svojim iskustvom. Imao sam samo toliko vremena da pročitam na visinomjeru tri tisuće metara kad smo se počeli spuštati. Sada se sve samo osjećalo, ništa se nije vidjelo. Kao da sam bio gurnut na pilotova leđa; činilo mi se kao da mi je nešto golemo pritisnulo grudi. Nisam bio svjestan trenutka kad su se bombe otkvačivale; zatim nastade štektanje, kabina se napuni mirisom kordita i, kako smo se penjali, težine je nestajalo s mojih grudi, želudac se otkidao, kovitlajući se kao samoubojica, naniže prema zemlji koju smo ostavili. Četrdeset sekundi Pyle nije postojao; čak nije postojala ni Osamljenost. Dok smo se penjali u velikom luku, mogao sam kroz prozor sa strane vidjeti kako se prema meni diže dim. Prije drugog obrušavanja osjetih strah — strah od poniženja, strah da ne povratim na pilotova leđa, strah da moja pluća, koja više nisu bila mlada, neće izdržati pritisak. Poslije desetog obrušavanja bio sam svjestan samo razdraženosti — sve je to već trajalo odveć dugo, bilo je već vrijeme da se ide kući, ponovno smo strmo uzletjeli izvan domašaja puškomitraljeza, te odmicali, a dim se dizao. Selo je bilo sa svih strana okruženo planinama. Svaki put smo morali prilaziti istim putem, kroz isti prolaz. Nije bilo načina da drugačije napadnemo. Kad smo počeli četrnaesti put obrušavanje, pomislih, pošto sam već bio oslobođen straha od poniženja: »Trebali bi samo jedan mitraljez uperiti u pravom smjeru«. Opet podigosmo nos u siguran zrak — možda čak nisu ni imali mitraljez. Četrdeset minuta patroliranja činilo se beskrajnim, ali je bilo lišeno neugodnosti koju su mi zadavale

moje osobne misli. Sunce je tonulo kad smo se vraćali kući; zemljopišćev trenutak bio je prošao: Crna rijeka više nije bila crna, a Crvena rijeka bila je samo zlatna.

Ponovno se spustismo, malo dalje od čvornate, ispresijecane šume, prema rijeci, prelazeći preko zapuštenih rižinih polja, i ustremismo se kao metak na jedan mali sampan na žutoj rijeci. Top opali samo jednom, i brodić se rasprsnu u pljusku iskri; nismo čak ni pričekali da vidimo svoje žrtve kako se bore da prežive, već se popesmo i usmjerismo kući. Ponovno sam pomislio, kao što sam pomislio onda kad sam vidio mrtvo dijete u Fat Dijemu: »Mrzim rat«. Bilo je nečeg tako strašnog u našem iznenadnom izboru žrtava — slučajno smo prolazili, bio je potreban samo jedan prasak, nikoga nije bilo da nam uzvрати paljbu, i ponovno smo otišli, priloživši svoj mali dio mrtvima ovoga svijeta.

Stavio sam slušalice kako bi mi kapetan Trouin nešto rekao.

— Poći ćemo zaobilaznim putem. Zalazak sunca je divan na calcaireu. To ne smijete propustiti — reče on ljubazno, kao domaćin koji pokazuje ljepote svoga posjeda; letjeli smo sto milja tragom zalaska sunca, iznad Baie d'Along. Lice Marsa pod kacigom zamišljeno je gledalo dolje na zlatne gajeve među velikim grebenima i svodovima od porozna kamenja, i rana zbog ubojstva prestade krvariti.

5

Kapetan Trouin zahtijevao je da te večeri bude moj domaćin u »Kući opijuma«, iako sam nije htio pušiti. — Volim miris, rekao je — volim osjećaj tišine pri završetku dana, ali u mojoj profesiji zabava ne može ići dalje. — Bilo je oficira koji su pušili, ali oni su iz pješadije — on mora dosta spavati. Ležali smo u jednom pregrađenom prostoru, u nizu takvih prostorija nalik na spavaonice u đačkom domu, a vlasnik, Kinez, pripremio mi je lule. Nisam pušio otkako me je Fuong ostavila. Prekoputa jedna je metisse s dugim i divnim nogama ležala sklupčana poslije pušenja i čitala neke bogato opremljene ženske novine, a u pregradi do nje dva sredovječna Kineza pregovarala su o poslu, srčući čaj, dok su lule ležale kraj njih.

— Taj brodić... je li bio nanio neku štetu? — upitah.

Trouin odgovori: —Tko zna! Imamo naredbu da pucamo na sve što nam je na vidiku.

Popuših prvu lulu. Pokušah ne misliti na one lule koje sam popušio kod kuće.

Trouin reče: — Današnji posao... nije najgori za nekoga kao što sam ja. Tamo nad selom su nas mogli oboriti. Naš je rizik bio isto toliki koliki i njihov. Ono što mrzim, to je bombardiranje napalm-bombama, s tri tisuće stopa, iz sigurnosti. — On beznadno odmahnu rukom. — Vidite kako šuma počinje gorjeti. Sam Bog zna što biste vidjeli sa zemlje. Jadnici izgore živi, plamen se prelijeva preko njih kao voda. Kao da su skroz pokisli od vatre. — I dodade, ljut na cijeli svijet koji ne razumije: — Ja sudjelujem u kolonijalnom ratu. Mislite li da bih ja to radio za plantažere Terre Rouge? Više bih volio biti stavljen pred ratni sud. Mi ratujemo za vas, a vi na nas svaljujete krivnju.

— Taj sampan — rekoh.

— Da, i taj sampan. — Promatrao me je dok sam pružao ruku da dohvatim drugu lulu. — Zavidim vam na tome kako umijete umaknuti.

— Vi ne znate od čega ja želim umaći. Ne želim umaći od rata. To me se ne tiče. Nisam u to upleten.

— Svi ćete biti upleteni. Jednoga dana.

— Ja neću.

— Vi još uvijek šepate.

— Imali su pravo pucati na mene, ali čak ni to nisu učinili. Napadali su promatračnicu. Čovjek se uvijek treba kloniti patrole koja uništava. Čak i na Piccadillyju.

— Jednog će se dana nešto dogoditi. I vi ćete biti na nečijoj strani.

— Ne, ja se vraćam u Englesku.

— Ona fotografija koju ste mi jednom pokazali...

— Oh, poderao sam je. Ostavila me je.

— Žao mi je.

— Događa se to. Čovjek prvo sam ostavi nekoga, a onda se okrene sreća. To me gotovo tjera da povjerujem u pravdu.

— Ja vjerujem. Prvi put kad sam bacio napalm pomislio sam: to je moje rodno mjesto. To je mjesto gdje živi gospodin Dubois, stari

prijatelj moga oca. Pekar — jako sam volio pekara kad sam bio dijete — tamo dolje bježi od plamena koji sam ja bacio. Ljudi iz Vichyja nisu bombardirali svoju zemlju. Osjećao sam se gore od njih.

— Ali vi i dalje bombardirate.

— To su raspoloženja. Ona se javljaju samo s napalm-bombama. Inače zamišljam da branim Europu. A znate, oni drugi — i oni čine strašne stvari. Kad su se 1946. godine povukli iz Hanoja, ostavili su svom vlastitom narodu strašne uspomene — onima za koje su vjerovali da su nam pomogli. Bila je jedna djevojka u mrtvačnici — ne samo da su joj odrezali prsa, nego su osakatili njezina ljubavnika i nagurali njegov...

— Zato ja i ne želim biti upleten.

— To nije stvar razuma ili pravde. Svi se mi upletemo u jednom trenutku kad prevlada osjećaj, a onda se ne možemo izvući. Rat i ljubav — to dvoje se oduvijek uspoređivalo. — Tužno je gledao na drugu stranu đlačke spavaonice gdje je metisse ležala opružena u dubokom privremenom miru. On reče: — Ne bih želio da je drugačije. Eno djevojke koju su njezini roditelji upleli — kakva je njezina budućnost kad padne ova luka? Francuska je samo napola njena domovina...

— Hoće li pasti?

— Vi ste novinar. Vi znate bolje nego ja da ne možemo pobijediti. Vi znate da je put za Hanoj odsječen i svake noći miniran. Vi znate da svake godine gubimo po jednu klasu St. Cyra. Pedesete smo gotovo bili potučeni. De Lattre nam je dao rok od dvije godine — to je sve. Ali mi smo profesionalci: mi se moramo boriti dok nam političari ne kažu da prestanemo. Vjerojatno će se sastati i sporazumijeti se o istom onakvom miru kakav smo mogli imati na početku i učiniti da sve ove godine budu besmislene.

Njegovo ružno lice koje mi je namignulo prije obrušavanja nosilo je neku vrstu profesionalne surovosti kao božičnu masku iz koje dječje oči pilje kroz rupe u papiru.

— Vi ne biste razumjeli besmislenost, Fowler. Vi niste jedan od nas.

— Postoje u životu druge stvari zbog kojih čitave godine postaju besmislene.

On mi stavi ruku na koljeno nekom čudnovatom zaštitničkom kretnjom, kao da je stariji nego što je bio.

— Odvedite je kući — reče on — To je bolje od lule.

— Otkud znate da bi pošla?

I ja sam s njom spavao, i poručnik Perrin. Pet stotina pijastera.

— Skupo.

— Mislim da bi pošla i za tri stotine, ali u ovakvim prilikama čovjeku se ne da cjenkati.

Ali njegov savjet nije se pokazao dobrim. Postoji granica djelima koje čovjekovo tijelo može izvršiti, a moje je bilo sleđeno od uspomena. Ovo što su moje ruke dotakle te noći moglo je biti ljepše od onoga na što sam bio navikao, ali u dvorcu nas ne obuzima samo ljepota. Upotrebljavala je isti miris, i odjednom se duh onoga što sam izgubio pokaza moćnijim od tijela koje mi je tu bilo pruženo na raspolaganju. Odmaknuo sam se i legao na leđa, a želja usahne u meni.

— Žao mi je — rekoh i slagah. Ne znam što mi je.

Ona reče s puno ljupkosti i razumijevanja: — Nemoj se brinuti. To se često Događa. To je opijum.

— Da — rekoh — opijum. — I pomislih kako bih do neba volio da je stvarno tako.

DRUGO POGLAVLJE

Bio je čudan taj moj prvi povratak u Sajgon pri kojem me nitko nije dočekao. Na aerodromu poželjeh da postoji neko drugo mjesto kamo bih se mogao odvesti taksijem umjesto u ulicu Catinat. Pomislih u sebi: »Je li bol nešto manja nego onda kad sam odlazio?« i pokušah sam sebe uvjeriti da je tako. Kad sam stigao do odmorišta, vidjeh da su vrata otvorena, i dah mi zastade u nekoj nerazumnoj nadi. Polako pođoh prema vratima. Dok ne stignem do njih, nada će živjeti. Čuo sam kako škripi stolica i kad sam došao do vrata, mogao sam vidjeti par cipela, ali to nisu bile ženske cipele. Brzo uđoh unutra, a Pyle podiže svoje nespretno tijelo iz stolca, koji je nekad upotrebljavala Fuong. On reče:

— Zdravo, Thomas.

— Zdravo, Pyle. Kako ste ušli?

— Sreo sam Domingueza. Donio vam je poštu.

Zamolio sam ga da mi dopusti da ostanem.

— Je li Fuong nešto zaboravila?

— Oh, ne, već mi je Joe rekao da ste bili u poslanstvu.

Pomislio sam da bi bilo lakše da ovdje razgovaramo.

— O čemu?

On zbunjeno odmahnu rukom, kao dječak kojem su dali da govori na nekoj školskoj priredbi, a koji ne može naći riječi odraslih ljudi.

— Bili ste odsutni?

— Da. A vi?

— Oh, ja sam putovao naokolo.

— Još uvijek se igrate plastikom?

On se nasmiješi nesretno i reče: — Vaša pisma su tamo.

Na prvi sam pogled mogao vidjeti da nema ničega što bi me moglo zanimati: bilo je jedno pismo iz moje londonske redakcije, nekoliko drugih koja su izgledala kao računi, i jedno iz banke.

— Kako je Fuong? — upitah.

Njegovo lice odmah zablista, kao neka od onih električnih igračaka koje odgovaraju na određeni zvuk. — Oh, odlično, reče on, a onda stisnu zube kao da mu se učinilo da je otišao predaleko.

— Sjednite, Pyle — rekoš. Oprostite, samo da ovo pogledam. To je iz moje redakcije.

Otvorih pismo. Kako se ono što očekujemo može dogoditi u nezgodno vrijeme! Glavni urednik je pisao da je razmotrio moje posljednje pismo i da se, s obzirom na zamršenu situaciju u Indokini poslije smrti generala de Lattrea i poslije povlačenja iz Hoa Sina, slaže s mojim prijedlogom. On je imenovao jednog privremenog urednika za vanjskopolitičku rubriku i želi da ja ostanem u Indokini barem još godinu dana. — Dobro ćemo vam čuvati mjesto — uvjeravao me je s potpunim neshvaćanjem. Vjerovao je da je meni stalo do posla i do novina.

Sjedoh nasuprot Pyleu i ponovno pročitah pismo koje je stiglo prekasno. Na časak sam osjetio ushićenje kao u trenutku kad se čovjek budi, a još se ničega ne sjeća.

— Loše vijesti? — upita Pyle.

— Ne. — Rekoš sam sebi da je, uostalom, sve svejedno; privremeno produženje za godinu dana ne bi se moglo oduprijeti bračnom ugovoru.

— Jeste li se već vjenčali? — upitah.

— Nismo. — On pocrveni — mogao je vrlo lako pocrvenjeti.

— Zapravo ja se nadam da ću dobiti specijalan dopust. Onda ćemo se moći vjenčati kod kuće, kako i pristoji.

— Je li pristojnije ako se to obavi kod kuće?

— Pa, mislio sam, vama je teško objasniti te stvari, vi ste tako prokleta cinični, Thomas, ali to je jedan znak poštovanja. Moj otac i majka bili bi tamo — ona će na neki način ući u obitelj. To je važno s obzirom na prošlost.

— Prošlost?

— Znate što mislim. Ne bih želio da je ostavim s bilo kakvom ljagom...

— Pa zar biste je ostavili?

— Čini mi se. Moja majka je divna žena — ona bi je vodila svuda, predstavila bi je društvu, znate, nekako da je privikne. Pomogla bi joj da stvori za mene dom.

Nisam znao bih li žalio Fuong ili ne — ona se toliko radovala neboderima i Kipu slobode, ali imala je tako malo pojma o onome u što će se zaplesti: profesor Pyle sa suprugom, ručkovi u ženskim

klubovima; hoće li je naučiti i da igra kanastu? Mislio sam na nju kakva je bila one prve noći u »Grand Mondeu«, u svojoj bijeloj haljini, dok se kretala tako divno na svojim osamnaestogodišnjim nogama, a onda pomislih na nju kakva je bila prije mjesec dana, dok se cjenkala za meso u mesnici na bulevaru Somme. Hoće li joj se sviđati oni čisti dućani s namirnicama u Novoj Engleskoj, gdje je čak i celer zamotan u celofan. Možda i hoće. Nisam mogao to znati. Čudno, uhvatih sebe kako govorim onako kako je Pyle govorio prije mjesec dana: — Pazite na nju, Pyle. Nemojte ništa činiti silom. I nju može nešto boljeti kao vas i mene.

— Naravno, naravno, Thomas.

— Ona izgleda tako malena i tako krhka, i tako ne slična našim ženama, ali nemojte na nju misliti kao na... kao na neki ukras.

— Smiješno je, Thomas, kako se stvari uvijek drugačije svršavaju. Bojao sam se ovog razgovora. Mislio sam da ćete biti grubi.

— Imao sam vremena za razmišljanje, tamo gore na sjeveru. Bila je tamo jedna žena... možda sam vidio ono što ste vi vidjeli tamo u javnoj kući. Dobro je što je otišla s vama. Ja sam je jednog dana mogao ostaviti s nekim kao što je Granger. Kao neki prirepak.

— A mi, možemo li ostati prijatelji, Thomas?

— Da, naravno. Samo što bih ja više volio da ne vidim Fuong. I ovako je ovdje dosta prisutna. Moram naći drugi stan — kad budem imao vremena.

On pokrene svoje noge i ustade: — Tako sam sretan, Thomas. Ne mogu vam reći koliko sam sretan. Već sam vam prije rekao, znam, ali bih zbilja volio da to niste vi.

— Ja sam sretan što ste to vi, Pyle. — Razgovor se nije odvijao onako kako sam predvidio; ispod površine ljutih zamisli, negdje dublje, sigurno se bio stvorio pravi plan djelovanja. Cijelo vrijeme, dok me je ljutila njegova bezazlenost; neki sudac u meni samome sve je zbrojio u njegovu korist, usporedio je njegov idealizam, njegove polusirove ideje, zasnovane na djelima Yorke Hardinga, s mojim cinizmom. Oh, ja sam imao pravo što se tiče činjenica, ali zar on nije imao pravo biti mlad i griješiti, i zar on možda nije bio bolji čovjek za djevojku s kojom će provesti život?

Nemarno se rukovasmo, ali me neki neodređeni strah natjera da pođem za njim do vrha stubišta i da ga zovnem. Možda postoji i prorok, kao i sudac, u onim unutarnjim sudnicama u kojima se donose naše istinske odluke.

— Pyle, nemojte imati previše povjerenja u Yorka Hardinga.

— Yorka! — zagledao se u mene s prvog odmorišta.

— Mi smo stari kolonijalni narod, Pyle, ali smo naučili nešto malo o stvarnosti, naučili smo da se igramo vatrom. Ta treća sila — to je knjiški pojam, to je sve. General Te je samo bandit s nekoliko tisuća ljudi; on nije nacionalna demokracija.

Bilo je kao da me gleda kroz prorez za pisma na vratima kako bi vidio tko je pred njim i da, pošto je spustio zaklopac, zaključa vrata pred nepoželjnim uljezom. Nisam mu vidio oči.

— Ne znam na što mislite, Thomas.

— Na te biciklističke bombe. To je bila dobra šala, premda je jedan čovjek izgubio nogu. Ali, Pyle, ne možete vjerovati ljudima kao što je Te. Mi poznajemo takve.

— Mi?

— Stari kolonijalisti.

— Ja sam mislio da vi niste ni na čijoj strani.

— Nisam, Pyle, ali ako netko u vašoj ekipi treba nešto zamijesiti, prepustite to Joeu. Idite kući s Fuong. Zaboravite treću silu.

— Naravno, ja uvijek cijenim vaše savjete, Thomas — reče on uljudno. — Dakle, vidjet ćemo se.

— Vjerojatno hoćemo.

2

Tjedni su prolazili, ali nikako još nisam našao novi stan. Ne može se reći da nisam imao vremena. Redovna godišnja ratna kriza bila je opet prošla; vreli, mokri crachin spustio se na sjeveru; Francuzi su izašli iz Hoa Bina, berba riže je bila prošla u Tonkinu, a berba opijuma u Laosu. Dominguez je lako mogao obaviti sve što je bilo potrebno na jugu. Napokon sam prisilio sebe da odem pogledati jedan stan u takozvanoj modernoj zgradi (Pariška izložba 1934.?) na drugom kraju ulice Catinat, iza hotela »Continental«. Bila je to pied-

a-ter- re jednog plantažera kaučuka koji je odlazio kući. Htio ju je prodati sa svime što je bilo u njoj, od podruma do tavana. Uvijek se pitam što li je bilo u podrumu; inače, gore, visio je velik broj bakroreza iz Pariškog salona između 1880. i 1900. Njihov najveći zajednički nazivnik bila je jedna žena s velikim grudima, s nekom osobitom frizurom i prozirnom draperijom koja je nekako uvijek otkrivala veliku razdijeljenu zadnjicu, a skrivala bojno polje. U kupaonici je plantažer bio još smjeliji s reprodukcijama Ropsa.

— Vi volite umjetnost? — upitah, a on mi se osmjehnu kao ortaku u uroti. Bio je debeo, s malim crnim brkovima i s nedovoljno kose.

— Moje najbolje slike su u Parizu — reče.

U salonu je bila jedna osobito visoka pepeljara u obliku gole žene sa zdjelom na glavi, bilo je i porculanskih ukrasa, golih djevojaka koje grle tigrove, i jedan vrlo čudan kipić djevojke, gole do pojasa, kako jaši na biciklu. U spavaćoj sobi, nasuprot njegovu golemom krevetu, visilo je jedno sjajno ulje koje je predstavljalo dvije djevojke kako zajedno spavaju. Zapitao sam ga za cijenu njegova stana bez zbirke, ali on se nije htio složiti s time da odvoji jedno od drugog.

— Vi niste sakupljač? — upita on.

— Pa, nisam.

— Ja imam i neke knjige — reče on — koje bih uključio, premda sam ih namjeravao ponijeti u Francusku. — Otključao je policu za knjige koja je bila zaštićena staklom i pokazao mi svoju knjižnicu — bilo je tu skupih ilustriranih izdanja »Aphrodite« i »Nane«, bila je tu i »La Garconne«, čak i nekoliko Paula de Kocka. Došao sam u kušnju da ga upitam bi li i sebe prodao sa svojom zbirkom; on joj je pripadao, i on je bio iz tog doba. On reče: — Ako sami živite u tropskim krajevima, onda zbirka predstavlja društvo.

Mislio sam na Fuong upravo zbog njezine posvemašnje odsutnosti. Tako je uvijek; kad pobjegnute u pustinju, tišina vam viče u uho.

— Mislim da mi moj list ne bi dopustio da kupim umjetničku zbirku.

— To se, naravno, ne bi vidjelo iz priznanice — reče on.

Bio sam sretan što ga Pyle nije vidio: ovaj bi čovjek mogao svoja obilježja ustupiti Pyleovoj predodžbi »starog kolonijalista«, koji bi bez njega bio odvratan. Kad sam izašao, bilo je gotovo pola dvanaest, i

ja pođoh do »Pavillona« da popijem čašu piva s ledom. »Pavillon« je bio središte gdje su Europljanke i Amerikanke pile kavu, i bio sam uvjeren da tamo neću sresti Fuong. Točno sam znao gdje se nalazi u to doba dana — ona nije bila djevojka koja bi mijenjala navike, i zato sam, kad sam se vraćao iz plantažerova stana, prešao ulicu da bih izbjegao mliječni restoran gdje je ona u to doba dana pila čokoladu. Dvije mlade djevojke, Amerikanke, sjedile su za susjednim stolom, uredne i čiste usred vrućine, i lizale sladoled. Obje su imale torbe prebačene preko lijevog ramena, a torbe su bile iste, s bakrenim značkama orla. I njihove noge su bile iste, duge i tanke, i njihovi malčice prćasti nosevi, a jele su sladoled s takvom usredotočenošću kao da prave neki pokus u školskom laboratoriju. Pitao sam se jesu li Pyleove kolegice; bile su dražesne, i ja poželjeh da i njih pošaljem kući. One pojedoh sladoled i jedna od njih pogleda na sat. — Bolje da idemo — reče ona — da budemo na sigurnoj strani. — Iz dosade sam se pitao kakvu to uputu imaju.

— Warren je rekao da ne smijemo ostati dulje od jedanaest i dvadeset pet.

— Već je prošlo.

— Bilo bi uzbudljivo da ostanemo. Ne znam o čemu se radi, znaš li ti?

— Ne znam točno, ali mi je Warren rekao kako je bolje da odemo.

— Misliš da su demonstracije?

— Vidjela sam toliko demonstracija — reče druga s dosadom, kao neki turist koji je sit crkvi. Ona ustade i stavi na stol novac za sladoled. Prije nego što je izašla, ona se osvrne po kavani, i zrcala odraziše njezin pjegavi profil. Bio sam ostao samo ja i jedna neuredna Francuskinja srednjih godina, koja je pozorno i bezuspješno šminkala svoje lice. Onima dvjema jedva da je bila potrebna šminka; dostatan je bio brz potez crvenila po usnicama i češlja kroz kosu. Za jedan trenutak djevojčin pogled se zaustavi na meni — nije to bio neki ženski pogled, već muški, neposredan i spreman da nešto učini. Onda se brzo okrenu prema svojoj prijateljici: — Bolje da idemo. — S dosadom sam ih promatrao dok su izlazile, jedna uz drugu, na suncem obasjanu ulicu. Bilo je nemoguće zamisliti ijednu od njih kao plijen neke prljave strasti; one

nisu pripadale zgužvanim plahtama i znoju seksa. Dali su i pred spavanje upotrebljavale sredstvo za suzbijanje mirisa? Na trenutak sam uhvatio sebe kako im zavidim na tom steriliziranom svijetu, tako različitom od ovoga svijeta u kojemu sam ja živio, svijeta koji se odjednom nerazjašnjivo raspada u komade. Dva zrcala sa zida poletješe na mene i padoše na pola puta. Neuredna Francuskinja nađe se na koljenima, u gomili razbijenih stolaca i stolova. Njezin pribor za šminku ležao je otvoren i neoštećen u mom krilu, a ja sam, začudo, sjedio točno gdje sam sjedio i prije, premda se moj stol pridružio krhotinama oko Francuskinje. Neki čudni vrtni zvuci ispuniše kavanu: ravnomjerno kapanje vodoskoka; kad sam pogledao na bar, vidio sam niz slomljenih boca čiji je sadržaj tekao po podu kavane u raznobojnim potocima — crvenim od porta, narančastim od cointreaua, zelenim od chartreusea, zamagljeno žutima od pastisa.

Francuskinja mirno sjedne i potraži svoj pribor za šminku. Ja joj ga pružih i ona mi uljudno zahvali, sjedeći na podu. Primijetio sam da je ne čujem dobro. Eksplozija je bila tako blizu da su mi se bubnjići još morali oporavljati od tlaka.

Pomislih prilično razdraženo: — Još jedna šala s plastičnim materijama: što gospodin Heng očekuje da ću sada napisati? — ali kad sam stupio na trg Garnie, shvatio sam po teškim oblacima dima da to nije bila šala. Dim se vijao od automobila koji su gorjeli na mjestu za parkiranje ispred Narodnog kazališta, dijelovi kola ležali su po trgu, a jedan čovjek bez nogu ležao je, trzajući se, na rubu ukrasnih nasada. Ljudi su nahrupili iz ulice Catinat i bulevara Bonnard. Sirene policijskih automobila, zvona ambulantnih i vatrogasnih kola nekako izravno navališe na moje već potresene uši. Na trenutak sam zaboravio da je Fuong sigurno u mliječnom restoranu na drugoj strani trga. Dim je ležao između nas. Nisam mogao vidjeti kroza njega.

Zakoračih prema sredini trga, ali me jedan policajac zaustavi. Bili su napravili kordon oko ruba kako bi spriječili da se masa povećava, a već su se počela pojavljivati nosila. Preklinjao sam policajca koji je bio ispred mene: — Pustite me na drugu stranu. Imam prijatelja...

— Vratite se — reče on. — Ovdje svi imaju prijatelje.

On se pomakne u stranu da bi propustio svećenika; ja pokušah poći za svećenikom, ali me on povuče natrag.

— Ja sam novinar — rekoh, i uzalud počeh tražiti lisnicu u kojoj sam držao iskaznicu, ali je nisam mogao naći; jesam li danas izišao bez nje?

— Barem mi recite što se dogodilo s mliječnim restoranom?

— Dim se dizao i ja pokušah nešto razabrati, ali je gomila između nas bila odveć velika. Rekao je nešto što nisam mogao čuti.

— Što ste rekli?

On ponovi: — Ne znam. Sklonite se. Smetate nosilima.

Je li mi lisnica ispala u »Pavillonu«? Okrenuh se da se vratim i ugledah Pylea. On uzviknu: — Thomas.

— Pyle — rekoh — za ime Božje, gdje je vaša propusnica iz poslanstva? Moramo prijeko. Fuong je u mliječnom restoranu.

— Nije, nije — reče on.

— Pyle, ona je tamo. Uvijek ide tamo. U pola dvanaest. Moramo je naći.

— Ona nije tamo, Thomas.

— Kako znate? Gdje vam je legitimacija?

— Upozorio sam je da ne ide.

Okrenuo sam se prema policajcu, namjeravajući ga gurnuti u stranu i pretrčati preko trga; mogao je pucati — nije mi bilo važno — ali onda riječ »upozorio« stiže do moje svijesti.

— »Upozorio?« — rekoh. — Što mislite pod tim »upozorio«?

— Rekao sam joj da jutros ne ide tamo.

Stvari počеше da se povezuju u mojoj svijesti. — A Warren? — rekoh. — Tko je Warren? On je isto tako upozorio ove dvije djevojke.

— Ne razumijem.

— Nije se smjelo dogoditi da Amerikanci budu ranjeni, zar ne?

Jedna ambulanta kola probiše se iz ulice Catinat na trg, a policajac koji me je zaustavio skloni se u stranu da bi ih propustio. Policajac kraj njega bio je zauzet, prepirući se s nekim. Gurnuh Pylea naprijed, pred sebe, prema sredini trga, prije nego što su nas mogli zaustaviti.

Našli smo se u skupini ljudi koji su naricali. Policija je mogla spriječiti ostale da ne uđu na trg; bila je nemoćna da ga isčisti od

preživjelih i od onih koju su prvi došli. Liječnici su bili odveć zauzeti da bi se brinuli o mrtvima; tako su mrtvi ostavljeni njihovim vlasnicima, jer čovjek može posjedovati mrtvacu kao što posjeduje stolac. Jedna žena sjedila je na zemlji, držeći u krilu ono što je ostalo od njezine bebe; s nekom čednošću prekrila ju je svojim slamnatim seljačkim šeširom. Bila je mirna i šutjela je; to me je najviše iznenadilo — na trgu je vladala tišina. Bilo je kao u crkvi koju sam jednom posjetio za vrijeme službe — jedini zvuci su dolazili od onih koji su služili, osim što su tu i tamo Europljani plakali i molili se, a onda ponovno šutjeli, kao da su se stidjeli čednosti, strpljenja i pristojnosti Istoka. Tijelo bez nogu na rubu cvjetne lijehe još uvijek se trzalo, kao pile kojem su odsjekli glavu. Sudeći po njegovoj muškoj košulji, vjerojatno je bio vozač rikše.

Pyle reče: — Ovo je strašno. — Onda pogleda svoje mokre cipele i reče izmučenim glasom: — Što je to?

— Krv — rekoh. — Zar nikad niste vidjeli krv?

— Moram ih očistiti prije nego što odem do poslanika — reče on.

Čini mi se da nije znao što govori. Prvi put je vidio pravi rat; kad je veslao do Fat Dijema, bilo je to kao u nekom učeničkom snu: uostalom, u njegovim očima vojnici nisu bili važni.

Tjerao sam ga, držeći mu ruku na ramenu, da se osvrće oko sebe.

— U ovo doba dana ovo je mjesto uvijek puno žena i djece — to je vrijeme kad se obavljaju kupovine. Zašto izabrati baš taj čas među svima ostalima?

On reče neodlučno: — Tu se trebala održati neka parada.

— I vi ste se nadali da ćete uloviti nekoliko pukovnika. Ali paradu su jučer otkazali, Pyle.

— To nisam znao.

— Niste znali! — Gurnuh ga u jednu lokvu krvi gdje su prije ležala nosila. — Trebali biste biti bolje obaviješteni.

— Nisam bio u gradu — reče on, gledajući svoje cipele.

— Trebali su odustati.

— I propustiti zabavu? — upitah ga. — Očekujete li vi da će general Te propustiti svoju demonstraciju? Ovo je bolje od parade. U ratu su žene i djeca prava vijest, a ne vojnici. Ovo će uzbuditi svjetski tisak. Uspjeli ste ubaciti generala Tea u prvi plan, Pyle. Imate

svoju treću silu i nacionalnu demokraciju na svojoj desnoj nozi. Vratite se kući Fuong i ispričajte joj o svojim herojskim mrtvima — ima tuce njezinih zemljaka manje o kojima se treba brinuti.

Jedan mali debeli svećenik prođe, noseći nešto u nekoj zdjeli ispod ubrusa. Pyle je dugo šutio, a ja više nisam imao što kazati. Zapravo, bio sam i odveć rekao. Doimao se blijed i utučen, spreman pasti u nesvijest, i ja pomislih:

— Što to vrijedi? On će uvijek biti bezazlen, a bezazlene se ne može kriviti, oni nikad nisu krivi. Sve što čovjek može učiniti jest da ih nadzire ili da ih odstrani. Bezazlenost je jedna vrsta ludila.

On reče: — Te ovo ne bi učinio. Siguran sam da ovo ne bi učinio. Netko ga je obmanuo. Komunisti...

Bio je nesavladivo naoružan svojim dobrim namjerama i svojim neznanjem. Ostavio sam ga da stoji na trgu i otišao ulicom Catinat prema mjestu na kojem se ispriječila odvratna ružičasta katedrala. Ljudi su se već u njoj skupljali; sigurno im je bila utjeha što se mrtvima mogu moliti za mrtve.

Za razliku od njih, imao sam razloga biti zahvalan; zar Fuong nije bila živa? Zar Fuong nije bila »opomenuta«? Ali ono čega sam se sjećao bio je torzo na trgu, beba u krilu svoje majke. Oni nisu bili opomenuti; nisu bili dovoljno važni. A da je i bila parada, zar oni ipak ne bi bili tamo, iz znatiželje, da vide vojnike, da čuju govornike i da bacaju cvijeće? Bomba od dvije stotine funti ne bira. Koliko mrtvih pukovnika opravdava smrt jednog djeteta ili jednog vozača rikše kad se izgrađuje nacionalna demokratska fronta? Zaustavih jednu rikšu i rekoh vozaču da me odveze na kej Mytho.

ČETVRTI DIO

PRVO POGLAVLJE

Dao sam novac Fuong da odvede svoju sestru u kino, kako bi zasigurno bila odsutna. Otišao sam na večeru s Dominguezom i vratio se u svoju sobu da dočekam Vigota koji je došao točno u deset. Ispričavao se što neće piti — reče da je suviše umoran i da bi ga piće uspavalo. Imao je vrlo težak dan.

— Ubojstva i iznenadne smrti? — upitah.

— Ne. Sitne krađe. I nekoliko samoubojstava. Ti ljudi se vole kockati a kad sve izgube, onda se ubiju. Možda ne bih postao policajac da sam znao koliko ću vremena morati provesti u mrtvačnicama. Ne volim miris amonijaka. Možda ću, na kraju krajeva, ipak popiti jedno pivo.

— Nemam hladnjak, žao mi je.

— Za razliku od mrtvačnice. Onda malo engleskog viskija.

Sjetih se noći kad sam s njim sišao u mrtvačnicu i kad su Pyleovo tijelo izvukli kao na pladnju s ledenim kockama.

— I tako vi ne idete kući? — upita on.

— Raspitali ste se?

— Jesam.

Pružih mu viski, da bi mogao vidjeti kako su mi živci mirni.

— Vigot, želio bih da mi kažete zašto mislite da sam upleten u Pyleovu smrt. Je li u pitanju motiv? Ili to što sam želio da se Fuong vrati? Ili mislite da je to bila osveta zato što sam je izgubio?

— Ne. Nisam tako glup. Čovjek ne uzima knjigu svog neprijatelja za uspomenu. Evo je na vašoj polici. »Uloga Zapada«. Tko je taj York Harding?

— On je čovjek kojeg tražite, Vigot. On je ubio Pylea — izdaleka.

— Ne razumijem.

— On je nekakav novinar višeg stupnja — nazivaju ih diplomatskim dopisnicima. On se prihvati neke ideje, a zatim svaku situaciju priredi tako da bi odgovarala ideji. Pyle je došao ovamo pun ideja Yorka Hardinga. Harding je jednom bio ovdje tjedan dana, na putu iz Bangkoka u Tokio, Pyle je pogriješio što je pokušao provesti

tu ideju u djelo. Harding je pisao o trećoj sili. Pyle ju je stvorio — u vidu jednog odrpanog malog bandita s dvije tisuće ljudi i nekoliko pitomih tigrova. On se upleo.

— Vi se nikad ne uplećete, zar ne?

— Pokušavam se ne uplesti.

— Ali niste uspjeli, Fowler.

Iz nekog nepoznatog razloga pomislih na kapetana Trouina i na onu noć koja kao da se dogodila prije mnogo godina u Kući opijuma u Hajfongu. Što je on rekao? Nešto kao da ćemo svi biti upleteni prije ili poslije, u trenutku uzbuđenja.

— Vi biste bili dobar svećenik, Vigot. Što je to s vama što navodi da vam čovjek tako lako priznaje — ako ima što priznati?

— Nikad nisam želio nikakva priznanja.

— Ali ste ih dobivali.

— S vremena na vrijeme.

— To je zbog toga što je vaša služba nalik na svećeničku, i što se ne užasavate, nego suosjećate. »Gospodine policajče, moram vam reći zašto sam razbio lubanju stare gospođe«. »Da, Gustav, izvoli samo, bez žurbe, ispričaj mi zašto si to učinio.«

— Imate čudnu maštu, Fowler. Pijete li vi, Fowler?

— Pa sigurno da nije pametno za jednog zločinca da pije s policijskim oficijom.

— Nikad nisam rekao da ste zločinac.

— Ali recimo da piće, čak i u meni, otključa želju da priznam? U vašoj profesiji ne postoje tajne ispovijedi.

— Tajnost je malokad važna čovjeku koji priznaje; čak kad priznaje svećeniku. On ima druge pobude.

— Da se opere?

— Ne uvijek. Katkada on jedino želi samoga sebe vidjeti jasno. Kadikad je samo umoran od obmane. Vi niste zločinac, Fowler, ali bih želio znati zašto ste mi lagali. Vi ste vidjeli Pylea one noći kad je umro.

— Kako vam je to palo na pamet?

— Nijednog trenutka mi ne pada na pamet da ste ga vi ubili. Vi ne biste upotrijebili zahrđali bajunet.

— Zahrđali?

— Takve pojedinosti dobivamo obdukcijom. Ali rekao sam vam da to nije bio uzrok smrti, nego blato u Dakovu.

On pruži svoju čašu da mu natočim još jedan viski. — Da vidim. U šest i deset svratili ste na jednu čašicu u »Continental«?

— Da.

— U šest i četrdeset i pet razgovarali ste s jednim novinarom na vratima »Majestica«?

— Da, s Wilkinsom. Sve sam vam to još prije rekao, Vigot. One noći.

— Da. Tada sam provjeravao. Nevjerojatno kako imate u glavi te sitne detalje.

— Ja sam reporter, Vigot.

— Možda svi podaci nisu potpuno točni, ali nitko vas ne može kriviti ako ste pogriješili za četvrt sata ovdje ili za deset minuta ondje. Niste imali razloga misliti da je vrijeme važno. Stvarno, kako bi bilo sumnjivo da ste sve potpuno točno naveli.

— Zar nisam?

— Ne posve. Bilo je pet do sedam kad ste razgovarali s Wilkinsom.

— Eto, još deset minuta.

— Naravno. Kao što sam rekao. Tek je bilo otkucalo šest, kad ste stigli u »Continental«.

— Moj sat uvijek pomalo žuri — rekoh. — Koliko je sada sati kod vas?

— Deset i osam minuta.

— Na mom satu je deset i osamnaest minuta. Vidite.

Nije se potrudio pogledati.

— Onda ste razgovarali s Wilkinsom u deset i dvadeset pet minuta prema vašem satu. To je prilična pogreška, zar ne?

— Možda sam u sebi namjestio vrijeme. Možda sam toga dana namjestio sat. Katkada to činim.

— Ono do čega je meni stalo — reče Vigot — Mogu li dobiti još malo sode? — ovo ste napravili dosta jako — jest to da se ni najmanje ne ljutite na mene. Nije lijepo kad nekoga ispituju kao što ja vas ispitujem.

— Mene to zanima kao neka detektivska priča. I, na kraju krajeva, vi znate da ja nisam ubio Pylea — to ste i sami rekli.

Vigot reče: — Znam da niste bili prisutni pri njegovu ubojstvu.

— Ne znam što mislite dokazati ako dokažete da sam bio deset minuta tu ili pet minuta tamo.

— Da postoji mala praznina — reče Vigot — malo vremena.

— Vremena za što?

— Za Pylea da vas dođe posjetiti.

— Zašto to toliko želite dokazati?

— Zbog psa — reče Vigot.

— I zbog blata među njegovim prstima.

— To nije bilo blato. To je cement. Vidite, te noći, dok je slijedio Pylea, stao je negdje na cement. Sjetio sam se da u prizemlju vaše zgrade rade radnici. Noćas sam prošao kraj njih kad sam ulazio. U ovoj zemlji radnici rade do kasno u noć.

— Želio bih znati u koliko kuća ima radnika — i mokrog cementa. Sjeća li se netko od njih psa?

— Naravno da sam ih to upitao. Ali i da ga se sjećaju, ne bi mi rekli. Ja sam policajac.

On prestade govoriti i nasloni se na stolac, zagledavši se u čašu. Imao sam osjećaj da mu je pala na pamet neka analogija i da je u mislima bio miljama daleko. Jedna muha pope mu se na ruku i on je ne otjera — isto onako kao što je ni Dominquez ne bi otjerao. Imao sam osjećaj nepokretne i duboke snage. Možda se čak i molio.

Ustadoh i odoh kroz zastor u spavaću sobu. Tamo nije bilo ništa što bih želio, osim da se na trenutak udaljim od te tišine koja je sjedila u stolcu. Fuongine knjige sa slikama bile su opet na polici. Ugurala je jedan brzoglav za mene među bočice, sigurno neka poruka iz londonskog uredništva. Nisam bio raspoložen da ga otvorim. Sve je bilo isto onako kao što je bilo prije Pyleova dolaska. Sobe se ne mijenjaju, ukrasi ostaju gdje ih stavite: samo srce propada.

Vratih se u sobu, a Vigot prinese čašu ustima.

— Ništa vam nemam reći. Baš ništa — rekoh mu.

— Onda idem — reče on. — Mislim da vas više neću uznemiravati.

Na vratima se okrenu, kao da ne želi napustiti nadu — svoju ili moju nadu.

— Onaj film koji ste gledali one noći — bio je neuobičajen za vas. Nisam vjerovao da volite kostimirane drame. Šta je ono bilo?

»Robin Hood«?

— »Scaramouche«, čini mi se. Morao sam ubiti vrijeme. I bila mi je potrebna razonoda.

— Razonoda?

— Svi mi imamo svoje osobne brige, Vigot — objasnih mu pažljivo.

Kad je Vigot otišao, još uvijek mi je ostao jedan sat čekanja na Fuong i na živo društvo. Čudno je bilo kako me je uzbudio Vigotov posjet. Činilo mi se kao da mi je neki pjesnik donio svoj rad na kritiku i da sam ga nekim nepažljivim činom uništio. Bio sam čovjek bez poziva — novinarstvo se ne može ozbiljno smatrati pozivom, ali ja sam mogao primijetiti poziv u drugome. Sada, kad je Vigot otišao završiti svoj nedovršeni izvještaj, poželjeh da imam toliko smionosti da ga pozovem natrag i da mu kažem:

— Imate pravo. Vidio sam Pylea one noći kad je umro.

DRUGO POGLAVLJE

Na putu za kej Mytho prošao sam pokraj nekoliko ambulantnih kola koja su vozila iz Šolona prema trgu Garnier. Po izrazu lica prolaznika čovjek je mogao gotovo proračunati brzinu kojom su se širile glasine. Prema svakome tko je, kao ja, dolazio iz smjera trga, ona su se okretala s izrazom očekivanja i razmišljanja. Kad sam stigao u Šolon, bio sam pretekao novosti; život je bio aktivan, normalan, nepomućen; nitko još nije znao.

Našao sam skladište gospodina Čua i popeo se u kuću. Ništa se nije bilo promijenilo od moga posljednjeg posjeta. Mačka i pseto kretali su se od poda do kartonskih kutija i kovčega, kao dva šahovska konja koji se ne mogu dohvatiti. Beba je puzala po podu, a dva starca su još uvijek igrala ma džong. Samo su mladi bili odsutni. Čim sam se pojavio na pragu, jedna žena mi poče točiti čaj. Starica je sjedila na krevetu i gledala svoje noge.

— Gospodin Heng? — upitah. Odmahnuh glavom na čaj; nisam bio raspoložen da započnem još jedan dugi niz tih svakidašnjih, gorkih kuharskih napitaka.

— Ilfaut absolument que je voie M. Heng. Svakako trebam vidjeti gospodina Henga.

Činilo mi se nemogućim priopćiti im koliko je moj zahtjev hitan, ali možda je moje vrlo odlučno odbijanje čaja prouzrokovalo neki nemir. Ili sam možda, kao i Pyle, imao krv na cipelama. U svakom slučaju, nakon kratkog odgađanja, jedna od žena me izvede van, povede me niza stube, pa kroz dvije bučne ulice sa zastavama i ostavi me pred nečim što bi se, čini mi se, u Pyleovoj zemlji zvalo »pogrebnim salonom«, punim kamenih urni u koje se stavljaju kosti kineskih mrtvaca.

— Gospodin Heng? — rekoh jednom starom Kinezu na pragu. — Gospodin Heng? — ponovih.

To se mjesto činilo vrlo pogodnim da se na njemu čovjek zaustavi u takvom danu koji je počeo s plantažerovom erotičnom zbirkom i nastavio se s pobijenim ljudima na trgu. Netko se javi iz sobe, i Kinez stade u stranu da me propusti unutra.

Gospodin Heng mi izađe uljudno u susret i uvede me u malu sobu s crnim izrezbarenim neudobnim stolicama kakve se mogu naći u svakom kineskom predsoblju, neupotrebljavane i neugodne. Ali imao sam osjećaj da su stolice ovom prigodom bile upotrebljavane, jer je na stolu bilo pet malih čajnih šalica, a dvije nisu bile prazne.

— Prekinuo sam neki sastanak — rekoh.

— Poslovna stvar — reče gospodin Heng okolišajući — ništa važno. Uvijek sam sretan kad vas vidim, gospodine Fowler.

— Dolazim s trga Garnier — rekoh. Mislio sam da je to posrijedi. — Čuli ste.

— Telefonirali su mi. Smatraju da je bolje da se neko vrijeme držim podalje od gospodina Čua. Danas će policija biti vrlo aktivna.

— Ali vi s tim niste imali ništa?

— Posao policije je da nađe krivca.

— Opet Pyle — rekoh.

— Da.

— Strašno je učiniti nešto takvo.

— General Te nije osobito suzdržljiva osoba.

— A bombe nisu za dječake iz Bostona. Tko je Pyleov šef, Heng?

— Imam dojam da je Pyle svoj vlastiti gazda.

— Što je on? OSS?

— Inicijali nisu osobito važni. Mislim da su sada drugačiji.

— Što mogu učiniti, Heng? Moramo ga zaustaviti.

— Možete objaviti istinu. Je li vam to moguće?

— Moj list nije zainteresiran za generala Tea. Njih zanimaju samo vaši ljudi, Heng.

— Želite li vi zaista zaustaviti Pylea, gospodine Fowler?

— Da ste ga samo vidjeli, Heng. Stajao je tamo i govorio kako je to sve žalosna pogreška, jer je trebala biti parada. Rekao je da mora očistiti cipele prije nego što ode k poslaniku.

— Naravno, mogli biste reći policiji ono što znate.

— Ni njih ne zanima general Te. A mislite li da bi se usudili dirnuti jednog Amerikanca? On ima diplomatske povlastice.

— Diplomirao je na Harvardu. Poslanik jako voli Pylea. Heng, bila je tamo jedna žena čije je dijete... pokrila ga je slamnatim

šeširom. Ne mogu zaboraviti tu sliku. A bila je još jedna u Fat Dijemu.

— Morate se pokušati smiriti, gospodine Fowler.

— Što će poslije ovoga učiniti, Heng?

— Biste li bili spremni da nam pomognete, gospodine Fowler?

— On griješi, a ljudi moraju umirati zbog njegovih pogrešaka. Žalim što ga vaši ljudi nisu uhvatili na rijeci kad je išao iz Nam Dina. Sudbine mnogih života bile bi drukčije.

— Slažem se s vama, gospodine Fowler. Moramo ga obuzdati. Imam jedan prijedlog. Ako biste ga htjeli pozvati večeras na večeru u »Vieux Moulin«, između pola devet i pola deset.

— Čemu to?

— Razgovarat ćemo s njim usput — reče Heng.

— Možda je zauzet.

— Možda bi bilo bolje da ga zamolite da dođe do vas — u pola sedam. Onda će biti slobodan; sigurno će doći. Ako može večerati s vama, stanite s knjigom kraj prozora, kao da želite malo više svjetlosti.

— Zašto »Vieux Moulin«?

— Zato što je pokraj mosta za Dakov — mislim da ćemo moći naći zgodno mjesto da nesmetano razgovaramo.

— Što ćete učiniti?

— Vi to ne trebate znati, gospodine Fowler. Ali vam obećavam da ćemo raditi onoliko obzirno koliko to situacija bude dopuštala.

Nevidljivi Hengovi prijatelji pokrenuše se iza zida kao štakori. — Hoćete li nam to učiniti, gospodine Fowler?

— Ne znam — rekoh. — Ne znam.

— Prije ili kasnije — reče Heng, i to me podsjeti na kapetana Trouina u kući opijuma — čovjek se mora opredijeliti. Ako želi ostati čovjek.

2

U poslanstvu sam ostavio ceduljicu kojom sam zamolio Pylea da dođe, a zatim sam otišao do »Continental« nešto popiti. Sve je bilo

raščišćeno; vatrogasci su bili oprali trg. Tada još nisam imao pojma koliko će vrijeme i mjesto ostati važni. Čak sam pomislio da tu odsjedim cijelu večer i da ne odem na sastanak. Onda sam pomislio da bih možda mogao uplašiti Pylea i da bi on odustao, kada bih ga opomenuo u kakvoj se opasnosti nalazi — ma kakva to opasnost bila; tako popih pivo i vratih se kući, a kad sam stigao kući, počeo sam se nadati da Pyle neće doći. Pokušah čitati, ali na mojim policama nije bilo ničega što bi moglo privući moju pozornost. Možda sam trebao pušiti, ali nije bilo nikoga da mi pripremi lulu. Protiv volje sam osluškivao približavaju li se koraci, i oni napokon dođoše. Netko zakuca. Otvorih vrata, ali to je bio samo Dominguez.

— Što želite, Dominguez? — upitah ga.

On me iznenađeno pogleda. — Što želim? — On pogleda na sat. — Uvijek dolazim u ovo vrijeme. Jeste li dobili neke telegrame?

— Oprostite, zaboravio sam. Nisam.

— Nešto o eksploziji? Zar ne želite ništa poslati?

— Oh, napišite umjesto mene, Dominguez. Ne znam što mi je — bio sam tamo na mjestu događaja, pa sam se možda malo uzbudio. Ne mogu misliti o toj stvari u stilu telegrama.

Udarih komarca koji mi zazuja iza uha i vidjeh Domingueza kako se instinktivno trže na moj udarac.

— Dobro je, Dominguez, promašio sam ga.

On se tužno osmjehnu. To opiranje oduzimanju života nije se moglo protumačiti; na kraju krajeva, on je bio kršćanin, jedan od onih koji su od Nerona naučili kako se ljudska tijela pretvaraju u svijeće.

— Mogu li nešto učiniti za vas? — upita on. Nije pio, nije jeo meso, nije ubijao — zavidio sam mu na plemenitosti njegova duha.

— Ne, Dominguez. Samo me večeras ostavite samoga. — Promatrao sam s prozora kako prelazi ulicu Catinat. Jedan vozač rikše bio je parkiran pokraj pločnika nasuprot mom prozoru; Dominguez ga pokuša unajmiti, ali čovjek odmahnu glavom. Vjerojatno je čekao mušteriju iz nekog dućana, jer to nije bilo mjesto za parkiranje rikši. Kad sam pogledao na sat, začudih se, uvidjevši da sam čekao tek nešto više od deset minuta: kad je Pyle zakucao, ja nisam ni čuo njegove korake.

— Udite. — Ali, kao i obično, prvo je ušlo pseto.

— Drago mi je bilo kad sam dobio vašu cedulju, Thomas. Jutros sam mislio da ste bijesni na mene.

— Možda sam bio. Ono nije bio lijep prizor.

— Vi sad već toliko znate da se nećete začuditi ako kažem i nešto više. Danas poslijepodne vidio sam generala.

— Vidjeli ste ga? Zar je on u Sajgonu? Sigurno je došao da vidi što je napravila njegova bomba.

— Ovo je u povjerenju, Thomas. Razgovarao sam s njim vrlo ozbiljno. — Govorio je kao kapetan školske momčadi koji je otkrio da je jedan od njegovih igrača prekinuo treniranje. Pa ipak ga upitah sa stanovitom nadom: —Jeste li raskrstili s njim?

— Rekao sam mu da ćemo raskrstiti s njim, ako načini još koju nekontroliranu demonstraciju.

— Ali zar niste s njim već završili, Pyle?

Nestrpljivo sam gurnuo njegova psa, koji je njuškao oko mojih nogu.

— Ne mogu. (Sjedi, Duk.) U krajnjoj liniji, on je naša jedina nada. Ako on dođe na vlast s našom pomoći, mogli bismo se osloniti na njega...

— Koliko još ljudi mora umrijeti prije nego što shvatite...

Ali uvidio sam da je svako raspravljanje beznadno.

— Da shvatim... što, Thomas?

— Da u politici ne postoji ništa nalik na zahvalnost.

— Nas barem neće mrziti toliko kao Francuze.

— Jeste li sigurni? Katkad osjećamo nekakvu ljubav prema svojim neprijateljima, a ponekad osjećamo mržnju prema prijateljima.

— Vi govorite kao Europljanin, Thomas. Ovi ljudi nisu složeni.

— Jeste li to naučili za ovih nekoliko mjeseci? Sljedeći put ćete ih nazivati djecom.

— Pa... na neki način.

— Nađite mi jedno dijete koje nije složeno, Pyle. Kad smo mladi, mi smo prava džungla od kompliciranosti. Što više starimo, to više pojednostavljujemo stvari.

Ali što je koristilo govoriti mu? I moji i njegovi argumenti bili su nestvarni. Postajao sam pisac uvodnih članaka prije vremena. Ustadoh i odoh do police s knjigama.

— Što tražite, Thomas?

— Oh, samo jedno mjesto koje sam volio. Možete li večerati sa mnom Pyle?

— Vrlo rado, Thomas. Tako sam sretan što više niste ljuti. Znam da se ne slažete sa mnom, ali mi se možemo i ne slagati, a da budemo prijatelji, zar ne?

— Ne znam. Mislim da ne možemo.

— Napokon, Fuong je bila važnija od svega toga.

— Uistinu? Vjerujete li u to zaista, Pyle?

— Pa ona je najvažnija stvar koja postoji. Meni. I vama, Thomas.

— Meni više nije.

— Bio je to za nju danas strašan udarac, Thomas, ali za tjedan dana, vidjet ćete, zaboravit će ga. Pobrinut ćemo se i za obitelji.

— Mi?

— Brzojavili smo u Washington. Imamo odobrenje da upotrijebimo neke rezerve.

Prekinuh ga: — »Vieux Moulin«? između devet i pola deset?

— Gdje hoćete, Thomas.

Pođoh prema prozoru. Sunce se bilo spustilo niže od krovova. Vozač rikše je još čekao. Pogledah na njega, a on podiže lice prema meni.

— Čekate li koga, Thomas?

— Ne čekam. Ne, tu je taj odlomak, koji sam tražio.

Da bih prikrio svoj postupak, počeh čitati, držeći knjigu prema posljednjoj svjetlosti:

Vozim se ulicama i ni za što ne marim.,

Ljudi me gledaju i pitaju tko sam;

Ako slučajno pregazim nekog bijednika Mogu platiti štetu, ma kako bila velika.

Tako je lijepo imati, haj, haj,

Tako je lijepo imati novca!

— To je neka čudna pjesma — reče Pyle s prizvukom neodobravanja u glasu.

— To je bio zreo pjesnik u devetnaestom stoljeću. Nije ih bilo mnogo.

Ponovno pogledah u ulicu. Vozač rikše je otišao.

— Nemate više pića? — upita Pyle.

— Imam. Ali sam mislio da vi.. .

— Možda počinjem sebi davati oduška — reče Pyle. — Vaš utjecaj. Čini mi se da dobro utječete na mene, Thomas.

Donesoh bocu i čaše — prvo sam zaboravio jednu čašu, a onda sam se morao vratiti po vodu. Sve što sam te večeri radio, trajalo je dugo. On reče: — Znaite, imam divnu obitelj, ali možda su pomalo strogi. Naša je jedna od onih starih kuća u ulici Chastnut, kad se penjete uz brežuljak s desne strane. Moja majka skuplja staklo, a otac — kad se ne bavi erozijom svojih starih grebena — skuplja Danvinove rukopise i sve moguće što je s time u vezi. Vidite, oni žive u prošlosti. Možda je York zbog toga učinio na mene takav dojam. On se nekako čini spreman voditi računa o modernim shvaćanjima. Moj otac je izolacionist.

— Možda bi mi se svidio vaš otac — rekoh. — I ja sam izolacionist.

— Za jednog mirnog čovjeka, Pyle je te večeri bio vrlo govorljiv. Nisam čuo sve što je rekao, jer mi je misao bila na drugom mjestu. Pokušao sam uvjeriti samoga sebe da gospodin Heng ima na raspolaganju i druga sredstva osim okrutnih i očiglednih. Ali u ratu kao što je ovaj, to sam znao, nema vremena za oklijevanje; čovjek uzima oružje koje ima pri ruci — Francuzi napalm-bombu, gospodin Heng metak ili nož. Suviše sam kasno rekao sam sebi kako nisam rođen da budem sudac — htio sam pustiti Pylea da govori neko vrijeme, a zatim ga opomenuti. Mogao je provesti noć u mojoj kući. Teško da bi oni upali ovamo. Mislim da je govorio o svojoj staroj dadilji.

— Ona mi je stvarno značila više od moje majke, a pita od borovnica koju je pravila...

Prekinuh ga: — Nosite li sobom revolver — od one noći?

— Ne nosim. Imamo naredbu iz poslanstva...

— Ali vi ste u specijalnoj službi?

— To ništa ne bi koristilo — ako me hoće uhvatiti, uvijek mogu. Uostalom, ja sam slijep baš kao liska. U koledžu su me zvali Šišmiš — jer vidim u mraku, kao i oni. Jednom, kad smo ludovali... — počeo on opet. Vratih se prozoru.

Vozač rikše je čekao preko puta. Nisam bio siguran — oni svi izgledaju tako slični, ali mi se činilo da je ovaj drugačiji. Možda je zbilja imao mušteriju. Pomislih da bi Pyle bio sigurniji u poslanstvu. Sigurno su poslije mog signala napravili plan za kasnije večernje sate, nešto što je imalo veze s mostom za Dakov. Nisam mogao razumjeti zašto i kako; on sigurno neće biti tako glup da se vozi kroz Dakov, poslije zalaska sunca, a našu stranu mosta je uvijek čuvao jedan naoružani policajac.

— Stalno samo ja govorim — reče Pyle. — Ne znam zašto, ali večeras nekako...

— Nastavite — rekoh ja. — Ja sam malo šutljiv, to je sve. Možda bi bilo bolje da odgodimo večeru.

— Ne, nemojte. Osjećao sam da sam se odvojio od vas, od...

— Otkako ste mi spasili život — rekoh, ne mogavši prikriti gorčinu rane koju sam sam sebi nanio.

— Ne, nisam to mislio. Pa ipak, kako smo samo one noći razgovarali! Kao da će nam to biti posljednja. Onda sam mnogo toga saznao o vama, Thomas. Ne slažem se s vama, pazite, ali za vas je možda bolje — da se ne upletete. Dobro ste se držali, čak i kad vam je noga bila slomljena, i onda ste ostali neutralni.

— Uvijek postoji prekretnica — rekoh. — Neki trenutak uzbuđenja...

— Još je niste dostigli. Sumnjam da ćete je ikada doseći. A čini mi se da se ni ja neću promijeniti, osim kad umrem — dodade on veselo.

— Čak ni unatoč onome jutros? Zar ono nije moglo promijeniti nečije stajalište?

— To su bili samo ratni gubici — reče on. — Šteta je, ali čovjek ne može uvijek pogoditi u cilj. Na svaki način, oni su umrli za pravu stvar.

— Biste li to isto rekli da je bila u pitanju vaša dadilja i njezina pita od borovnica? On se pravio da ne primjećuje moj laki pogodak.

— Moglo bi se na stanovit način reći da su umrli za demokraciju — reče.

— Ne bih znao kako da to prevedem na vijetnamski. — Odjednom se osjetih vrlo umornim. Želio sam da brzo ode i umre.

Onda bih ponovno mogao započeti život — na onoj točki gdje je bio prije nego što je on u njega ušao.

— Vi me nikada nećete smatrati ozbiljnim, zar ne, Thomas — žalio se on s onom đlačkom veselošću koju je, čini se, bio spremio baš za ovu noć. — Reći ću vam: Fuong je u kinu, pa kako bi bilo da vi i ja provedemo zajedno cijelu večer? Sad nemam što raditi. — Činilo mi se kao da mu neko izvana govori kako da bira riječi da bi me lišio bilo kakva mogućeg ispričavanja. On nastavi: — Zašto ne bismo otišli u Chalet? Nisam bio tamo od one noći. Hrana je isto tako dobra kao u »Vieux Moulinu«, a ima i glazbe.

— Više bih volio da se ne sjećam te noći — rekoh.

— Oprostite. Katkad sam prava budala, Thomas. Što mislite o jednoj kineskoj večeri u Šolonu.

— Da biste tamo dobili dobru večer, morate je unaprijed naručiti. Zar se bojite »Vieux Moulina«, Pyle? Dobro je ograđen žicom, a policija je uvijek na mostu. A vi ne biste bili takva budala da se vozite kroz Dakov?

— Nije to, nego sam pomislio kako bi bilo veselo da cijelu večer provedemo zajedno!

On se pokrenu i obori čašu koja se razbi na podu. I poče skupljati krhotine i stavljati ih u pepeljaru. — Što mislite, Thomas?

— Razlupano staklo podsjetilo me na boce u baru »Pavillon« iz kojih je istekao sadržaj. — Opomenuo sam Fuong da ću možda biti s vama. — Kako je loše izabrao riječ »opomenuo«! Ja pokupih posljednji komadić stakla.

— Imam sastanak u »Majesticu« — rekoh — i ne mogu prije devet.

— Pa, čini se da ću se morati vratiti u ured. Samo se uvijek bojim da me ne zadrže da napravim još neki posao.

Ne bi škodilo da mu se pruži još ta mogućnost.

— Ne brinite se ako zakasnite — rekoh. — Ako vas trebaju, svratite kasnije ovamo. Vratit ću se u deset; ako ne stignete na večer, čekat ću vas.

— Javit ću vam...

— Nemojte se uznemiravati. Samo dođite u »Vieux Moulin« — ili ovamo.

Stavio sam odluku u ruke onoga u koga nisam vjerovao: možeš se umiješati ako hoćeš; možeš staviti telegram na njegov pisaći stol; možeš mu poslati poruku od poslanika. Ne postojiš, ako nemaš snage da promijeniš budućnost.

— Idite sada, Pyle. Trebam još završiti neke poslove. — Osjetio sam čudnovat umor slušajući ga kako odlazi i kako mekano šušte šape njegova psa.

3

Kad sam izašao, nije bilo nijednog vozača rikše bliže od ulice d'Ormay. Prošetao sam do »Majestica« i stajao neko vrijeme promatrajući kako istovaruju američke bombardere. Sunce je bilo zašlo, pa su radili pri svjetlosti lučkih svjetiljki. Nisam pomišljao stvarati alibi, ali sam bio rekao Pyleu da idem u »Majestic«, i nekako sam osjetio nekakvu bezrazložnu odvratnost prema tome što lažem više nego što je potrebno.

— 'Večer, Fowler — bio je to Wilkins.

— 'Večer.

— Kako noga?

— Više ne smeta.

— Jeste li poslali dobar izvještaj?

— Ostavio sam to Dominguezu.

— A meni su rekli da ste bili tamo.

— Da, bio sam. Ali ovih dana imamo malo prostora. Ne žele dugačke vijesti.

— Stvar nije više zanimljiva — reče Wilkins. — Trebalo je živjeti u danima Russela i starog »Timesa«. Vijesti balonom! Onda je čovjek imao vremena da nešto lijepo napiše. Čak bi se i od ovoga dao napraviti jedan stupac. Luksuzni hotel, bombarderi, sumrak. Sada više nikad ne pada sumrak, zar ne, otkako se plaća toliko pijastera za riječ.

Izdaleka se mogao čuti nečiji smijeh; netko je razbio čašu, isto kao Pyle maloprije. Zvuk pade na nas poput ledenice.

— Svjetiljke su obasjavale lijepe žene i hrabre muškarce — navodio je Wilkins ponosno. — Što radite večeras, Fowler? Hoćete li da večeramo?

— Već sam zauzet za večeru. Kod »Vieux Moulina«.

— Dobru zabavu! Granger će biti tamo. Trebali bi reklamirati specijalne Grangerove noći, za one koji vole galamu u pozadini.

Poželjeh mu laku noć i odoh u susjedno kino — Errol Flynn ili možda Tyrone Power (ne znam kako da ih razlikujem, kad su u akrobatskim hlačama od trikoa) letio je na užadi, skakao s balkona, jahao bez sedla u zori tehnikolora. Spasio je djevojku, ubio svoga neprijatelja i vodio čaroban život. Bio je to, kako su ga nazvali, film za mladež, no prizor s Edipom koji sa svojim krvavim očnim dupljama izlazi iz tebanske palače bio bi zasigurno poučniji za današnji život. Ničiji život nije čaroban. Sreća je pratila Pylea u Fat Dijemu i na putu iz Tanjina, ali sreća ne traje vječno, i za dva sata moći će se vidjeti da nikakve čarolije ne djeluju. Jedan francuski vojnik sjedio je kraj mene i držao svoju ruku u djevojčinu krilu, a ja sam mu zavidio na jednostavnosti njegove sreće ili njegove bijede, već prema tome što je to bilo. Izišao sam prije nego što je film završio i uzeo rikšu do »Vieux Moulina«.

Restoran je bio ograđen žicom protiv granata, a dva naoružana policajca bila su na službi, na oba kraja mosta. Gazda, koji se udebljao od svoje vlastite bogate burgundske kuhinje, uveo me je sam unutra. U teškoj večernjoj vrućini mirisalo je na kopune i rastopljeni maslac.

— Pripadate li društvu gospodina Grangera? — upita me on.

— Ne.

— Stol je za jednu osobu? — Tada sam prvi put pomislio na budućnost i na pitanja na koja ću morati možda odgovarati.

— Za jednu — rekoh, i gotovo mi se učini da sam glasno rekao da je Pyle mrtav.

Restoran je imao samo jednu prostoriju; Grangerovo društvo je bilo zauzelo veliki stol u dnu; »patron« mi dade jedan mali stol, najbliži žičanoj ogradi. Na prozorima nije bilo okana zbog opasnosti od razbijenog stakla. Poznavao sam nekoliko ljudi među Grangerovim gostima, i ja im se naklonih prije nego što sam sjeo: Granger je gledao u stranu. Nisam ga mjesecima vidio, samo jednom od one noći kad se Pyle zaljubio. Možda je neka uvredljiva primjedba koju sam napravio one večeri ipak prodrla kroz alkoholnu maglu, jer sada je mrko sjedio na čelu stola, dok su mi gospođa Desprez, žena

činovnika u odjelu za informacije, i kapetan Duparc, iz službe za vezu s novinarstvom, kimnuli glavom i odzdravili. Bio je tamo i neki debeljko, mislim da je bio hotelijer iz Pnom Pena, i jedna Francuskinja koju prije nisam vidio, i još dvije-tri druge osobe, koje sam viđao samo u barovima. Izgledalo je da će ovoga puta društvo biti tiho.

Naručio sam pastis, jer sam želio Pyleu dati vremena da dođe — planovi se mogu pokvariti — i tako, dok nisam počeo večerati, bilo je kao da još uvijek imam vremena nadati se. Dobroj sreći OSS-a ili kako se već ta njegova banda zvala? Dugom životu plastičnih bombi i generala Tea? Ili sam se ja — zar baš ja — nadao nekom čudu: da metoda diskusije koju je odredio gospodin Heng — neće biti smrt. Kako bi bilo znatno lakše da su nas obojicu ubili na putu iz Tanjina! Sjedio sam dvadeset minuta uz pastis i onda naručio večeru. Bilo je gotovo pola deset: sada više neće doći.

Protiv svoje volje osluškivao sam; ali što? Vrisak? Metak? Neki pokret policije tamo vani? No, ni u kojem slučaju ja vjerojatno ništa ne bih čuo, jer se Grangerovo društvo počelo zagrijavati. Hotelijer, koji je imao ugodan neškolovan glas, počeo pjevati, i kad je iskočio čep nove boce šampanjca, svi mu se pridružiše, osim Grangera. Sjedio je zakrvavljenih očiju i gledao preko sobe na mene. Razmišljao sam da li će doći do tučnjave; nisam bio dorastao Grangeru.

Pjevali su neku sentimentalnu pjesmu, i dok sam sjedio, ne osjećajući volju da jedem chapon duc Charles, prvi put otkako sam znao da je spašena pomislih na Fuong. Sjetio sam se kako je Pyle rekao dok je sjedio na podu čekajući vijetmince »Čini mi se svjež kao cvijet« i kako sam ja drsko odgovorio »Jadni cvijet«. Ona sada nikada neće vidjeti Novu Englesku i neće naučiti tajne kanaste. Možda nikad neće upoznati sigurnost; kakvo sam pravo imao cijeniti je manje nego mrtva tjelesa na trgu? Patnja se ne povećava brojevima: jedno tijelo može sadržavati svu patnju koju svijet može osjećati.

Zaključivao sam kao novinar, na osnovi kvantitete, i izdao sam svoja vlastita načela; postao sam isto tako engage kao i Pyle, i učini mi se da više nikada nijedna odluka neće biti jednostavna. Pogledah na sat i vidjeh da je gotovo četvrt do deset. Možda su ga, na kraju krajeva, zadržali; možda je onaj »netko« u kojega je vjerovao radio u njegovu korist, i sada on sjedi u svojoj sobi u poslanstvu i gnjavi se nekim brzojavom koji treba dešifrirati, i uskoro će tapkati uza stube do moje sobe u ulici Catinat. Ako dođe, sve ću mu reći, pomislih.

Odjednom Granger ustade od stola i pođe prema meni. Čak nije ni vidio stolac koji mu je bio na putu, pa se spleo i stavio ruku na rub mog stola.

— Fowler — reče on — dođite van.

Ostavio sam dovoljno novca i pošao za njim. Nisam bio raspoložen da se tučem s njim, ali toga se trenutka ne bih ljutio da me izudara do besvijesti. Ima tako malo načina kojima možemo umiriti osjećaj krivnje.

On se nasloni na prsobran mosta, a dva policajca ga promatrahu iz daljine. On reče: — Moram razgovarati s vama, Fowleru.

Prišao sam mu dovoljno blizu da bi me mogao udariti i čekao. On se ne pomakne. Doimao se kao neka simbolična statua svega onoga što sam najviše mrzio u Americi — isto tako loše zamišljena kao i Kip slobode, i isto tako besmislena. On reče ne mičući se:

— Mislite da sam moka. Varate se.

— Što je, Granger?

— Moram razgovarati s vama, Fowler. Neću sjediti tamo s onim žabožderima. Ne volim vas, Fowler, ali vi govorite engleski. Jednu vrstu engleskoga.

Stajao je tamo naslonjen, u polutami, krupan i bezobličan, kao neki neistraženi kontinent.

— Što hoćete, Granger?

— Ja ne volim Engleze — reče Granger. — Ne znam zašto vas Pyle podnosi. Možda zato što je iz Bostona. Ja sam iz Pittsburga i ponosim se time.

— Zašto ne?

— Opet vi! — On se pokušava malo narugati mom naglasku.

— Svi vi govorite napuhano. Tako ste prokleta nadmoćni. Vi mislite da znate sve.

- Laku noć Granger. Imam sastanak.
- Nemojte ići, Fowler. Zar nemate srca? Ne mogu razgovarati s tim žabožderima.
- Vi ste pijani.
- Popio sam samo dvije čaše šampanjca, i to je sve, a zar ne biste i vi bili pijani da ste na mom mjestu? Moram ići na sjever.
- Pa što onda?
- Oh nisam vam rekao, zar ne? Stalno mislim da svi to znaju. Dobio sam jutros brzog od svoje žene.
- Pa?
- Moj sin je dobio dječju paralizu. Loše mu je.
- Žao mi je.
- Nije potrebno. On nije vaše dijete.
- Zašto ne odletite kući?
- Ne mogu. Traže izvještaj o nekim vražjim operacijama čišćenja blizu Hanoja, a Connolly je bolestan. — (Connolly je bio njegov pomoćnik.)
- Žao mi je, Granger. Volio bih da vam mogu pomoći.
- Večeras je njegov rođendan. Napunit će osam godina, u pola jedanaest po našem vremenu. Zato sam i pozvao društvo na šampanjac, prije nego što sam doznao. Morao sam nekome reći, Fowler, a ne mogu reći tim žabožderima.
- Danas se može mnogo toga učiniti protiv dječje paralize.
- Nije važno ako bude oduzet, Fowler. Nije važno, samo da bude živ. Ja, ja ne bih vrijedio ništa kad bih bio oduzet, ali on ima pameti. Znete li što sam tamo unutra radio dok je onaj kopilan pjevao? Molio sam se. Pomislio sam: ako Bog želi nečiji život, neka uzme moj.
- Onda vi vjerujete u Boga?
- Volio bih da vjerujem — reče Granger. Prešao je cijelom rukom preko svoga lica kao da ga boli glava, ali taj pokret je bio izgovor da obriše suze.
- Napio bih se da sam na vašem mjestu — rekoh.
- Oh, ne, moram ostati trijezan. Ne želim kasnije misliti kako sam smrdio na piće one noći kad je moj dječak umro. Moja žena ne može piti, zar ne?
- Zar ne možete poručiti vašim novinama?

— Connolly zapravo nije bolestan. Otišao je za jednom mačkom u Singapur. Moram pisati za njega. Odmah bi ga najurili da znaju. — On skupi svoje bezoblično tijelo. — Žao mi je što sam vas zadržao, Fowler. Samo, nekome sam morao reći. Moram sada ući unutra i početi sa zdravicama. Čudno je što ste to morali biti vi, a vi me iz dna duše mrzite.

— Napisao bih izvještaj umjesto vas. Mogao bih pisati tobože kao Connolly.

— Ne biste uspjeli pogoditi pravi stil.

— Ja vas ne mrzim, Grangeru. Bio sam slijep za toliko mnogo stvari...

— Oh, vi i ja, mi smo pas i mačka. Ali hvala vam na sućuti.

Razlikujem li se baš toliko od Pylea, pitao sam se. Zar je i moja noga morala biti gurnuta u zbrku života, prije nego što sam vidio bol? Granger uđe unutra, mogao sam čuti kako se glasovi pojačашe da ga pozdrave. Nađoh rikšu i odvezoh se kući. Tamo nije bilo nikoga, i ja sam sjedio i čekao do pola noći. Zatim sam sišao bez nade na ulicu i tamo sam našao Fuong.

TREĆE POGLAVLJE

- Je li te gospodin Vigot posjetio — upita Fuong.
- Da. Otišao je prije četvrt sata. Je li film bio dobar? — Ona je već stavljala pladanj na postelju i palila grijalo.
- Vrlo žalostan — reče ona — ali su boje bile divne. Šta je htio gospodin Vigot?
- Htio mi je postaviti nekoliko upita.
- O čemu?
- O svačemu. Mislim da mi više neće dosađivati.
- Najviše volim filmove sa sretnim završetkom — reče Fuong. — Jesi li spreman pušiti?
- Jesam. — Legoh na postelju, a Fuong poče vrtjeti iglu.
- Odsjekli su djevojci glavu — reče.
- Čudno je takvo nešto učiniti.
- Bilo je to za vrijeme Francuske revolucije.
- Oh! Povijesni film?
- Ipak je bilo žalosno.
- Ne mogu se osobito žalostiti zbog ljudi iz prošlosti.
- A njen ljubavnik se vratio na tavan, znaš, bio je pjesnik, i uskoro su svi oni, koji su djevojci odsjekli glavu, pjevali njegovu pjesmu. Bila je to Marseljeza.
- Ne zvuči baš osobito povijesno — rekoh.
- On je tamo stajao, u dnu svjetine, dok su pjevali, izgledao je vrlo žalostan, a kad se smiješio, odmah si znao da je još žalosniji, i da misli na nju. Jako sam plakala, a i moja sestra je isto tako plakala.
- Tvoja sestra? Ne mogu vjerovati.
- Ona je vrlo osjetljiva. Onaj strašni čovjek, Granger, bio je tamo. Bio je pijan i neprestano se smijao. Uopće nije bilo smiješno. Bilo je žalosno.
- Ne krivim ga — rekoh. — On ima što proslaviti. Njegov sin je izvan opasnosti. Čuo sam to danas u »Continentalu«. I ja volim sretne završetke.

Pošto sam popužio dvije lule, ležao sam leđima naslonjen na kožnati jastuk, a ruka mi je počivala u Fuonginu krilu.

— Jesi li sretna?

— Naravno — reče ona nemarno.

Nisam zaslužio promišljeniji odgovor.

— Isto je onako kao što je bilo prije godinu dana — slagah.

— Da.

— Već dugo nisi kupila nijedan šal. Zašto sutra ne bi pošla u kupovinu?

— Sutra je blagdan.

— Oh, da, naravno. Zaboravio sam.

— Nisi otvorio brzojav — reče Fuong.

— Nisam, i to sam zaboravio. Večeras ne želim misliti o poslu. A sada je i prekasno da nešto pošaljem. Pričaj mi još o filmu.

— Dakle, njen ljubavnik ju je pokušao spasiti iz zatvora. Prokrijumčario je unutra dječjačko odijelo i mušku kapu, nalik na one koje nose tamničari, ali baš kad je prolazila kroz vrata, sva kosa joj pade, i oni povikaše: »Une aristocrate, une aristocrate«. Mislim da je to pogrešno u toj priči. Trebali su je pustiti da se spasi. Onda bi oni oboje zaradili mnogo novca s njegovom pjesmom i otišli u Ameriku... ili Englesku — dodade tonom koji je smatrala lukavim.

— Bolje da pročitam brzojav — rekoh. — Nadam se da neću morati sutra na sjever. Želim biti na miru s tobom.

Ona uze omotnicu koja je stajala među posudicama pomade i pruži mi je. Ja je otvorih i pročitah: »Razmišljala ponovno o tvom pismu stop radim nerazumno kao što si se nadao stop rekla odvjetniku da pokrene razvod zbog odvojenog života stop Bog te čuvao tvoja odana Helen«.

— Moraš li ići?

— Ne moram — rekoh — ne moram ići. Pročitat ću ti ga. Evo tvog sretnog završetka.

Ona skoči s postelje. — Pa to je divno! Moram ići i ispričati sestri. Ona će biti tako sretna. Kazat ću joj:

— Znaš li tko sam ja? Ja sam druga gospođa Fowler.

Nasuprot meni, na polici za knjige, stajala je »Uloga Zapada« kao neki kabinetski portret jednog mladog čovjeka s kratko podšišanom

kosom i s crnim psom pokraj sebe. On više nikome nije mogao naškoditi. Rekoh: — Fuong, da li ti nedostaje?

— Tko?

— Pyle. — Bilo mi je čudno kako mi je čak i sada, kada sam se njoj obraćao, bilo nemoguće zvati ga imenom.

— Mogu li ići, molim te? Moja sestra će biti tako uzbuđena.

— Jednom si u snu spomenula njegovo ime.

— Nikad se ne sjećam što sanjam.

— Bilo je mnogo stvari koje ste mogli zajedno raditi. Bio je tako mlad.

— Ti nisi star.

— Neboderi. Empire State Building.

Ona reče, pomalo oklijevajući: — Željela bih vidjeti Cheddar Gorge.

— To nije veliki kanjon. — Povukoh je na postelju. — Žao mi je, Fuong.

— Što ti te žao? To je divan brzjav. Moja sestra...

— Da, idi i reci sestri. Prvo me poljubi. — Njezina uzbuđena usta kliznuše preko moga lica, i ona ode. Mislio sam na onaj prvi dan, kad je Pyle sjedio kraj mene u »Continentalu«, očiju uprtih u točionicu sode prekoputa. Otkako je umro, sve je po mene teklo dobro, ali kako sam želio da postoji netko kome bih mogao reći da mi je žao!

Ožujak 1952. — lipanj 1955

KRAJ

ŽELEZNI

www.CroWarez.org

www.BosnaUnited.net

Table of Contents

Graham Greene - Mirni Amerikanac

Predgovor

PRVI DIO

PRVO POGLAVLJE

DRUGO POGLAVLJE

TREĆE POGLAVLJE

ČETVRTO POGLAVLJE

PETO POGLAVLJE

DRUGI DIO

PRVO POGLAVLJE

DRUGO POGLAVLJE

TREĆE POGLAVLJE

TREĆI DIO

PRVO POGLAVLJE

DRUGO POGLAVLJE

ČETVRTI DIO

PRVO POGLAVLJE

DRUGO POGLAVLJE

TREĆE POGLAVLJE